

A társadalomgazdasági harcz jellege.

Írta: SIGMOND ANDOR.

Ha végigtekintünk a világtörténelem lapjain, meggyőződhetünk, hogy az emberiség kisebb-nagyobb mértékben, hol itt, hol pedig amott szakadatlanul harczolt. Az egyes harczok nem egyformán viselik magukon a közös jelleget, de viszont ha azokat a maguk összességében tekintjük, azt látjuk, hogy a közös jellegvonás hol kifejezettebben, hol pedig elmosódottabban minden egyes harczra reányomta a maga bélyegét. Ne menjünk nagyon messzire vissza. A XVI. és XVII. századokban a vallási harczok uralkodtak. A XVIII. század harczai az emberi jogok jegyében vívattak meg. A XIX. század a nemzeti harczok kora volt. Vájjon a XX. századnak már eddig megvívott harczai elegendő támpontot nyújtanak-e arra, hogy ezekből a jellegre alapos következtetést vonhassunk? Nézetünk szerint igen, mivel az egyes korszakok harci jellegének megítélésénél nemcsak a szoros értelemben vett háborúk, ahol ember ember ellen küzd, ahol az egyes nemzetek csak vérrel vélik megtermékenyíthetni a talajt, nyújtanak támpontot a következtetés levonására, hanem főleg és első sorban azok az indokok, amelyek a háborúk, a nemzetek erő kifejtésének ultima ratiója mögött rejlenek. Ilyen értelemben a béke és harcz is a köznapi fogalomtól eltérő köntösben fog szemünk előtt megjelenni. A harcz, legyen az véres háború, vagy végtelen küzdelem, egyaránt csak eszköz a cél megvalósítása érdekében. A harcz és így az illető korszak jellegét tehát csupán az erőket mozgató indokok alapján ismerhetjük fel helyesen, s miután ezek az indokok, tekintet nélkül a véres háborúk esetleges kitörésére, mindenesetre fenforognak, ezért véltük állíthatni, hogy a XX. század harczainak jellege megítélhető.

Ellentmondásnak látszik háborúról beszélni a békében s e tekintetben némileg most az időszerűtlenség vádja is lenne emelhető, most midőn a művelt nemzetek általában s főleg egymás között, tehát eltekintve az inkább gyarmati harcra jellegével bíró hadakozásoktól, mint pl. a francziák afrikai harcra, vagy akár jelen állapotában az olasz-török háború, az állítólagos béke áldásait élvezik. Nem az ilyen harcokra akarunk reámutatni, habár ezek is magukon viselik a közös jelleget, hanem arra a nagy világháborúra, mely a fegyveres béke dacára a művelt nemzetek között dúl, és amely az egyes nemzeteknek s első sorban hazánknak pl. a kivándorlás révén öldöklés nélkül is pótolhatatlan vérvesztést okoz, arra a társadalomgazdasági háborúra, annak a hatalmas küzdelemnek indokaira, amelyből a jelenkor főharczainak jellege kidomborítható.

»Panem et circenses« volt a római nép kívánsága. Azóta nagyot fordult a világ sora és mégis ma talán még fokozottabb mértékben áll homloktérben a kenyér kérdése. A statisztika, ez az aránylag fiatal, de annál erőteljesebb fejlődést mutató tudomány csalhatatlanul és kérlelhetetlenül tárja szemünk elé az egyén, a társadalom, illetőleg a nemzetek legfőbb ütközőpontját, a kenyér, a megélhetés kérdését. Ezen harcra megvívásának eszköze egyideig lehet vértelen, előreláthatólag azonban nem lesz mentes véres háborúktól sem, de akár előbbi, akár pedig utóbbi legyen az eszköz, az a harcra jellegén, annak indító okán változtatni nem fog s legkevésbé változtathat azon a tényen, hogy a küzdelemben benne vagyunk.

A világ-gazdaság szempontjából tekintve a kérdést, igaz, hogy Magyarország csak másodrangú szerepet játszik, de ez reánk nézve csak kedvezőtlen, mivel a nyereségre való kilátás nélkül csupán veszteségek érhetnek. Tekintsük kissé közelebről a viszonyt s azt látjuk, hogy a társadalom-gazdasági harcban kivétel nélkül részt vevő nemzetek között két főtypust különböztethetünk meg. Egyiknél, s ezek állanak az első harcra vonalban, a társadalomgazdasági harcra hullámai messze túlcsapnak a határokon, a világ-gazdaság mikénti alakulataira döntő kihatást gyakorolnak, a másiknál ez a küzdelem inkább helyi jellegű. Az előbbieknél a gazdasági küzdelem életre-halálra megy, mihelyt azon pontig jutottak, hogy a megélhetést, a mindennapi kenyeret nyújtó gazdasági érde-

kök csupán az ellenfél gazdasági érdekének rovására nyerhet kielégítést. Ezt a típust képviselik a nagy iparos államok. Földjük nem elég a mindennapi kenyér előállítására. Bevitelre szorulnak, viszont ezzel szemben kénytelenek ipartermékeik elhelyezése végett kellő külföldi piacokról gondoskodni. Miután azonban az emberek száma állandóan s mondhatni rohamosan növekszik, és pedig tekintet nélkül az illető nemzet gazdasági jellegére, természetszerűleg míg egyrészt mind több és több lesz az iparos állam kenyérszükséglete, addig másrészt az agrár-állam feleslege is aránylag mind kisebbé fog válni s ha még ehhez hozzá vesszük azt, hogy legalább is a művelt nemzetek közé számítható földművelő államok mind előbbre haladnak az iparosodás útján, úgy könnyen átlátható, hogy a harc előbbutóbb az előtérben lévő ellenfelek között ki kellett, hogy éle-sedjék.

A másik típusnál, melyet általában a földművelőállamok képviselnek, a társadalomgazdasági harc jellege már sokkal több változatot mutat. A főjelleg a küzdelem helyi vonatkozásában nyilatkozik meg, de tekintettel az ezen kategóriába sorolható államok, illetőleg nemzetek között fenforgó nagymérvű műveltségi fokbeli különbségre, az egyeseket a világharc megvívásában megillető hely is különböző lesz. Nevezetesen óriási a különbség azok között, amelyek, hogy ezt a kifejezést használjuk, hivatalosan is gyarmatok, s ezen állapotból kilépni ez idő szerint nem is törekednek és másrészt azon államok között, amelyek küzdenek a más nemzetek által reájuk helyezett, önérdükkel ellenkező gazdaság-politikai járom ellen, igyekeznek azt lerázni s gazdasági sorsukat a leigázó érdekeiktől függetlenül intézni. Mielőtt tovább mennénk fejtegetéseink terén, vegyük elő azt a bizonyítékot, amire hivatkozunk. Messze vezetne csupán az európai államok gazdasági Politikájának eredményét visszatükröző adatok felsorolása is, hiszen kötetekre menő adathalmazal van dolgunk, hanem elyett elegendőnek véljük bizonyos jellegzetességgel bíró szemelvények felemlítését.

A Németbiródalóm, Nagybritannia, az észak-amerikai Egyesült-Államok és legújabban Japán azok az államok, melyek a folyó és a végletekig kiélesülni látszó társadalom gazdasági harcban a vezető szerepet viszik. A Németbiro-

dalom, és Japán bizonyos irányban hasonló megítélés alá vonhatók, míg viszont ugyancsak párhuzamba lesz helyezhető a két rokon nemzet, Nagybritannia és az amerikai Unió gazdasági viszonya. Az elől említettek egyike sem rendelkezik akkora területtel, mely képes lenne, daczára a termésfokozásnak, a mezőgazdasági termények iránti szükségletet kielégíteni. Nagybritannia ugyancsak hasonló helyzetben van, de a viszonyok ennek daczára lényegesen eltérők és pedig ezt illetőleg kedvezően eltérők éppen Nagybritanniára nézve. Első pillanatra ezen állítás merésznek tűnhetnék fel, mert hiszen tudvalevőleg a három közül éppen Nagybritannia népsűrűsége a legnagyobb.. Nevezetesen 1900-ban egy négyzetkilométerre esett Nagybritanniaiban 133.8, Japánban 1187 és végre a Németbirodalomban 104.3 lakos. Csakhogy a míg Nagybritannia óriási kiterjedésű olyan gyarmatokkal rendelkezik, amelyeknek gazdasági politikája, éppen erre való tekintettel oly irányítást nyer, amely az anyaországnak ezt a hiányát hivatott bőségesen ellensúlyozni, addig a Németbirodalomnak és Japánnak ilyen gyarmatai nincsenek. Még mindannyiunk élénk emlékezetében él a véres orosz-japáni háború. Nem tisztán gazdasági okok vezették-e Japánt a kockázatos vállalatba? Nem-e nyilatkozott meg e háborúnál a kor harczainak főjellege? Japán a legsúlyosabb természetű nemzeti válság előtt állott. Sikerült győznie s ezzel áttörte szükséges terjeszkedése gátját, új és olyan területet nyert, mely a nyers termelő gyarmat hiányát pótolni képes.

A Németbirodalom nem volt kénytelen az erőszak útjára lépni daczára annak, hogy népességét körülbelül az évnek csak 250 napján tudná a belföldi mezőgazdasági terményekből ellátni, míg az év többi napjai szükségletét bevittel kénytelen fedezni. Gyarmatai ugyancsak nem alkalmasak ezidőszert a mezőgazdasági termények hiányának pótlására. Viszont azonban olyan mezőgazdasági államokkal van körülvéve, a melyek terményeik fölöslegét készséggel értékesítik a német piaczon. A Németbirodalomra nézve a Japánéhoz hasonló kényszerhelyzet beálltáról csakis akkor lehet szó, midőn a jelenleg kiviteli fölösleggel bíró államok már nem lesznek abban a helyzetben, hogy az ugyancsak növekvő német szükségletet saját belszükségletük mellett fedezhessék.

Az északamerikai Unuo ilyenszerű válsággal belátható időn belül nem fogja magát szemben találni, habár itten a viszonyok aránylag rövid idő alatt lényegesen megváltoznak. A statisztika kétségtelen bizonyítékot szolgáltat afelől, hogy az Unió élelmiszerkivitele milyen nagymérvű csökkenést mutatott szemben az azelőtti korszakok arányával, aminek magyarázata egyrészt a lakosság rohamos szaporodásában, másrészt pedig az Unió iparosodásában fekszik. De, miként kiemeltük, az Uniót ennek daczára válság nem fenyegetheti, mivel ha bevitelre szorulna is, ami a közel jövőben kizártnak tekinthető, az azt környező államok még beláthatatlan időkig képesek lesznek a netaláni szükségletet bőségesen fedezni. Az Unió gazdasági harczának jellege tehát egészen más irányú kell, hogy legyen, hogy az ennek daczára a Németbirodalom és Nagybritannia gazdasági érdekével összeütközésbe kerüljön.

Kiemeljük, hogy úgy Nagy-Britannia, mint a Németbirodalom s továbbá részben ugyanazt mondhatjuk Japánról is, mely a legújabb korban tüneményszerű gyorsasággal tűnt fel a világ gazdaság politikai láthatárán, önhibájukon kívül kénytelenek a társadalom gazdasági háború előharezosáivá lenni, mivel területük arányában túlszaporodott népességüket csakis a külföld részére dolgozó iparuk révén képesek ellátni. Evégett kénytelenek tehát gondoskodni egyrészt az ipari feldolgozásra alkalmas és kellő mennyiségű nyers terményről, másrészt pedig az ipartermékek kellő külföldi elhelyezéséről, hogy az így nyert haszonból belszükségletök hiányát fedezhessék. A külföldről beszerzendő ipari czélokra alkalmas nyers-termények beszerzési főpiacjai vagy az illető állam gyarmatai vagy pedig ilyenek hiányában vagy ezek mellett az agrár illetőleg a nyers termény-felesleggel bíró államok. Viszont az ipari termékek elhelyezésének főpiacjai ugyancsak ezek a területek, illetőleg államok lesznek. Ebben tehát már adva van a gazdasági harcz indoka a világkereskedést űző államok között, mivel úgy a beszerzési, mint pedig az eladási piacokért versengeni kénytelenek. Vegyük pl. a kelet-ázsiai kereskedelmet. Ennek évi bevíteli összege, eltekintve az orosz fenhatóság alatt álló területektől, kerek számban mintegy 10-milliárd koronát lesz ki. India, China stb. egymásközötti kereskedelmére, már t. i. csupán az egyes államok bevételé-

nek összegét véve tekintetbe, az egész összegnek alig $\frac{1}{3}$ -a esik, míg a fennmaradó majdnem 7 milliárd korona értékű árú Európából és az északamerikai Egyesült-Államokból szerzetetik be. Az Unióra mindössze 6% részesedés esett s viszont Japán ez idő szerint még elég tekintélyes bevittel, szám szerint 1.250.000.000 koronával szerepelt. Ki lesz-e itt kerülhető az összeütközés, midőn úgy az Unió, mint pedig Japán ipara rohamosan növekedést mutat s az eddig 94% -ot bevívó európai ipar is mind több és több iparterméket óhajtana ugyanott elhelyezni? Ennek jellemzésére szolgáljon ismételtlen egy a gyakorlatból vett példa.

A keleti bevétel értékének körülbelül $\frac{1}{5}$ része, vagyis kerekszámban 2 milliárd koronaérték a gyapotárúkra esett. Ennek 97%-át Európa ipara s önként érhetőleg tulnyomólag Nagy-Britannia és a német birodalom szállítja. Az Unióra tehát mindössze csak 3% részesedés jut, holott Európa a nyers gyapot legnagyobb részét éppen Amerikából, mint a legtöbb gyapotot termelő területről szerzi be. Az Unió törekvése tehát, hogy csak a példában felhozott esetről maradjunk meg, méltánylandó, midőn arra irányul, hogy gyapotiparát fejlessze, s a nyers anyag feldolgozásából származó hasznot ne engedje át Európának. De viszont ez már harcot jelent, mert Európa iparosállamai szintén nem engedhetik érdekeik" háttérbe szorítását. Mindkét fél küzdelmét éppen ezért méltán ruházhatjuk fel a jogos jelzővel, mert az, mondhatni, mindkettőre nézve a jogos önvédelem jellegével bír. De legyen a jelző használata terén bármilyen indokolt, vagy indokolatlan eltérés, az a pusztán tényen nem változtat semmit, azönt. i., hogy a küzdő felek között már is fölöttébb éles érdekösszeütközésről van szó,, ami mihelyt egyik fél érdeke nagyobb hátrányt szenved, reá nézve az élet-halálharcz jellegét fogja felölteni. Nagy-Britannia az Indiákkal mérhetetlen hatalmú állam, India és a Suez-csatorna nélkül talárt csak harmadrangú ország lenne. Úgy Nagy-Britanniát, mint a Németbirodalmat ipara és világkereskedelme tette nagygyá, de mivé lenne ez a tekintély, ha nem támaszkodna a dreadnoughtokra. Ezek jelentőségét akarva, nem-akarva az Unió is belátta, s ezt a nyomatékos eszközt ugyancsak nem hajlandó a gazdasági harcz megvívása közepette nélkülözni.

A társadalomgazdasági harc szövegező gazdasági motívumát az összes culturnemzeteknél kisebb-nagyobb mértékben föllehetjük. Az indok annál hatalmasabb, mentől nagyobb mértékben szorul az illető állam úgy ipari, mint pedig mezőgazdasági téren a külföldre. A tételt úgy is formulázhatnók, hogy mentől kevesebb nyers termény szerezhető be a belföldi piacon, annál több iparcikk lesz a külföldön elhelyezendő, hogy a gazdasági szükségletek fedezhetőkké váljanak. Az iparosodás mérve a tételnek mintegy külső kifejezője, mértéke gyanánt tekinthető, s miután a társadalomgazdasági harc gazdasági motívuma az illető állam gazdasági jellegével egyenes arányban áll, méltán különböztethetjük meg a két főtypus. De ha az egyenes arányra vonatkozó állításunk helyes, akkor az abból vonható azon következtetésünk is helyes kell, hogy legyen, hogy t. i. a harc gazdasági indoka annál intensivebben fog megnyilatkezni, mentől nagyobb mérvű az illető állam iparosodása.

Nézzünk kissé körül a harezmezőn, az észlelhető jelenségek igazolják-e állításainkat? A Németbirodalom 1910. évi statisztikai évkönyvében foglalt kimutatás szerint az ipar és kereskedelemmel foglalkozók százalékaránya kitett Nagy-Britanniában 71, a Németbirodalomban 52.4 és végre az Unióban 40.4%-ot. Ezzel szemben részesedésük a világ külkereskedelmében ugyanakkor 197, 12.2, illetőleg 10.4% volt. Vagyis ezeknél, az ipar terén hangadó szerepet játszó államoknál igazolva látjuk azt, hogy a népességnek mentől nagyobb százaléka foglalkozik az iparral, annál nagyobb mértékben igyekszik ipari termékeit külföldön elhelyezni, ami a lehető legtermészetesebb gazdasági folyamatnak tekinthető, mivel az iparos államnál a belföldi szükséglettel szemben feltétlenül ipari túltermelésnek kell beállania, miután az iparosodás indító oka a gazdaságtörténet tanúsága szerint a társadalomgazdasági harc fő motívumában, a tágabb értelemben vett kenyérszükséglet kielégítésében rejlik. Ha az illető állam népességét a belső szükséglet arányában egy vagy más °kból kifolyólag nem tudja foglalkoztatni, akkor elkerülhetetlen a külföldi piacon való elhelyezésre váró túltermelés. ntől nagyobb ez az aránytalanság, ami önként érhetőleg népesség- számának. növekedésével ugyancsak növekedő

irányzatot mutat, annál nagyobb ipari túltermelésre fog törekedni az illető állam, mivel annál nagyobb lesz a kielégítendő kenyérszükséglet.

Ezeknél tehát életkérdés, a fejlődés nélkülözhetetlen eleme a nyers anyag beszerzési és az ipari termék eladási piacról való gondoskodás s minden rendelkezésükre álló eszközzel oda kell hogy törekedjenek, hogy érdekeiket biztosítsák. A békés eszköz a kereskedelmi kapcsolat létesítése, de vértelen vagy véres harcot vonhat maga után annak fentartása. Vértelen harcz folyik az érdek biztosítékainak megszerzése körül, s eredménye az évente milliárdokat felémésztő fegyveres béke. A cultur nemzetek ezideig ezzel az eszközzel célzt érték, hogy mikor és milyen mértékben fog felmerülni annak a szüksége, hogy nagyobb nyomaték kedvéért a véres eszökhöz folyamodjanak, azt előre naptárilag megállapítani nem lehet. Ha azonban ismét Japán példájára hivatkozunk, akkor a mérték szélső határa iránt alig lehet kétség, mivel előbb említett nagyarányú háborúja teljes mértékben magánhordta a társadalomgazdasági harcz jellegét, kétségtelenül kidomborítva az egyik főmotívumot, a gazdasági érdeket.

Ha a mondottak az első typus alá sorolt iparállamokra vonatkoznak, s ezekre nézve helyesnek fogadtatnak el, akkor azt gondolhatnánk, hogy a második typus alá sorolt államok helyzete a társadalomgazdasági harcz szempontjából kedvezőbb, mivel ezeknél a harczalap indító oka sokkal enyhébb mértékben forog fenn. Ha csupán a szoros értelemben vett kenyérszükségletről s valóban csupán a terményfölösleg értékesítéséről lenne szó, akkor helyzetük tényleg kedvezőbb volna. A gyakorlat azonban egészen mást mutat. Ezek viselik a harcz hátrányait anélkül, hogy annak előnyeiben részesülnének. Az iparállam nem fog kenyérszükséget szenvedni, mivel van pénze és hatalma a szükséges kenyeret minden körülmények között megszerezni. Indiában pusztíthat az éh-typus, London asztalán a kenyér nem fog hiányozni. Magyarország népességének igen nagy része már jóval a húsdrágaság beköszöntése előtt lemondott a hús élvezetéről, annak daczára, hogy állatkivitelünk tetemes volt és tetemes ma is, mivel nem volt mivel a húst megfizetni. Nem igazi értelem-

ben vett fölösleget viszünk ki, volna arra elég fogyasztó itthon, hanem kivisszük a honfitársainktól elvont kenyeret, hogy ezért pénzt kaphassunk, amivel ismét hatalmi és ipari szükségleteinket fedezni képesek legyünk. A harcz terheit az agrárállam is viselni kénytelen, mivel különben gyarmattá sülyed, s akkor már az éhtyphus elleni eszköz sem áll rendelkezésére. India csak akkor fog gabonakiviteli tilalmat alkalmazhatni, ha az angol érdek megengedi. Viszont azonban ipari fejlődésének útja mindenütt el van vágva, ahol az Nagy-Britannia kereskedelmi érdekeit keresztelhetné. A második typos alá vont cultur nemzetek helyzete más. Ezeknek módjukban áll, gazdasági erejükhez mérten a fejlődés eszközeiről gondoskodni. Viszont ezzel szemben kénytelenek a harczy eszközöket drágán megfizetni, azok terheit elviselni. Hogyan alakul ki tehát a mérleg? Az iparos államok harczolnak egymás között azért, hogy a beszerzési és elhelyezési piacokat maguk részére biztosíthassák, viselik azokat a terheket, melyek hatalmuk biztosításához szükségesek, ezzel szemben azonban hatalmuk súlyával kényszerítik részben egyenrangú ellenfeleiket, részben pedig az agrár államokat és gyarmatokat nyers szükségleteik kielégítésére, iparcikkeik megvásárlására és gazdasági érdekeik tiszteletben tartására, s ez úton biztosítják maguknak azt a hasznot, ami az iparból ered és pedig olyan mérvű többletet, mely nemcsak a szükségletek beszerzési árát, nemcsak a terhek viselési költségét fedezi, hanem ezenkívül még pénzfölösleghez is juttatja őket. Ezeknél összpontosul tehát a gazdasági hatalom. Ha az egyik fél nyer, a másikkal okvetlenül veszteni kell. A nagy iparállamok nyereségét a gazdaságilag gyengébbeknek el kell veszíteniük. A művelt földműves államok a harczy eszköztől megfosztva nem lévén, mint activ felek vesznek részt a nagy harezban, törekvésük főleg oda irányulván, hogy iparosodásuk révén, amennyire lehet, apaszszák veszteségüket. A gyarmat vértelen harczy eszközzel nem rendelkezvén, hogy úgy mondjuk, teljesen ki van szolgáltatva az uralkodó állam kegyelmének. Egyedüli eszköze a véres harcz, amelynek kedvező kimenetele után léphet csak be a társadalomgazdasági harcz activ szereplői közé.

Eddig a képnek csak egyik oldalát, a társadalomgazdasági hareznak csupán gazdasági indító okát vettük figyelembe, már

pedig ez egymagában az egész harcz jellegét a maga teljességében kidomborítani nem képes. Szükséges tehát, hogy a másik indokot, a társadalmi vonatkozású okot is szemügyre vegyük.

Az emberi élet kezdettől fogva küzdelemmel volt teljes. Küzdött az ember előbb magányosan, majd mint társadalmi lény közületté alakulva együttesen. Az elmúlt történelmi korszakokban ez a küzdelem más-más alakot vett fel, de itt is éppen úgy, mint a gazdasági harcznál, azt találjuk, hogy az egyes korszakok szerint kidomborodik a küzdelem jellemvonása. Amíg azonban a tisztán gazdasági harcznál az indító ok végeredményben mindig csak egy volt és lesz, t. i. a kenyér iránti harc, addig már a társadalmi küzdelemnél két alapindító okot különböztethetünk meg. Vagy az egyéni, vagy pedig a közületi érdek nyomulhat előtérbe a szerint, hogy egyéni vagy társadalmi jogok kiküzdése czéloztatik. Midőn a XVIII. század harczi zászlójára az emberi szabadságjogok íratnak fel, akkor a társadalmi érdek háttérbe kellett, hogy szoruljon. Viszont amidőn a XIX. század a nemzeti harcok megvívása czéljából ragadott fegyvert, az egyénnek mindenét, vagyonát és életét egyaránt fel kellett áldoznia a hazáért, a köznek érdekéért. Ezt a két alaptypust váltakozva a történelem egész folyamán fellelhetjük. A küzdelem mérsékeltebb, vagy túlzott alakban jelentkezett. Szemben a szélsőséget képviselő anarchizmussal és communismussal a győzelem pálmáját a mérsékelt alak, a liberalismus vitte el. Ha a társadalmi életünkön uralkodó liberalismus hibákban nem szenvedne, akkor a XX. század a társadalmi harczt nem ismerné. Már pedig ez a harc kétségtelenül dúl, a strikeok, bojkottok, stb. mindennapi, megszokott jelenségek. Toldozgatjuk, foltozzgatjuk az innen-onnan, kisebb-nagyobb eredménnyel megtámadott és megszaggatott liberalizmust, de alig foltoztuk be úgy, a hogy bizonyos társadalmi sebet feltáró egyik lyukat, hozzá kell, hogy lássunk egy második, harmadik, stb. újabban támadt lyuk bevarrásához. A nyílt sebeket nem takargatni, hanem gyógyítani kell. De mielőtt gyógyítani kezdünk, ismernünk, vagy talán jobban mondva helyesen fel kell ismernünk a bajt, annak okát, mert ezen előfeltétel hiányában nem vezethet eredményre a gyógykezelés.

A XX. századnak legnehezebben megoldható problémái közé épp az a kérdés tartozik, hogy azok a sebek amelyek az idők folyamán, igen gyakran a legjobbhiszeműen a társadalmi életen ejtettek, s ez idő szerint a társadalom békés együttélésének állandó zavarói miképpen küszöböltessenek ki. Ennek a mikéntnek megállapítása körül dűl a harc, és pedig annál ádázabb harc, mivel nagyon sok a reformátor, nagyon sok a reformeszmé, s ami a legnevezetesebb, még sokkal több az egy bizonyos irányú egyöntetű reform megvalósíthatása elé tornyosuló gyakorlati akadály.

Nem lehet feladatunk ezúttal az egyes reformeszmékkel, illetőleg azok indító okával foglalkozni, hanem csak azokra a reform-keretekre fogunk reámutatni, amelyek alkalmazása révén egyesek a világot boldogíthatni vélték, miként azonban a tapasztalat mutatja, célta nem értek, mivel a reformeszmék nem voltak megvalósíthatók, másrészt pedig ahol részbeni megvalósítást nyertek is, a bajokat megszüntetni, a társadalmi sebeket beheggeszteni nem tudták. Sem a mai liberalismus, sem pedig a communismus nem vezethetett célhoz, mert amíg egyiknek kerete túlnyomó érvényesülési tért biztosít az egyének, addig viszont a másik éppen a köz béklyóit oly súlyossá teszi, hogy ezek terhe alatt a fejlődés kívánta szabad egyéni mozgás megbénul. Elméletileg a liberalismusnak a középúton kellene haladnia, amint hogy tényleg szemben az anarchismussal és communismussal halad is, csak hogy a tapasztalat tanúsága szerint, a főútról gyakran letér a mellékösvényre, és pedig rendszerint arra a mellékösvényre, amely az egyéni érdek felé vezet. Hogy a liberalismus szemben a túlzott alakokkal, ha időlegesen háttérbe is szorított, végeredményben azonban mindig győzedelmeskedett, éppen annak köszönhető, hogy útjelzője a középérték. Hogy ha nem ért, es amennyiben nem ért célta, ez egyedül annak tulajdonítható, hogy a középérték szigorú alkalmazását szem elől tévesztette.

Minden embernél csalhatatlanul két alapvonással találkozunk és pedig az egyénnel és a társadalmival. Mindkettő érvényesülést kíván s ennek folytán minden olyan társadalmi rendszabály, mely ezzel kellő számot nem vet, alapján elhibázott, célra nem vezethet, az összesség megelégedését

ki nem vívhatja, a társadalom békés együttélésének kisebb-nagyobb mértékben akadályozójává lesz, miután az ember alaptermészetével összhangban nem áll. Éppen ezért, éppen olyan kevésbé közelítheti meg a célát a kommunizmus, mint az anarchizmus, mivel egyoldalú, az ember alaptermészetének kettős irányával összeütköző. Ellenben a liberalizmus, legalább is elméletileg, elérheti a célját s ha ez gyakorlatilag az emberi gyarlóságból kifolyólag talán soha sem lesz utolérhető, azt meg fogja közelíteni az által, ha nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is szigorúan a középúton igyekszik haladni. Megadja a társadalomnak azt, ami a közt jogosan megilleti, viszont azonban az egyént sem korlátozza az ő jogos igényeinek élvezetében.

Az elmondottak alapján a társadalmi harc alapindítóokát abban látjuk keresendőnek, illetőleg fellelhetőnek, hogy a mai liberalizmus nem mindenben az igazi liberalizmus, miután sokban hol az egyénnek a köz, hol pedig megfordítva, a köznek az egyén rovására kedvez. Az eredménynyel kecsesített komoly harc ennek folytán csupán a liberalizmus keretei között foglalhat helyet, mivel egyedül a liberalizmus fogadható el olyan alap gyanánt, mely az ember alaptermészetével összhangba hozható. A harc célja nem is lehet más, mint ezen összhangba hozatalra való törekvés és pedig mindazon pontokon, ahol az összhangtalanság felismertett. A jövő társadalmi harcai tehát a liberalizmus jegyében, az igazi liberalizmus megvalósítása érdekében kell, hogy megvívassanak, miután a cél csupán ez úton látszik elérhetőnek.

A »Panem et circenses« a XX. században csak részben módosult, megmaradt a kenyér, elmaradt a multság, de hozzá jött a liberalizmus iránti követelés.

Első pillanatra úgy tűnhetnék fel, hogy a liberalizmus és a kenyér nem olyan szorosan összefüggő emberi szükségletek, ami a közös harc alá vonást indokoltá tenné. És ennek dacára azt merjük állítani, hogy a társadalomgazdasági harc ezen két alapindoka között elválaszthatatlanul szoros a kapcsolat, hogy annak basisát a kettő csupán együttesen képezheti s ennek folytán a XX. század harca is a kettőnek együttes kivívására kell, hogy irányuljon.

A liberalizmus a gazdasági fejlődés előfeltétele, de viszont

fontartó és fejlesztő eleme a kenyér. Liberalismus nélkül a társadalmi együttélés legbecsesebb gyümölcse, a munka, a folytonos megzavartatás veszélyének van kitéve, a munka jutalma, vagyis kenyér nélkül, productiv munka el sem képzelhető. Ezt nem az elmélet mondja, hanem a gyakorlati élet parancsolja. Ennek a parancsoló szükségszerűségnek engedelmeskedik a társadalom, midőn a társadalmi harcot vívja és ugyancsak engedelmeskedni kénytelen a társadalom egészéből jogi egységgé alakult közület, tudniillik az állam, midőn hatalmának egész súlyával polgárainak gazdasági érdekeit védi s annak fejlesztése céljából a körülményekhez képest vértelen, vagy véres harcot vív.

Folyik a harc a béke daczára és folyni fog még beláthatatlan időnkig, amíg az alapindítóokok fenforognak, amíg a társadalom-gazdasági harcok korszakát más jellegű harcok fel nem fogják váltani. Mindig harcolt és mindig harcolni is fog az emberiség, miután a harc a fejlődést jelenti s a történelem tanúsága szerint azok a nemzetek, amelyek az újabb helyett csupán régebbi harcaik gyümölcseit élvezték, ezzel egyidejűleg a megsemmisülés lejtőjére léptek reá.'

A talaj és a faj viszonya a történethez.

Írta: JANKULOV BORISZLÁV.

A földrajz a legrégebb tudományok egyike ugyan, de jelenlegi állapotában a legfiatalabb tudományok közt foglal helyet annyira, hogy a mai, természettudományi alapon álló geographiát méltán nevezhetjük legújabb tudománynak a régi földrajzhoz képest. De nemcsak legújabb, hanem legszélesebb körű tudomány is a geographia, melynek köre határozatlan, és mely minden tudomány eredményeit magában foglalja olyannyira, hogy ismerete polyhistori tudást jelent. Deflnitiojat meg sem szerkeszthetjük és még legteljesebben az a meghatározás födi, mely e tudományt az általános műveltséggel teszi azonossá. Más általános műveltség, mint modern értelemben vett földrajzi műveltség nincs is.

Ily meghatározás után kétségtelen, hogy a geographia a történettel is szoros kapcsolatban áll. A régi geographia nem is volt egyéb a történet segédtudományánál, vagy mint kifejezték: ancilla históriáé. Tudományi jellege tulajdonképpen a történet alól való *felszabadítása* óta kezdődik. És azóta nemcsak nagyra nőtt a geographia, hanem egyetemes, mindent felölelő jellegénél fogva épp a fejletlen és legkevésbé tudományos alapon álló történet fölé terjesztette ki hatalmát, úgy hogy midőn ma a történetet is tudományos, még pedig természettudományi alapra kezdjük helyezni, a legégetőbb szükség a történetet a földrajz uralma alól felszabadítani; illetőleg a történet és a földrajz körét pontosan meghatározni. Mert tagadhatatlan, hogy a geographiai és a gazdasági szempontok túltengése a történetírást ma már az absolut materialismus örvényébe sodorta és téves, ellenmondó magyarázataival a történet tudományának többet ártott, mint akár a theista vagy a rationalista történetírás.

Az első lépést a racionalistikus történetírás megdöntésére és a tudományos történetírás megalapítására MONTESQUIEU tette meg, ki a törvények szelleméről írva a különböző népek törvényeit, melyek leginkább látszanak az észből és a szabad akaratból folyni, a környező természetre és pedig főleg az éghajlat hatására vezette vissza.¹⁾

Ezt a gondolatot még jobban kifejtette TH. BUCKLE az angol civilisatio történetéről írt korszakalkotó művében. BUCKLE a talaj és az éghajlat hatásán kívül a táplálék és a természet összhatását is vizsgálta és az embert a külső természet eszközévé fokozta le. Elvitázhatatlan érdeme ugyan, hogy a történetben az inductiót használta, hogy a történetet törvényekre törekedett visszavezetni és hogy először hangoztatta azt a nagy igazságot, hogy *a történet törvényei természeti törvények*. De abban nagyon tévedt, hogy e törvényeket a természet és az ember dualismusában, egymásra hatásában kereste, feledve, hogy az ember testi és lelki mivoltában is egy darab természet, amiből az következik, hogy a történet törvényei csak magában az emberben keresendők. Mily téves az az állítás, hogy a talaj, klíma és termékenység gazdagságra vezet, mikor a gazdagság, a vagyon szerzője egyedül az ember! Épp oly tévedés az az állítás is, hogy a kínai és hindu műveltséget a termékeny talaj és a kedvező éghajlat hozták létre, mikor bizonyos, hogy itt valamikor vad és félvad hordák teljes tudatlanságban és műveletlenségben tanyáztak, nem is sejtve mily nagy kincs rejlik a földben, melyen böngészve barangoltak. De árjáknek kellett jönniök, hogy leigázzák őket és munkára kényszerítsék, munkájókból vagyont szerezzenek és vagyonukból műveltséget alapítsanak. És a mohamedán arabok sem azért alapíthattak műveltséget, mert termékeny földeket hódítottak meg, hanem azért, mert náluk jobb és tehetségesebb népeket: görögöket, perzsákat és főleg germánokat hódítottak meg, kiknek munkáját és szellemi képességeit »arab műveltség« címe alatt kizsákmányolták, műveltség eredetét eszerint sem a földben, sem az égben,^a nem az emberben és a socialis tényezőkben kell keresni.²⁾

¹⁾ MONTESQUIEU: De L'Esprit Des Lois (1817) Livre XIV. 190.

²⁾ GUMPLOVITZ: Der Rassenkampf (1909) 169—172.

Nem hiányoztak, akik a MONTESQUIEUTÓL kezdeményezett naturalistikus irányt a régi theista és rationalista iránynyal összeegyeztetni próbálták és így jöttek létre az ú, n. történet-philosophiák. HERDER tette meg az első lépést ebben az irányban a természet fogalmát egvszerűen az Istenével azonosítván;¹⁾ HEGEL még tovább ment e légvár építésében, midőn még egy harmadik értelmetlen és semmitmondó szóval az »absolut szellemmel« gazdagította a történetírást, mely éppen olyan Actio, mint RAMMON LUL középkori dominikánus csodatalálmánya, melylyel minden tudományt mesterségesen meg lehet fejteni.²⁾ De e fictio nyomában mégis az ú. n. »műveltség-történetírók« egész csapata támadt, mint KOLB, KLEMM, HELLWALD, HENNE AM RHYN STB.

E meddő spirituális iránynyal szemben a természettudományok rohamos haladásának hatása alatt még egy *természetrajzi irány* is kezdett lábrakapni, mely abban a felfogásban, hogy a történetben is csak olyan törvények uralkodnak, mint a szerves világban, az egész történetet egy *élő organismus-hoz* hasonlítja, melyben az emberek a sejteknek felelnek meg. Kezdeményezői ezen iránynak SCHÄFFLE és LILIENFELD.³⁾ Egy nem éppen szerencsés hasonlaton alapul ezen irány az ember és a sejt között; a történettudományt egy lépéssel sem viszi előbbre.

A történetnek mint modern tudománynak tulajdonképpeni megalapítója a nagy francia, A. DE GOBINEAU gróf.⁴⁾ Ő is természettudományi alapon tárgyalja a történetet, de csak *az ember természetét* kutatja. O a történet összes rugóit az ember testi-lelki habitusában és ennek forrásában: *a vérben* kutatja, így jut el a *faj* fogalmáig és a *fajok keveredéséből* magyarázza a történet összes intézményeit, a különböző műveltségi köröket, úgyszintén a népek fejlődésének és hanyatlásának összes tüneteit. Igaz, hogy ő ezt az irányzatot a túlságig viszi, midőn a fajok véradagait úgyszólván cseppekben méri

¹⁾ J. G. HERDER: Ideen zur Geschichte der Menschheit.

²⁾ F. HEGEL: Philosophie der Geschichte.

³⁾ SCHÄFFLE: Bau und Leben des socialen Körpers. Tübingen (1874-78.). LILIENFELD: Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft. Mitau (1873).

⁴⁾ GOBINEAU, A. DE, Essai sur l'inégalité des Races humaines.

és midőn egyéb socialis okoknak alig tulajdonít jelentőséget a vérkeveredés mellett. Az is igaz, hogy az alapfajokat, vagy ősfajokat deus ex machina-kónt állítja elének; de alapgondolata, mely szerint *a történet fajok műve és törvényei a fajok keveredésében gyökereznek*, szilárdan áll.

Ami ezt a GOBINEAU-féle irányt a régi rationalistikus iránytól megkülönbözteti és elválasztja, az az akarat determinismusának, úgyszintén a lélek és természet egységének immár megdönthetetlen igazsága. GOBINEAU-nál a lélek a vérnek megnyilatkozása; az akarat pedig vérbelileg, azaz fajilag, vagy ethikailag determinált.

E felfogás épp oly ellentétben áll a rationalismussal, mely a történetet az emberi ész és a szabad akarat művének vallja, mint a MONTESQUIEU-BUCKLE-féle geographiai felfogással, mely a történetet egyszerűen a földrajzi tényezők hatásaként tünteti fel. Alig lehet nagyobb ellentétet elképzelni annál, mely BUCKLE és GOBINEAU közt van. Az első odatapadt a röghöz, melytől nem tud szabadulni, míg az utóbbi még a légkör fölé is röpül, csakhogy a föld porával ne kelljen érintkeznie.

Itt az ellentét a két felfogás között oly nagy, hogy az egyiket feltétlenül el kell ejtenünk, mert közöttük semmiféle combinációnak helye nem lehet. Az »arany középút« a tudományban ismeretlen fogalom, mert a tudományt épp az jellemzi mindenek felett, hogy megalkuvást nem ismer. Itt választani kell a két ellentét között: vagy BUCKLE vagy GOBINEAU, de ketten egymás mellett meg nem férhetnek. A történetben vagy geographiai, vagy faji okokat hozunk fel, de combinálva őket, ellenmondásba keveredünk.

BUCKLE rendszere azonban már azért is tarthatatlan, mert önmagával jutott ellenmondásba. Egyik helyen ugyanis kifejti a természet összhatását az emberre, úgyszintén a talaj, táplálék és éghajlat együttes hatását, mint a műveltség és történet alapokait,¹⁾ de más helyen mégis csak elismeri a külső természet és az ember egymásra való hatását;²⁾ sőt az európai műveltségre áttérve egyenesen az európai éghajlat hatása alatt megedzett akaraterőt, az európai ember *energiá-*

¹⁾ H. Th. BUCKLE Geschichte d. Civilisation in England (Ruge ford. 1868. I. 35-36.)

²⁾ BUCKLE: u. o. I. 18.

ját nevezi meg az európai műveltség főforrásának. ¹⁾ Mi más ez, mint a faji fölénység egyenes elismerése? Csak le kell vennünk a fátyolt róla és megtaláljuk még BUCKLE-nél is. De az emberi energiának mint faji oknak elismerése mégis kizárja azt, hogy mi a történetben a külvilág közvetlen hatásait lássuk; a műveltségeket mint a haza termékeit lássuk, ami pedig lényege BUCKLE rendszerének. Ez belső ellenmondás, mely az egész rendszert halomra dönti.

A faj-elmélet ellen talán azt hozhatná föl valaki, hogy ez ellenkezik az ember és a természet egységének igazságával. Az ember testi-lelki mivoltában egy darab természet ugyan, hozzá tartozik, nincs vele ellentétben; de azért mégsem azonos a külső természettel. A természetrajzi irány épp abban téved, hogy a szerves világgal egynek veszi az embert és sejthez hasonlítja. A geographiai irány nem azt mondja ugyan, de midőn az embert a külső természettel szembeállítja, hogy kölcsönhatásukból magyarázza meg a történetet, ellenmondásba jut. mert egyrészt szembeállítja az embert a természettel, másrészt mint a természet pusztá lenyomatát állítja őt elének.

Mindkét irány továbbá ellentétben áll az akarat ethikai determinismusának megdönthetetlen igazságával. Úgy BUCKLE embere, mint a sejt-ember physikailag determinált lények minden erkölcsi beszámíthatóság hiján. Az ethikai determinissal csak GOBINEAU iránya fér össze, mely a cselekvés rugóit magában az emberben, a történet okait magukban a fajokban, a fajok vérében keresi. Csak a vér ad állandóságot, szint, habitust vagy jelleget egyének, fajnak egyaránt. Miként az arany nem válhatik vassá, úgy a vér sem válhatik vízzé. A kiváló ember és faj kiválóságát semmi másban sem bírja, mint önmagában. Csak GOBINEAU iránya alkalmas arra, hogy az embert és a történetet összhangba hozza a természettel, anélkül, hogy a materialismus örvényébe süllyesztené. A fekete faj érzéki materialismusa, a sárga faj utilitaristikus jellemvonása és a fehér faj transcendentalis lelki világa olyan tények, melyeket tagadni nem lehet. De épp úgy tényekkel igazolható az is, hogy e lelki vonások vérkeveredés útján combinálódnak egymással. Hogy mily változások mennek végbe keveredés következtében a vérben, az ma még rejtély; de hogy

¹⁾ BUCKLE: u. o. I. 45.

a vér nem pusztán anyag, hanem bizonyos immaterialis, lelki készségek foglalátja, azt éppen a vérkeveredés tényei bizonyítják. A vér az embernek nem annyi, mint a táplálék vagy a föld a többi szerves lényeknek; és nem pusztán a vegetatív élet és a testi képességek, hanem főleg a lelki élet alapja. A római császárok korának rendetlenül kevert bastardjai testileg szépek voltak, míg lelkük rút és fölötte szegény vala. A környezet hatását BUCKLE mellett kortársa, HIPPOLYTE TAINE¹⁾, tőle valószínűleg függetlenül, de épp oly ellenmondásokkal tárgyalta, mint BUCKLE; TAINE ugyan nem oly egyoldalú, mint BUCKLE; Ő a faji hatásokat is elismeri, de épp ezért annál szembetűnőbb az ellenmondás ő nála. Ő élesen megvonja a határt a román és a germán cultura között, vissza is vezeti őket a germán és román faj közötti különbségre; csakhogy szerinte e két nagy faj az északi és a déli vidék geographiai különbségeire vezetendő vissza. így esik azután abba a tévedésbe, hogy az olasz művészi életet annak a szerencsének tulajdonítja, hogy a népe nem germánizálódott, holott a történet épp az ellenkezőt mutatja, azt t. i., hogy a teljesen kimerült román világ csak a germán vér hatása alatt éledt fel újra és a vér fogytával hanyatlott le ismét egykori barbarismusába. Viszont Németalföldön, a hol saját bevallása szerint a mocsaras öserdőkkel, a nedves éghajlat folytonos viszontagságaival és a tenger romboló munkájával csak egy *oly fajú nép, mint a germán*, küzdhetett meg sikeresen és alapíthatott műveltséget, mégis, ennek a műveltségnek virágát, a németalföldi művészetet, Hollandia nedves levegőjének gazdag színpompájában és nem abban az intensiv romanisatióban kereste, mely ezt a földet, ennek germán elemét, kétfelől is: a Rajna és a Scheide felől is érte. Igen, a holland háztetők túlhegyes voltát és nagy ablakait kapcsolatba hozhatjuk Hollandia bőséges csapadékával és ködös időjárásával, de művészetét már csak a hollandus nép véréből magyarázhatjuk ki. Hiszen ennek a műveltségnek is megvolt a maga kora, a míg t. i. romanismus művészi hajlamai és a germanismus transcendentalismusa és alkotó ereje egymást egyensúlyban tartották a XVI. és XVII. század-

¹⁾ H. TAINE: Philosophie de l'art (1865). Az olasz művészet bölcese. e e - A németalföldi művészet bölcelete. (Olcsó könyvtár.)

ban; de mióta a flammandok erősen finnizált vére ezt az egyensúlyt felbontotta, a hollandus társadalom is mindinkább belemerül az utilitarismus egyhangúságába.

TAINÉ eszerint elismeri a fajok egyenlőtlenségét és különböző cultural képességeit, mindazonáltal a műveltségeket, miként BUCKLE is, nem e faji sajátságokból, hanem a földből akarja kimagyarázni.

Mily óriási különbség az árja culturák rugóit az árja faj vérében, a hódításban, faj uralmában és az alávetett fajok rabszolgaságában kutatni, mint azokat a föld termékenységében és a kedvező éghajlatban keresni. Ugyanazon talajon, ugyanazon éghajlat alatt, mely geographus magyarázhatja meg a buddhismus föllépését a hindu társadalom ellen, a keresztyenség eredetét a Judaismus ellen, a mohamedanismus föllépését az arab társadalmi rend ellen? Ezek faji mozgalmak, melyeknek ugyancsak semmi közük a földhöz, a táplálékhoz vagy az időjáráshoz, nélkülük pedig évkönyveink volnának csupán, de sem történetünk, sem műveltségünk nem volna. Bármit mondjunk is a történetben uralkodó egoismusról, bizonyos, hogy az egoismus magában véve még nem csinál történelmet, ahhoz önfeláldozás is kell, önfeláldozás pedig csak ott van, a hol erős faji érzés is van. A viláért és az emberiségért még senki sem áldozta fel magát, bármit mondjanak is poétáink és poéta historikusaink.

A geographiai tényezők hatása alatt merő egoismus volna a történet, még a hazaszeretetet sem magyarázhatnék meg vele. Ám engedjük meg, hogy valaki kétségbeesésében veszélyeztetett földjeért és tűzhelyeért áldozza föl életét is, a mi különösen a sárga faj körében gyakori jelenség, de van a társadalmi együvértartozásnak még egy nemesebb formája is, a nemzeti érzés, melyet főleg a nomád népeknél találunk és a mely a földrajzi tényezőktől teljesen független faji érzés, mely sokkal jobban járult hozzá a történet és a műveltség kialakulásához, mint a rögszeretet. A fajokat ebből a szempontból három csoportra oszthatjuk. A sárga fajú népek általában röghöz kötött népek; ilyen a szlávok nagy része is és a mi európai társadalmunk alsó rétege, főleg a földművesosztály ily röghöz kötött faj, mint a római glebae adstricta plebs. A fekete faj nagy része is e csoportokba tartozik. Rendkívül

szívós fajok ezek, melyeket semmiféle hatalom sem pusztíthat ki, míg ők lassan, szinte észrevétlenül rágják a rajtuk uralkodó fajok műveltségének és uralmának gyökereit. A Fella sok uralkodó fajt látott már elbukni, míg maga még mindig ott van változatlanul, mint volt évezredekkel azelőtt.

Ezzel szemben a nomád népek teljesen híjján vannak ennek a rögszeretetnek; annál erősebb bennük a fajszeretet, mint törzsi vagy nemzetiségi érzés; fejlettebb fokon kaszt-ézés, nemzeti és vallási érzés. Ezt az érzést tévesen szoktuk mindig a pusztai étellel kapcsolatba hozni, holott ez az érzés az árja fajnak egyik alapjellelvonása és a régi germánokban is meg volt annyira, hogy SEECK szerint első föllépésükkor a hazaszeretetnek nyomát sem találjuk náluk.¹⁾ Pedig a germánok őshazája, Skandinávia, éppen nem az a föld, a mely a nomád életmódra alkalmas volna. Bizonyos, hogy a steppe időszakos vegetációjával ennek az érzésnek a kizárólagosságig való fokozására nagyon alkalmas, de tagadhatatlan, hogy ez az érzés leginkább az árja faj sajátja és más fajokban is oly mértékben található, a mily mértékben azok árja vérrel vannak keverve. Ezek a nomád fajok uralkodó fajok, melyek képesek hódításra és államalapításra, de tartes uralmat és műveltséget csak azok tudtak alapítani, a melyek kellő árja vérrel is rendelkeztek. A hunok, avarok és a mongolok állama csak addig tartott, a míg árja nemességük volt s midőn a harcok ezt fölemésztették, a röghöz kötött nagy tömeg rabbá lett. A magyar is mint ilyen arisalt sárga faj jött Európába, de az akkori rendezetlen európai viszonyok közt támadástól nem igen kellett tartania és sokkal kisebb ellenállásra talált a décentralisait Európában, mint fajrokon elődei, miért is jobban megőrizhette árja nemességét, úgy hogy az augsburgi vereség utáni válságos időben tudott szervezkedni nemzetté és állammá.

Az a nemzeti érzés, mely az árja népeket jellemzi és történetükben, műveltségükben oly hatalmas kifejezést nyert, nem annyira faji érzés náluk, a minőt pl. a színes bőrűeknél vagy pl. a zsidóknál is találunk; ez a faji érzés mindig gyöngé volt az árjáknál és pusztulásuk oka talán éppen ebben rejlik. Az árják nemzeti érzése mindenütt inkább transcendentálisusukban gyökerzik és inkább kulturális közös-

ségre vonatkozik. Az árja nemzetek leghathatósabb eszköze védelemben és hódításban egyaránt hatalmas culturajuk volt, bukásuk oka pedig mindig a haza- és a fajszeretet gyöngesége.¹⁾

Ugyanaz a faji érzés, mely a nomádokat egy faji közösségben tartja össze, mely a longobardokat a longobard jogban, a nyugati gótokat a got jogban századokon keresztül összetartotta, tartja össze az egész világon széjjel szórt zsidóságot, úgyszintén a cigányokat is, mely utóbbiaknál még vallási közösség sem forog fönn. E faji érzületnél, syngenis-musnál ugyancsak nem szolgálhat alapul semmiféle földrajzi mozzanat, pedig ez az érzület csinál történetet; e nélkül az egoismus az állati élet keretén túl nem menne. Itália dicső renaissancea nem a Pó alföldjén, hanem a longobard jogban egyesített és a rokon vérkeveredés útján *kiválasztott* longobard nemzetben, longobard vérben gyökerezik. A spanyol nagyhatalom és a spanyol renaissance épp így kelt ki a nyugati gótok véreből. Mikor azután az inquisitio barbár módon mindkét félszigetről kiirtotta e germán nemzeteket, Itália és Spanyolország rohamosan belesülyedtek a barbarismusba, míg az előbbit ismét egyik lombard fia, a nagy CAVOUR egy állammá nem egyesítette. A mi életrevaló elem volt és még némileg ma is van Itáliában, az Lombardiában és Dél-Itáliában, a normannok egykori hazájában van és így fajilag érthető, hogy a mai Olaszország két legnagyobb fia: a longobard CAVOUR és a normann CRISPI épp e vidékekről valók.²⁾

A GoBiNEAU-féle irány immateriálismusa még inkább van meg követőinél, így CHAMBERLAIN-nél vagy GuMPLovicz-nál, a kik a fajt nemcsak athropologiailag, hanem sociologiailag fogják fel és a történetben csupa ilyen államilag, társadalmilag egyesített anthropologiailag különböző elemekből álló sociologiai fajok szerepelnek.³⁾

A történet emberei és fajai históriai képződmények, melyek azokká lettek a történet folyamán és pedig vérkeveredés és faj kiválasztás útján, továbbá az évszázados társa-

¹⁾ O. SEECK: Gesch. d. Unterganges d. antiken. Welt 2. k. I. 198.

²⁾ H. ST. CHAMBERLAIN: Grundlagen des XIX. Jahrhundert. (Volksausgabe 1907) II. k. 832. 1.

³⁾ GUMPLOWICZ: Der Rassenkampf (1909) 31. p. 181. és 196,

dalmi összetartozás, élmények és tapasztalatok hosszú sora alatt, minélfogva az akaratot ezen immateriális tényezők is determinálják.¹⁾ És amennyiben a földrajzi tényezők ezen társadalmi mozzanatokra, mint eseményekre, tapasztalatokra hatással vannak, akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban, ezen *közvetett* hatásuknál fogva bizonyos fokig hozzájárulhatnak a fajok erősödéséhez, vagy gyöngüléséhez; de azokat át nem alakíthatják és a történetnek más irányt, mint amely a vérben praedestinálva van, nem adhatnak. Franciaország földrajzilag nagyon egységes, de nem ennek, hanem az erős és általános romanisálódásnak következménye, hogy politikailag is egységes; nemzetiségi kérdése nincs is, annyira meg van különböző népelemeiben a történelmi és nemzeti összetartozás tudata. Az állam ezen alapon erősödött ugyan, de mégis az állam története a germán vér folytonos pusztulása és folytonos elmerülése a félbarbár mediterrán chaosban. Történetének első korszakában északi normannjai intézik sorsát és megalapítják elsőségét hatalomban, műveltségben egyaránt. A Valois-házzal, már Közép-Franciaország semitizált elemei jutnak felszínre és a heroikus hűbéri világot a demokratikus polgári világ, a hősköltészetet a lyra váltja fel. A Bourbon dynastiával már Dél-Franciaország semitizált chaosa nyomult előre, az államforma már a sémita despotismust veszi fel, a »Leviathan« már elnyelni készül a világot, a költészet drámává, a képzőművészet czikornyás barokk-stilussá vált, míg a forradalomban felszabadult ősfajok korzikai küldöttje antigermán törekvéseivel meg nem törte Franciaország kulturális germán erejét, hogy a minden faji jelleget nélkülöző Parist állítsa az ország élére és ezzel mindent párisivá tegyen Franciaországban.²⁾ A francziaság ezen történelmi fejlődése tisztán faji folyamat, mély a földrajzi tényezőktől teljesen független.

Mily feltűnő, hogy CHAMBERLAIN és AMMON társadalmunk alapjait kutatva egy szóval sem érintik a földet, vagy az éghajlatot, melyeken a mi társadalmunk létrejött. És vájjon hibát követnek-e el? Korántsem, mert e földrajzi tényezők közvetett hatásuktól eltekintve, társadalmunkat nem hozták

*) GUMPLowicz u. o. 33.

²⁾ GOBINEAU: u. o. ív. 211-222.

életre, nem is tarthatják fenn. A mai sociológiában pp olyé hiba a gazdasági, mint a történetben a geographiai szempont túltengése. Az ember azonban, mint AMMON mondja, nemcsak termelő és fogyasztó, hanem mindenekfelett lelki lény és a társadalmi élet mindenekfelett lelki életet jelent.¹⁾

A történet nem a mindennapi élet folyamata, az több annál; az egy lelki életfolyamat, egy transzendentális világ, mely messze fölötté áll a mindennapi vegetatív életnek; és mégis természetes világ, melyben az ember mint faj, nemzet, társadalmi osztály, egyház, párt, egyszóval *sociologiai egyéniség áll* előttünk. A civilisatio és a cultura is mindenek felett lelki élet, és főleg a cultura kizárólag lelki szükségletet elégít ki. És éppen mivel a történet és a cultura ily lelki életfolyamat, nem függhetnek a földtől és éghajlattól, melyek csak anyagi javakat tartalmaznak. Innen van, hogy történet és cultura csak ott van a legkülönbözőbb földrajzi viszonyok között is, ahol a transzendentális árja fajú népek túlsúlyra jutottak egyéb alantas materialista fajok között; és a tíz történeti műveltség-kör közül egy sincs, mely ne az árja faj műve lenne.²⁾ A történet, akárhol nézzük is, csak a fehér árja faj műve és ahol e faj alkotó ereje megszibadt, ott stagnatio állott be, más élet, mint vegetatív élet nincs, ott a história az annalesek egyhangú színvonalára süllyedt le.

A történet faji jellege sehol sem tűnik szembe annyira, mint az államok, a nemzetek és a műveltségek bukásánál. Hiszen ha geographiai tényezőkön múlnék, Egyiptom, Babylonia, Hellas sohasem buktak volna el. Nem a rossz törvények, rossz igazgatás, sem az emberi erkölcsök romlása nem vonják maguk után nemzetek és civilizatiók pusztulását; ezeket a nemzetek mindig kiheverik, épp úgy, mint a legnagyobb elemi csapásokat is.³⁾ Csak egyet nem pótolhatnak: a vért és csak egy bajt nem heverhetnek ki: a vér romlását. És a vér romlása nemcsak társadalmi romlással jár, hanem ennél sokkal nagyobb bajt: a faj romlását vonja maga után, és ezzel az emberben azt az erőt semmisíti meg, mely művelt-

¹⁾ OTTO AMMON: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen (1900.) 2.

²⁾ GOBINEAU: u. o. I. 285.

³⁾ GOBINEAU: U. Q. I., 2. és 3. fej.

séget alkot, és benne meg általa önmagát fenntartja. Ha meggondoljuk, hogy ott a Nílus termékeny medenczéjében egykor fekete képű, félvad hordák évezredekén át állatokénál alig különb életet tengettek, míg fehér bevándorlók le nem igázták őket és kényszermunkájukkal bámulatos műveltséget nem alkottak; azután eltűntek, és barna képű négertypusú, korcs ivadékaik ma a sivatag vadjainál nem több értelemmel barangolnak őseik imposans romjai között: akkor egy perczig sem kételkedhetünk abban, hogy *Egyiptom az egyiptomiak és nem a Nílus ajándéka*. Miért nem tud ott a fellah, a fáraóknak e korcs ivadéka legcsekélyebbet sem alkotni? Miért kellett a nála fehérebb és kiválóbb angolnak oda jönnie, hogy rendet csináljon és új műveltséget kezdjen? Pedig ki mondhatja, hogy Egyiptom földje, vagy éghajlata más ma, mint volt az ókorban. És itt hiába jegyzi meg SCHURTZ is, hogy Egyiptom száraz és nedves időszaka, a Nílus áradása és apadása *a természetes kiválasztást* és ezzel a nép művelődését vonták maguk után, olyformán, hogy aki a nedves időszakban nem dolgozott, az a száraz időszakban éhen halt.¹⁾ Ez megint az a gyomorphilosophia! Kiválasztás is csak ott lehet, ahol van mit kiválasztani; ahol pedig a hódítás nyomában erős állam alakul, ott az állami erőszak jobban gondoskodik a munkáról, mint minden természetes kiválasztás. Itt egy fehér, valószínűleg hindutörzs lépett fel hódítónak és leigázta a feketét, akik között utóbb a babyloniaiak, majd egy temhu nevű fehér nép folytatta az államalapítást. A hódító a leigázott rabszolgákat munkára kényszerítette; templomokat, gúlákat, csatornákat építtetett velük; a műveltség minden alkotásában egy transcendentális eszmét, az árja faj oly jellemző halhatatlansági törekvését fejezve ki. De e hódító nemes faj vére nem maradt érintetlen a rabszolgafaj véréből; és amily mértékben keveredik vele, oly mértékben sülyed annak színvonalára. A fekete faj, melyet általában az akaraterejének túltengése jellemez, egy ideig frissítőleg és erősítőleg hat a hódítóra, akaraterejét szinte korlátlaná teszi művészetekben, kormányzásban egyaránt; majd túlsúlyával kiforgatja eredetiségéből, szeszélyes zsarnokká teszi; fenséges természetvallásút állatimádássá, theokratikus királyságát zsarnoki papi-

¹⁾ H. SCHURTZ: Urgeschichte der Kultur (1900.) 77.

uralommá, fenséges transcendentalis művészetét üres symbolis-mussá sülyeszli le. És ez ellen hiába lép föl IV. Amenhotep fáraó, a nagy reformátor; hiába akarja a papi uralom fölé a királyi hatalmat emelni; hiába akarja a szörnyű Amnion-cultus és a rút állatimádás helyébe az atencultust, az árja naturalismust helyezni; hiába törekedett a tell-el-amarna-i emlékekben egy új, természetes művészeti irányt kezdeményezni; mind hiába, amit az ő amorita, tehát árja lelke contemplait, azt a fekete vérű Egyiptom már nem érthette meg és a nagy reformátor halála után az ország tovább haladt azon ösvényen, melyet a fekete vér neki kijelölt és amely az elbarbárosodás és a biztos bukás felé vezet. ¹⁾

Íme ez a váza Egyiptom történetének; ez a gerincz benne és ez mind oly faji és oly lelki folyamat, mely teljesen független a földrajzi és gazdasági tényezőktől. Igaz, hogy e kép mégis csak a természettől oly védett, jól körülhatárolt, alluviális nílusi medence képe, de mindez csak a keret és a festék rajta, a művész az árja lelke, aki alkotásainak összes rugóit csak önmagából meríti; aki éppen azért művész, mert a világot nemcsak látja, hanem lelkét bele tudja oltani abba. Az egyiptomi faj is így vitte be a földbe a maga árjaleikét és addig élt rajta történeti életet, míg vére alkotni tudott; azután elmerült a fekete vér tengerében és Egyiptom ismét a barbarismus tanyájává lőn. Hiába árad azóta a Nílus; hiába rakja le termékeny iszapját; hiába hozza föl BUCKLE a nagy szaporodást és az olcsó munkabért; minden van ott, ember is van, csak az ember, az a faj hiányzik, melyet a gúlák múmiái elénk tárnak és amelylyel letűnt Egyiptom története és műveltsége egyaránt.

Még annyi kapcsolatot sem hozhatunk fel itt a föld és a nép között, amennyit SCHURTZ a magában álló civilizációkról mond, melyek szerinte hazájukkal mindig összhangba jönni igyekeznek és midőn ezt elérték, stagnálnak és tovább nem fejlődnek. ²⁾ Ezt a kínaiakra és általában a sárga fajra lehet alkalmazni, mert röghöz kötött faj, mely egy utilitárius, főleg agricultur civilisation túl nem is jutott soha; államalapító

¹⁾ A. HARPF: Morgen- und Abendland 57. (Olvasd különben u. o. 23-92.)

³⁾ SCHURTZ: Anfänge der Kultur. 87.

árja vére sokkal hamarább merült el a sárga vértengerben, semhogy fajiságát érvényesíteni tudta volna.¹⁾

De az árja faj, ha nagyobb erővel lépett fel, mindig túl-tette magát azokon a határokon, melyeket a haza földje termőképességével és kincseivel eléje szabott, és műveltségében sohasem volt pusztá kifejezője hazája helyzetének és természeti erőforrásainak. Az árja faj nemcsak hódító, hanem műveltségterjesztő is, műveltsége nagy mértékben túlvilági, transcendentális irányú, és ezt a vonását fölismertük mindenütt, akár Egyiptomban, Babyloniában, akár Hellasban vagy a germán Európában vizsgáljuk is. Az egész egyiptomi műveltség a túlvilági élet szolgálatában áll, és ezt hiába akarjuk Egyiptom geographiájával összhangba hozni; már pedig e faji ösztön nélkül legfeljebb csatornák romjai volnának ma Egyiptomban, mint Kínában, melynek töltéseken, csatornákon és falakon kívül alig van monumentális alkotása. Ez civilizatio ugyan, de nem cultura. Mily tévedés az egyiptomi vallásban, annak dualismusában a sivatag és a termékenység ellentétét látni. Hisz ez a dualismus már az ős árja vallásban megvan, és a germán culturában is pl. KANT-ban is oly eklatáns kifejezést talált. ²⁾ A zoroasteri vallás sem az Irán földrajzi ellentéteinek kifejezése, hanem az ős árja dualismus, melyet Zoroaster a brahminismus ellenében mintegy reformátor foglal rendszerbe.³⁾ Ily geographiai ellentét másutt is megtalálható; megvan az Kínában is, Indiában is, ahol még a monszum szélrendszer is fokozza azt; megvan főleg a sarkok felé, ahol a félelmi nappal és éjjel még nagyobb ellentétet jelent; de mindez nem talál visszhangra a-népek vallásában. A primitiv népek is hisznek jó és rossz szellemekben, de ezen animismus még nagyon messze áll az árja naturalismustól és dualistikus világfelfogástól.

És amit Egyiptomról mondtunk, ugyanaz áll Mezopotámiáról is.

Ott, ahol egykor egy hatalmas állam és egy óriási műveltség uralkodott, ma posványos vadon terül el, melyen semmi nyoma többé a régi hatalomnak és műveltségnek; pedig a

¹⁾ GOBINEAU: u. o. I., 288. és II., 5. fejt.

²⁾ NAGY GÉZA: A szkithákról. Ethnographia V. (1894.) 4. sz. 300 1.

³⁾ WEISS K. J. Világtört. (Szabó F.) I. 709.

föld és az éghajlat itt is ugyanaz ma is, mint volt régen, de annak ma nincs ott semmi hatása. Még azt sem állíthatjuk, hogy a történet a faj és a talaj egymásra való hatásából ered, és hogy a talaj és az éghajlat hatására egyes kiválóbb fajok reagálnak, míg mások nem reagálnak. Voltaképpen nem is az ember reagál a talajra és az éghajlatra, hanem a talaj reagál az ember munkájára. Nem az ember szenved a föld hatása alatt, hanem a föld szenved az ember hatása alatt; és nem a föld nyomja rá a maga bélyegét az emberre, hanem az ember nyomja rá a bélyeget a földre. A haza, bármily hegyes is, nem véd meg; bármily termékeny és kincsekben gazdag is, nem tart fönn senkit sem; a hazát az ember védi, az ember termékenyíti, az ember gazdagítja és csak az ember tartja fönn. A régi Fenícia egy szűk kőtuskó, egy börtön csupán; de népe a föld leggazdagabb országává tette, mert a föld kincsei csak azé, aki őket meg tudja hódítani. Hollandia egy haszontalan sárfészek; de ami rajta szép, értékes és nagy, az annak a fajnak lelke, melynek a mai Hollandia csak tükörképe. A történetben éppen ezért más erő, más aktivitás nincs is, mint az ember és pedig a *faji ember*.¹⁾

És ha meggondoljuk, hogy Egyiptomban, Babyloniában, Indiában és Kínában csak *mesterséges öntözéssel* sikerült a földet termékenynyé tenni, akkor nem fogunk kételkedni abban, hogy e civilizációkat csak azok a fajok alkották, amelyekről nevüket kapták. Ha a talaj termékenysége hatást gyakorolna a műveltségek keletkezésére, akkor a legnagyobb műveltségnek a legtermékenyebb és a legkedvezőbb éghajlatú területen kellene létrejönnie, ami ellen számos ellenvetést hozhatnánk fel. Amerikában különösen sok ily vidéket találunk, de legtöbbje buja vadon volt a műveltség és a történet minden nyoma nélkül, míg európai bevándorlók keze és uralma alatt a történeti élet itt meg nem kezdődött.²⁾ Semmi kétség sincs

¹⁾ Man kann daher sagen, dass jede Kulturfähige Rasse ihr Milieu gewissermassen in sich und mit sich herumträgt, so dass es fast gleichgültig ist, wohin immer sie verschlagen wird. So waren die mesopotamische und ägyptische Kultur nur die Projektionen der geistigen Konstitution jener Rassen, die sie erschufen. Und nichts anderes waren die Kulturen aller Rassen, sie trugen ihr Milieu mit sich und übertrugen es auf Grund und Boden (H. DRIESMANS: Rasse u. Milieu. 1909. 39.)

²⁾ GOBINEAU I. 71.

arra vonatkozólag, hogy a mexikói és perui civilizatiokat eredetileg malájok, sárga és fekete keverékfajok alapították, kik a Csendes óceán szigetein át vándoroltak be Amerikába, és ott az őslakó sárga fajjal keveredvén, államot és műveltséget alapítottak. Ha azonban ezek a civilizatiók a maláj faj alkotó erejét és pl. a polynesiái műveltség színvonalat mégis fölülmúlják, ha egyébként a hindu, egyiptomi és bábeli műveltségekhez éppen nem foghatók is, azt kétségkívül annak a fehér vérnek köszönhetik, melyet Európa már a X. század óta juttatott nekik. Nem tagadhatjuk, hogy a kínaiak *fondang*-ja tulajdonképpen Amerika, és hogy a kínai és japáni bevándorlók is hozzájárultak a mexikói és perui civilizatiók kiépítéséhez, de a mű oroszlánrésze a kelta Madok, a germán Erick püspök és annak a sok írországi, islandi és grönlandi bevándorlónak alkotása, akik hősi vállalataikban a X. század óta szakadatlanul, de főleg a XIII. században népesítették be az új világot. ¹⁾ Islandon és Grönlandon számos emlék és rom mutatja, hogy lakosságuk a XIII. század előtt jóval nagyobb volt, mint ma; és mivel Európa ily északi bevándorlásról semmit sem tud, bizonyosnak vehető, hogy e germánok az előttük jól ismert gazdag bortermő »déli országba« (Synnry bigd) vándoroltak be. ²⁾

Ámde az árja vér sokkal csekélyebb volt itt, semhogy valóban nagyot alkothasson.³⁾ Cortez és Pizzaro bámulatos hódításait valóban csak az magyarázza meg, hogy az állam és műveltség-fenntartó árja faj eredetileg is, de főleg a keveredés következtében már oly csekély számú volt, hogy ellenállást ki sem fejthetett, míg a nagy és műveletlen tömeg éppen nem érzett ösztönt arra, hogy az előtte érthetetlen, idegen műveltséget védelmezze, sőt inkább örült annak pusztulásán és önként rohant bele a lelkével oly rokon barbarismusba, melyben ma is tengeti nyomorúságos létét.⁴⁾

¹⁾ GOBINEAU III. 264.

²⁾ U. o. 269.

³⁾ Mexiko, úgy látszik, több normann vért kapott, műveltségének épp ezért inkább kulturális iránya van, míg Peru, melyben a sárga faj még nagyobb mértékben jutott érvényre, mint akár Kínában is, csak civilizatiót felmutatni, melynek békés agricultural és communista jellege épp a sárga faj utilitarismusát fejezi ki.

⁴⁾ »So konnten die eingeborenen Racendes neuen Festlandes sich durch

Nem tagadhatjuk, hogy Mexiko ezüst- és Peru aranybányái, úgyszintén ez országok erős védett helyzete államra és műveltségre csak erősítőleg hathattak; ezt a hatást megtaláljuk az egész földön mindenütt, de ezen hatástól teljesen független az, amit népjellegnek nevezünk, és teljesen független valamely nép műveltsége és története. Mexiko és Peru geographiája főbb vonásaiban körülbelül megegyezik egymással; mindakettő magas fensík; a sivatagövbén területnek el; rajtuk csak mesterséges öntözéssel lehet földet művelni. És mégis mily óriási a különbség e két nép műveltsége közt! Peru népe túlnyomóan földműves és állattenyésztő; utakat, hidakat épít; művészi érzéke gyöngé, monarchikus szervezete erős; minden föld az uralkodóé, a nép csak a termények egy részét kapja. Mexikóban papi uralom van; nemessége jelentéktelen; az állattenyésztés ismeretlen; az ipar és kereskedelem túlteng benne; művészi érzéke erősebb, de a durva állatiaságon nem megy túl; vallása emberáldozatok, vérfürdők ceremóniája; egész társadalmi életét hangos declamatio, üres fecsegés hatja át. A féktelen egyéniség tombolása és a republikánus szellem különböztetik meg főleg Mexikót Perutól. És ki tagadhatja, hogy ez a különbség az utilitaristikus irányú Peru és a sensualistikus irányú Mexiko között csak a két faj különbségében: a perui túl-

einige Zuströme vom Blute der Weissen bereichern und diejenigen, welche isländische oder skandinavische Mischlinge in ihrer Mitte bargen, sahen sich mit der Fähigkeit begabt, Civilisationen zu schaffen – eine ruhmvolle Aufgabe, zu welcher ihre minder beglückten Stammesgenossen von Natur unfähig waren und immer blieben. Da aber der, oder die Zuströme von der endlen Art, die sich bei den malayischen Massen verbreiteten, zu schwach waren, um irgend etwas Gewaltiges oder Dauerhaftes hervorzubringen, so waren die Gesellschaften, die daraus erwachsen, wenig zahlreich und vor Allem sehr unvollkommen, sehr gebrechlich, sehr vergänglich und in dem Masse, wie sie aufeinander folgten, weniger geistig begabt, weniger mit dem Siegel des Elementes, dem sie entstammten, gezeichnet, so dass, wenn die Neuentdeckung Amerikas durch Christoph Columbus, anstatt im fünfzehnten Jahrhundert zu erfolgen, erst im neunzehnten zur Thatsache geworden wäre, unsere Seeleute wahrscheinlich weder Mexiko noch KtiziUo, noch Sonnentempel, sondern überall Wälder und in diesen Ruinen gefunden haben würden von denselben Wilden heimgesucht, die sie heute durchstreifen. (GOBINEAU u. o. III. 270.)

nyomóan sárga és a mexikói túlnyomóan fekete vérű fajban keresendő?¹⁾

Mexiko és Peru példája is eléggé mutatja azt, hogy az első műveltségek nem szükségképpen a földrajzilag legkedvezőbb helyen jönnek létre; továbbá azt is, hogy a műveltségek alapja és fenntartó ereje a vér, a faj; ez ad szint a műveltségnek, ettől függ minden műveltség minősége és mennyisége egyaránt és csak az alapító faj ereje védi és tartja fenn az államot és a műveltséget. A síksági lengyel nép a modern taktika korában is úgyszólván csak karddal és kaszával felfegyverkezve mily bámulatos ellenállást fejtett ki elnyomói ellen és mily tehetetlenül hódolt meg a hegyes Peru és Mexiko egy-két száz modernnek alig nevezhető európai harcos előtt! És még mennyi ily példát hozhatnánk fel, melyekkel azt igazolhatjuk, hogy lehet nemzet, sőt állam is természetes határ nélkül és viszont a legerősebb természetes határ sem védi meg azt az államot, melynek faji alapja nincs. Lengyelország nem azért bukott el, mert természetes határai nem voltak, hanem azért, mert lengyel nemzet nem volt többé.²⁾

Az eddig felsorolt műveltségeknél láttuk azt, hogy azok mind sem éghajlat, sem termékenység tekintetében nem a legkedvezőbb helyeken jöttek létre. Egyiptom, Mezopotámia, India, Kína, Mexiko, Peru éghajlatát a hőmérsékleti szélsőségek és a periodikus esőzések, Egyiptomban a Nílus periodikus áradása, Peruban és Mexikóban pedig a csapadéknak majdnem teljes hiánya jellemzik. Termékenység tekintetében pedig nem kedvezők; emberi munka, mesterséges öntözés és csatornázás nélkül sivatagok, vagy félsivatagok volnának. Jtt mindenütt a történet és a műveltség a természet elleni küzdelemből fakad és nem a természet hatása alatt jön létre. Gondoljunk csak arra, hogyan védekezik a kínai a folyók áradásai ellen, a babyloniai a tenger pusztításai ellen, az egyiptomi és a két amerikai történeti faj a szárazság ellen. Még azt sem mondhatjuk, hogy itt a természet *kényszeríti* az

¹⁾ GOBINEAU III. 260. BUCKLE geographiai okainak czáfolatát a perui és mexikói műveltséget illetőleg lásd RATZEL F.: A föld és az ember (Akad. k. 1887.) 396-400.

²⁾ MICHELET: Lengyel- és Oroszország (Olcsó könyvt.) 62.

embert a munkára és e kényszerből ered a műveltség. Igaz, hogy kényszer nélkül nincs műveltség; minden műveltség erőszak és kényszer műve; de a kényszer csak faji fölényből ered és műveltség csak ott van, ahol ember, állat és föld egyaránt ennek a faji fölénynek hódolnak.¹⁾ Igaz, hogy ennek a faji alkotóképességnek is vannak határai; az Antarktis jégmezőin, az Amazon sel vas-in vagy Új-Guinea forró és nedves őserdeiben hiába minden faji kiválóság, itt a geographiai okok nyomósabbak minden faji oknál. De nem is arról van itt szó, hogy a természettel vívott harcban melyik fél erősebb, az ember vagy a külső természet. A fehér ember sem tud mindenütt a földön műveltséget teremteni, mert hiszen megélni sem tud mindenütt. Akik a külvilág és az ember kapcsolatát kutatják, rendszeren *abba a hibába esnek, hogy a testi, a vegetatív életet egynek veszik a culturalis és a történeti élettel.* Az anyagi műveltség, a civilisatio bizonyos fokig csakugyan szoros kapcsolatban van a talajjal és az éghajlattal. Ily civilisatiohoz azonban bizonyos fokig még az sem szükséges, hogy az ember ember legyen; mert ily civilisatiót még az állatoknál is találunk.²⁾ Hogy a sarkvidéki ember testileg oly érzéketlen, nyers hússal, sok zsírral és pálinkával él; ezek mind tények, melyek a klímával szoros kapcsolatban vannak.⁰⁾ Hogy azonban ezek a népek oly békeszerető, búskomorak és a háborúnak úgyszólván teljes hiával vannak, az nem a nehéz megélhetés és az egymásra való utaltság következménye, hanem a sárga faj jellege és fajgyengeség, mely onnan van, mert e vidékek nem alkalmasok arra, hogy rajtuk a fajok összetorlódjanak, megküzdjenek és keveredjenek egymással. Ha majd a fehér fajok ott kőszenet, fémeket és egyéb kincseket fedeznek fel, meg fog változni a kép, civilisatiók fognak ott is kifejlődni, mint azt pl. Alaszkában és Grönlandon már látjuk is. Az európai fajok hódításaival meg fog kezdődni a történeti élet a sarki tájakon is és ki hozhatja majd ezt a történeti életet a sarkvidék éghajlatával kapcsolatba, mikor ez csak az európai fajok műve leend? A mérsékelt égöv művelt területei, úgy-

¹⁾ GUMPLOWICZ: u. o. 236.

²⁾ L. e. v. KARL VOGT: Untersuchungen über die Tierstaaten (1851).

³⁾ Földr. Közlem. XIII. K. IX. F. (1885.) 505.

szintén Egyiptom, Mezopotámia, India, Kína, Japán mind oly területek, melyek vagy termékenységüknel, kedvező klímájuknál fogva, vagy gazdag bányáikkal, folyóik áradásaival a legrégebb idők óta már a legkülönbözőbb fajokat odacsábították és ezzel lehetővé tették azt, hogy itt a fajküzdelem kiélesedjék, a legkiválóbb fajok felülkerekedjenek és így a faji uralom és fajkeveredés következtében jöjjön létre történet és műveltség. A föld, a klíma és az összes geographiai tényezők eszerint csak passiv állapotot, egy lehetőséget jelentenek a történetre és művelődésre nézve. Okai lehetnek egyesek és egész népek elcsenevészésének, sőt halálának is; de ahol valamely faj acclimatisálódott, ott a faj belső természetének megfelelően kezd alkotni, kezd a talajtól és klímától független történeti életet élni.

Egyetértünk RECLUS-vel abban, hogy a hideg égöv alatt nincs semmi, ami az embert munkára és jobblétre bátorítaná; viszont a forró égöv alatt kevés van, ami arra kényszerítené. Amott megvan a munkálkodás és a jobblét szükségének érzése, de hiányzik annak lehetősége; míg itt a lehetőség megvolna, de nincs meg azok szükségének érzése; nincs meg a vágy egy jobblét után. A törekvés, munkálkodás szükségének érzése és a munkálkodás sikerének tudata együttvéve csak a mérsékelt égöv alatt fejlődtek ki, melynek természete bőkezű ugyan, de csak azoknak, kik tanulmányozzák és megértik.¹⁾ A mérsékelt öv klímája – írja BUCKLE – működésbe hozza az emberi szellemet, jólétet áraszt, de munkát kíván. Így támaszkodott az ember a mérsékelt égöv alatt jobban saját erejére és lelke nagyobb bátorságot nyert a munkálkodásra.²⁾ Ha most mindezt kiegészítjük azzal, amit MONTESQUIEU már idézett művének XIV. könyvében mond a három égöv hatásáról az embsre, akkor tisztában leszünk mindazon okokkal, melyek az egykori ősfajokat, az *anthropologiai fajokat* létrehozták, de fajátalakító hatásuk ma már nincs többé.

Es ha a polygenismus egyedül tudományos álláspontjára helyezkedünk, akkor logikusan következtethetjük, hogy a régi anthropologiai fajokat csak földrajzi, főleg éghajlati tényezők fejlesztették ki. A faj ily értelemben valóban egyértelmű

¹⁾ RECLUS: A föld és életjelenségei. II. 525.

²⁾ BUCKLE: Geschichte d. Civilisation i. England. I. 39.

és azonos a földdel, mint azt IHERING mondja, bár tévesen ezt minden fajról állítja.¹⁾ Ott azonban, ahol ez a fajképzési vagy természetes kiválasztási folyamat véget ért, megszűnik a földrajzi tényezők hatása is, és a fajok vagy stagnálnak, miután környezetükkel harmóniába jutottak, azaz acclimatisálódtak, miként azt az u. n. *természeti népeknél* ma is látjuk; vagy pedig a fajképzés útján oly hatalmas lelki erőkre tettek szert, hogy az acclimatisatio után is tovább fejlődnek; fejlődésök rugóit azonban most már önmagukból merítik és ezzel már történeti és kulturális életet élnek. Ezen a fokon már nem a haza határozza meg a fajt, hanem a faj határozza meg a hazát; nem a faj alakul a haza hatása alatt, hanem a haza alakul a faj hatása alatt. Erre a történeti magaslatra azonban a három ősfaj közül csak a fehér faj emelkedett, ezért más történet, mint a fehér fajé nincs is; és más kulturáról, mint a fehér faj érői szó sem lehet. A sárga faj csak civilisatorius, de nem kulturális faj; míg a fekete faj civilisatorius is csak csekély mértékben képes.²⁾ A fehér faj maga is külön fajtákból állott, melyek azután egymással, úgyszintén a fekete és sárga fajtákkal keveredvén, újabb és újabb *sociologiai* (kevert) fajok keletkeztek, melyek bizonyos fokig fejlettebbek az ősi anthropologiai fajoknál, de azon túl azután mindinkább elenyésznek a sárgák és feketék véreben, anélkül, hogy az utóbbiakat magukhoz fölemelni tudnák. Így tehát a történet ott kezdődik, ahol a faj életképessége veszi kezdetét. Faj, még pedig hódító és alkotó faj, nélkül nincs történet a földrajz legkedvezőbb feltételei mellett sem. És viszont nincs az a földrajzi akadály a sivatag kietlenségétől kezdve a tropikus éghajlat gyilkos lázáig, melylyel a fehér ember élete árán is meg ne küzdene, csak hogy meghódítsa és műveltségével uralmát az egész földön biztosítsa. Rettenetes valóság! Hódítás és műveltség, cultura és kizsákmányolás, faji fölény és embertelenség, eszményiség és önzés viszik a fehér embert hódító útjában mindenfelé; hatják át történetét és műveltségét egyaránt. Föld és ember egyaránt átalakul vaskeze alatt; ami gyöngye elpusztul, ami életrevaló, meghódol és rabjává lesz. De midőn minden, az ég is, a föld

¹⁾ CHAMBERLAIN: u. o. I. 337. – Lásd egyszersmind Gobineau IV. 277.

²⁾ Földr. Közlem. XXXV. 8. (1907.) Gubányi K.: Ausztrália artézi kútja; 341. l.

is és minden élő lény ez uralkodó faj előtt meghódol és neki szolgál, kezdetét veszi a bomlás, a hanyatlás folyamata, melyet az a méreg okoz, melyet ismét nem a föld, nem az éghajlat, hanem az alantas rabszolga faj vére okozott a hódító fajban. A nemes faj épp azért, mert a nemesség csak lelki fölény, idővel biztosan feloszlik a nagyszámú és testileg sokkal szívósabb alantas fajok között. Ebben van tragicuma a történetnek és a történet minden műveltségének. Dél-Amerika a földnek legáldottabb földje, mely a művelődés földrajzi feltételeit legteljesebben foglalja magában. Félvad barbár népek tanyája volt az európaiak megjelenése előtt és ma az európaiak beolvadása után ismét egy korcs, félbarbár, örökké lázongó és művelődésre képtelen emberchaos tanyája lőn.¹⁾ Aki a faj történet- és műveltség-alapító erejében kételkedik, az hasonlítsa össze ma Dél-Amerikát az Egyesült-Államokkal és Brit-Észak-Amerikával; vagy menjen el Algériába, Tunisba vagy Ausztráliába és lássa, hogy ott a francziák, itt az angolok miként szorítják artézi kútjaikkal háttérbe a kietlen sivatagot és miként alapítanak történetet és műveltséget ott, ahol a természet éppenséggel semmit sem adott.²⁾

Amily általános, épp oly téves az a felfogás, mely szerint állam csak természetes határok közt, csak külön geographiai egységen jöhet létre. A szudáni államok legtöbbje

¹⁾ IHERING: u. o. 283. – IHERING be akarja bizonyítani, hogy a bábéli műveltség praedestinálva van a földben. Mezopotámiában, és nem veszi tekintetbe, hogy annak eredetileg utilitáris iránya csak egy arizált mongol fajnak műve lehetett. Szerinte az árját itt a föld tette sémitává, holott az árják Syriában és Arábiában a feketékkel való keveredés révén váltak sémitákká és midőn e sémiták Bábelt meghódították, csak romboltak benne és az egész műveltséget a Sensualismus mázával vonták be. Ok forgatták ki és tették tönkre Egyiptomot, Israelt, Bábelt, Persiát, Hellast, Rómát,- ók rontják ma Európát is. HALÉVY kivételével nincs is komoly orientalista, aki a sémitáknak alkotó, művelő erőt tulajdonítana.

²⁾ Civilisatio általában az, amit közönségesen anyagi műveltségnek nevezünk; ide tartozik az őstermelés, ipar, kereskedelem, iskola, állam, °gyház, szaktudás, iparművészet stb. Míg a vallás, bölcsészet, tudomány, ttmvészet csak szellemi életet jelentenek és a culturához tartoznak. Civilisatio és cultura nem fedik egymást, sőt rendszeren ellentétben állanak egymással; pl. a kínai nép sokkal civilisaltabb, mint a germánok; de ezek cuturaja messze felülmúlja a kínait. Lásd erre vonatk. H. ST. CHAMBERLAIN; Wundlagen d. XIX. j. II. 870. 1.

nélkülözi a természetes határokat. Igaz ugyan, hogy ezek csak ad hoc államok, de ki mondhatja, mi választja el Hollandiát a hatalmas Németországtól? A londoni medence folytatása a párisinak, hisz a tenger ma már nem elválasztó, hanem összekötő elem. Szerbia külön állam, bár folytatása hazánknak; míg Bosznia tán a mienk lesz, bár egészen idegen terület. Hollandiát, Ausztriát, Németországot, Kínát a legjobb akarattal sem nevezhetjük geographiai egységeknek, pedig politikailag azok. Az állam határait mindig az uralkodó faj életereje és vérbeli összetétele adja meg és az államok mai határai kizárólag a faj küzdelem termékei. Egyiptom pl.: mint GOBINEAU bebizonyította, sohasem volt hódító állam; ehhez gyenge volt az a kis árja sziget a feketék tengerében. Már a jóval nagyobb számú sémiták hódítók voltak. Kína hódító állam volt, amíg árja nemessége volt még és megszűnt, midőn a békésebb sárga faj kerekedett felül. Európa' mint az árja faj bölcsője és az árja fajok torlódásának helye, leghódítóbb és legharcziasabb volt minden időben. Hogy egy állam határai meddig terjedjenek, azt mindig az uralkodó faj árja volta, annak is életrevalósága és a szomszédok hódító ereje állapítja meg. A magyar nemzet is túltent a Kárpáton, valahányszor fajilag megerősödött és nem a Kárpátok, hanem faji gyengülés okozta, hogy hódítmányait nem tudta megtartani. Hiába beszélünk a hegyek védelmi hatásáról, a faji energia túltett mindig e gátakon. Eléggé jellemző, hogy egyetlen egy ellenfelünket sem tartóztattuk fel a hegyeken, de minden hódítás a magyar faj szikláján tört meg. Magyarország igazi bástyája az Alföld, a Tisza-vidék mocsarai, mert ez a, magyar faj tulajdonképpeni otthona.

Tény azonban, hogy a gyöngye fajok bíznak a hegyek védelmében, oda is menekülnek és a hódítóknak azért kell a hegyvidéket elfoglalniuk, hogy onnan a szükséges rabszolgákat kaphassák. Még egy oka van annak, mért jöttek létre az első államok csaknem kizárólag ily védett helyeken. E helyek ugyanis mind puszták, vagy sivatagok is, melyeken csak mesterséges öntözéssel és kényszermunkával lehet műveltséget és államot fentartani. Igazi fajuralom és rabszolgaság csakis ily területen képzelhető és csakis ez az oka, hogy e helyeken oly erős államok és nagy műveltségek jöttek létre.

Nem a termékenység, gazdagság és a kedvező éghajlat feltételei a műveltségnek, hanem árja vér és rabszolgaság. Csak ott, ahol a fehér faj alkalmas rabszolgaanyagot talált, jött létre történet és műveltség a legkülönbözőbb talajokon és a legkülönbözőbb éghajlatok alatt.

Itt hiába beszélünk a mérsékelt övekről, mint »*cultur-övekről*«. A mérsékelt öv maga is nagyon tág fogalom. Itt csillagászati meghatározásról van szó, a csillagászati éghajlatok azonban a földön inkább csak elméletben vannak meg. Az északi mérsékelt öv talajtagoltság és éghajlat tekintetében oly változatos és ellentétes részekből áll, hogy külön elnevezése éppen csak onnan van, mert átmeneti jellegénél fogva nem lehet a másik két öv egyikéhez sem sorolni. Itt is éppen csak Európa az a föld, melyet az állandó nyugati szél és a vele járó meleg Golf-áram különösen kedvezővé tesz a letelepedésre. Ámde Európának elsőségét a mai műveltségben mindennek inkább tulajdonítják, csak nem annak, ami valóban létrehozta. GOBINEAU és CHAMBERLAIN után nem kételkedhetünk többé abban, hogy a mai európai műveltség a különböző fajok torlódásának, küzdelmének és az árja fajok nagy túlsúlyának műve függetlenül minden természeti hatástól. Már a rómaiak előtt is volt műveltsége Európának; volt kő- és fémműveltsége, mely a legrégebb időkben is fejlettebb volt, mint a mai természeti népek műveltsége. Midőn azután VIRCHOW a régi fin-elméletet megdöntötte¹⁾ és SCHRADER minden kétségen kívül helyezte, hogy a svájci czölöpépítmények árijától erednek, kiknek őshazája nem is Ázsia, hanem Európa volt, az európai műveltség problémája is egy nagy lépéssel jutott előbbre.²⁾ A legrégebb európai emberi koponyák, főleg a Cromagnoni leletek, egy intelligens, dolichocephal, európai typust tüntetnek fel; a vadság jelei csak éppen a naeandervölgyi koponyán láthatók, melyekről VIRCHOW tévesen³⁾ állította, hogy pathologiai okokból erednek. A későbbi időkből már sűrűn tűnnek fel dolichocephal-negroid és brachiocephal-mongoloid leletek is,³⁾ melyek mind összevéve azt

¹⁾ R. VIRCHOW: Urbevölkerung Europas (Sammlung gemeinverständl. wissenschaftlicher Vorträge. IX. Serie, Heft 193.) 25. 1.

²⁾ O. SCHRADER: Spachvergleichung ü. Urgeschichte (1883.) 117-149.

³⁾ VIRCHOW: u. o. 25. Lásd egyszersmind J. Ranke: Der Mensch, (1894.) II. 479.

mutatják, hogy Európában a történelem előtti időben már a három ősfaj összetorlódott, miből harcz és pedig a legszörnyűbb fajküzdelem fejlődött ki, mely elvégre is az árják, még pedig a kelták és utóbb a germánok győzelmével ért véget. Itt e hosszú és szörnyű faj küzdelemben folytonos kiválasztás és czéltudatos beltenyésztés útján aczélosodott meg az árják testi-lelki ereje; itt alakúit ki teljesen heroismusa, transcendentálismusa, önbizalma és energiája.

E faj küzdelem előtt azonban már végigment e faj egy hosszú *természetes* kiválasztáson, mely fajiságát már megalapította és képessé tette arra, hogy a fajok küzdelmében fölényét minden más fajon kivívja és megtartsa. Ez a faj, úgy látszik, a jégkorszak gyermeke. Tény, hogy földünk közeli múltjában, a harmadkor végén és a negyedkor elején rövid interglacialis korszakokkal megszakítva öt jégkorszak következett egymásután, melyekben Észak-Európát és Közép-Európának is jó részét mind kisebbedő gyűrűkben jégpánczél lepte el; A tájkép azonban még sem volt oly egyhangúan zord, mint a mai sarkvidék, hisz egy tropikus kor gazdag növény- és állatvilágát egy csapásra nem pusztíthatta el. Európában ekkor oly szerencsésen egyesült a jégvilág üdesége és zordonsága a tropikus világ bujaságával és szinpompájával. Új-Zeeland vagy Chili mai képe bizonyos fokig tán megközelíti Európa képét a jégkorszakban.¹⁾ Itt e kegyetlenül zord éghajlat alatt és mégis gazdag földön, mely két tényező az ember testi és lelki erejét a végső fokig feszítette meg; ahol csak az erős és eszes boldogulhatott; ahol a fáradságos munka mégis nagy sikerekkel járt; ahol a környező természet szépségeivel és változatosságával oly jótékonyan hatott akaratra, értelemre és képzeletre egyaránt, jött létre a fajok legkiválóbbika: az árja faj.

MÜLLER FRIGYES még tovább megy, midőn az egész emberiség eredetét a jégkorszakkal hozza kapcsolatba, olyképpen, hogy csak a jégvilág kiválasztó hatása alatt jött létre a fákon mászó állatemberből az egyenesen járó, eszes és tagölt beszédű ember.²⁾ Itt mellékes most, vajjon egy vagy sok párból, egy vagy sok helyen lépett-e föl az ember; egy

¹⁾ S. J. LUBBOCK: A történelőtti idők. I. 310-12.

²⁾ FRIEDRICH MÜLLER: Allgemeine Ethnographie. (1873.) 48.

jégkorszakon akár az északi, akár a déli féltekén át kellett esnie az egész emberiségnek, hogy emberi fajjá váljon.

A három ősfaj közötti különbséget, úgyszintén az árja fajon belül is a különböző fajták közötti különbségeket is az átélt jégkorszak időtartamával kell kapcsolatba hoznunk. Nem minden árja nép élte át az egész jégkorszakot, hanem egyesek már előbb váltak el és nyomultak melegebb tájak felé és az egész világtörténet az árja faj folytonos vándorlása dél felé; az' összekevert és kimerült árja társadalmak folytonos fel-frissítése újabb, edzettebb árja vérrel. A harmadik jégkorszak előtt már külön válnak a hamita-semita törzsek, utóbb a negyedik vagy balti jégkorszak elől délre nyomultak az indo-perzsa, a hellén-ital népek, úgyszintén a kelták és a szlávok; míg az árák legfejlettebb faja, a leghosszabb kiválasztási és beltenyésztési proceszszuson átesett germánok, még a negyedik jégkorszakot is átküzdötték, mielőtt történeti életüket megkezdették.¹⁾

E természetes kiválasztás az árja antropológiai fajokat hozta létre, míg a történeti árja fajok mind már kevert és mesterségesen kiképzett sociológiai fajok. A vérkeveredés már útközben a vándorlás folyamán ment végbe. A fehér fajok ugyanis útjokban mindenütt a sárga fajra bukkantak, mely úgy látszik, az első jégkorszak viszontagságai elől már megindult a sarkvidék felől és őshazájából, Észak-Amerikából az Aleuta-szigeteken át Ázsiába nyomult, annak közepét megszállotta, a honnan azután tovább terjeszkedett kelet, dél és nyugat felé és Európát is elárasztotta. Csak így érthető, hogy a fehér faj, melynek őshazája, mint ma már minden kétségen kívül áll, Észak-Európa volt, útjában mindenütt a sárga fajra bukkant. A hamo-semiták már többé-kevésbé elmongolosodva jöttek a délibb tájakra, innen van minden árja heroismusuk daczára több-kevesebb utilitárius szellem bennük, mint pl. a szumai-rokban, zsidókban,²⁾ sőt még az egyiptomiakban is. Föltűnő kétségkívül, hogy az egyiptomi faj a képeken következetesen sárgás színűnek és kissé ferde szeműnek van feltüntetve.

¹⁾ H. DRIESMANS: Rasse u. Milieu 24-31.

²⁾ A zsidó faj főelemét a hetiták teszik, kik józan és szorgalmas földművesek és kereskedők hírében állottak és testalkatukra nézve mongoloid faj. A zsidó-kínai rokonságról lásd O. WEININGER: Geschlecht u. Charakter. (1907.) 410.

A hamo-semiták történeti életüket azonban már csak a fekete faj körében kezdik, mely ekkor nemcsak Afrikát, hanem egész Dél-Ázsiát és Dél-Európát is megszállva tartotta. A hindu műveltség és történet is a fekete faj körében játszódik le, míg a második népvándorlás árja népei már csak semitizált fajokkal keverednek, mint a médek, perzsák, hellének, italok; vagy pedig túlnyomóan a sárga fajba olvadnak be, mint a kelták és a szlávok.

A történet árja fajait ezek után semmiképp sem tarthatjuk tiszta fajoknak, mert a keveredés a sárgákkal, sőt valószínűleg a feketékkel is már európai őshazájukban mehetett végbe. A svájcz-i tavi leletek tanúsága szerint már a neolith elején itt voltak a brachiokephal mongolok, a kik azóta mind tömegesebben vándoroltak be Ázsiából Európába, úgy hogy az árja faj csak addig maradhatott tisztán, amíg Európát tenger választotta el Ázsiától. Ezt nemcsak az ásatások, hanem a nyelv-kutatás is igazolja. Tény ugyanis, hogy az ő-árja nyelv két különböző családhoz tartozó nyelv keverékéből állt elő, melyek közül az egyik árja vagy kaukázusi (alaródi és abgház-leszgh), míg a másik határozottan turáni vagy ural-altáji volt.¹⁾ De nemcsak az árja gyökszók nagy része turán eredetű, hanem az árja nyelvek suffigáló jellege is csak turáni hatás alatt jöhetett létre. Az árja nyelvek ugyanis praefigáló és suffigáló keverék nyelvek, míg a sárga faj nyelvei suffigáló, a feketéké (az afrikai nyelvek legnagyobb része) praefigáló. 2) A praefigálást nem kell az áráknál épp a feketék hatására visszavezetnünk; ez eredeti sajátja is lehetett az árja nyelveknek. A praefigálás valószínűleg az individualismussal függ össze, mely az afrikai feketéket épp úgy jellemzi, mint az árákat, ámbár a négerek egyéni féktelensége és az árák szabadságszeretete között egyébként óriási a különbség. A suffigálás ellenben a sárga faj gyenge individualismusával, tömeges vagy csordaéletével függ szorosán össze.

És azt hiszem, hogy az árja faj sokoldalúságának, kiváló

¹⁾ NAGY GÉZA: Turánok és árák. Ethnographia. XIII. 1902. 50.

²⁾ Praefigáló nyelv az, amelyben az alany, a személyes névmás megelőzi az állítmányt, a viszony meghatározása a meghatározandó tárgyat (pl. Mein Vater, Ich sehe). Szuffigáló nyelv az, melyben első helyre jön a kijelentés, az ige (pl. atyáz«, látlak). Lásd erre von. NAGY GÉZA; u. 0. 50,

alkalmazkodási képességének a természetes kiválasztáson kívül: másik főokát abban a vérkeveredésben is kell keresnünk, mely már az őshazában a három faj között végbe ment. És bár kétségtelen, hogy e nagyon távoli és ellentétes fajok közötti keveredés csak hátrányos lehetett ott, ahol közvetlenül és nagy mérvben történt meg, miként azt a kelták és a szlávok esetében látjuk; de a germánság, mely csak közvetve és jóval kisebb mértékben keveredett, e keveredés révén csak kiválóbbá válhatott. Az a dualismus, mely az árják és főleg a germánok lelki világát jellemzi, az az idealismussal párosult utilitarismus, mely az árjakat mindenütt jellemzi, talán éppen ennek az árja-altáj-i keveredésnek a következménye.

Az árják közül a hamiták teljesen beolvadtak a fekete fajba, és ma már alig tudjuk őket a feketétől megkülönböztetni; míg a sémiták testvéreik degenerálásán okulva, a legszigorúbb fajképzés útjára léptek és a vérkeveredésnek gátat emeltek. Hammurabi törvénykönyve és főleg az ó-Testamentum ezt a faj fenntartási célt szolgálták a legszigorúbb beltenyésztés révén. Az állam a kasztszervezet, a vallás, a mózaismus, a Talmud, a brahmanismus és általában az egész műveltség, melyet a fehér faj itt a feketék körében létrehozott, megannyi faj fenntartási eszköz, megannyi mesterséges milieu, melynek célja megmenteni a nemes vért a rút rabszolga érintésétől; megannyi mesterséges kiválasztási eszköz az egykoron átélt természetes kiválasztás pótlására. Sajátsága ez a fehér fajnak, melyre más faj nem is képes. Csak az a faj, mely egykoron *kemény*, de *áldásos* természetes kiválasztáson és sokoldalú, bár nem túlságos keveredésen esett át, miként az árja népek, fejlődhetett ki annyira, hogy a természetes kiválasztást utóbb önként pótolja mesterséges kiválasztással, a természet uralma után utóbb kedvezőbb természeti milieu-ben, önmagát fegyelmezze és ezzel uralmat, államot, műveltséget és történetet alapítson.

A nemes vér, a testi-lelki fölény érzése és tudata hatotta at egykor e faj logikáját és erkölcsanát, melylyel uralmát a földön megalapította. Az ősz árja nem jótetteinél, hanem vere nemességénél fogva üdvözül és viszont vere beszenyyezésével kárhóódik el. Jaj itt a nyomorék és a színes gyermeknek, anyjával együtt a vadak martalékául teszik ki.

A hinduk és a spártaiak példás szigorúságát ebben épp az magyarázza meg, hogy ők legközvetlenebbül jöttek érintkezésbe a feketékkel, miért is legtöbb okuk volt a velük való keveredést megakadályozni. Való, hogy a nemes faj mindenütt csak e rideg faji erkölcsrel és nem a humanizmussal alapított uralmat és műveltséget, mely erkölcs nélkül a műveltségnek tán nyoma sem lenne a földön.

Ami az árja fajnak Ázsiában a fekete, az Európában a sárga faj: temető, mely folyton magába szedi, hogy egykor tán végleg elszedje a föld színéről. A kelták és szlávok elsőnek merültek el a sárga, miként a hamiták és sémiták a fekete fajban, és azóta az árják a destructiv, anticulturális vért ezek révén veszik magukba. A legnagyobb műveket mind e fehér fajok csak addig hozták létre, míg kaszt- vagy rendi szervezetben éltek és vérük tisztaságát folytonos beltenyésztéssel és mesterséges kiválasztással ápolták. A kasztrendszernél is sikeresebben működött közre a faj háború, mely úgy látszik, Európában, a fajok legnagyobb torlódási helyén, a legrégebbi időktől máig a legerősebb volt mindig, és nem csekély mértékben járult hozzá, hogy a történetnek és művelődésnek ez legyen első gőczpontjává.

A jégkorszak és az utána következő forró sivatagkorszak nagyon alkalmasak voltak arra, hogy Európa földjén a benszülött árja fajjal a sarkvidék sárgái és a délvidék feketéi találkozzanak és megvívjanak, mely küzdelem emlékeit csontvázakon és fegyvereken kívül főleg a fekete kegyetlen (gyakran háromfejű) óriásokról és az alattomos törpékről szóló meséink tartották fenn.¹⁾

Bármily kedvezően hatott is Európa földje a fehér faj kialakulására, műveltsége éppen csak az életfenntartás szükségleteit elégítette volna ki, de magasabb műveltség, mondjuk, ez a mai európai műveltség, faji küzdelem, véres háborúk

¹⁾ Az árják európai őshazája mellett különösen az szól, hogy az ős-árjanyelv faunája és flórája leginkább a skandináviai és északnémet faunának és flórának felel meg, melyet a dán konyhahulladékok tartalmaznak. A tengerre és hajózásra is volt szavuk; a lazacz és angolna szavak pedig éppen kizárják azt, hogy őshazájuk Ázsia lett volna. A borra és a szőlőre nincs szavuk, mert ezek hazája a Hindukus és Himalája között volt. (Ethnografia XIII. 54.)

nélkül nem jött volna létre.¹⁾ Ezt az európai árja race-ok nem is a lét, a fajfenntartás *állati* ösztönéből, hanem a fajkiválóság, a fajuralom *emberi* ösztönéből hozták létre. A darwini »létért való harc« csak az állatokra és az állati emberre vonatkozhatik; ez a primitív fajok törvénye, mely bizonyos fokig érvényesül a történetben is; de ott is csak a hanyatlás, a romlás tüneteire vonatkozik; az európai műveltséget épp úgy, mint minden magasabb műveltséget, úgyszintén az egész világtörténetet csak árják és pedig árja Übervolkok csinálták. Ha emberen nem a külső, testi, hanem kizárólag a lelki tény, a culturembert értjük, akkor más ember, mint fehér ember nincs is.

És ha az árja anthropologiai faj az európai föld és éghajlat gyermeke, úgy az árja sociologiai fajok, az árja cultur-fajok megfelelő vérkeveredésen kívül csak hosszú és véres faj küzdelem gyermekei. Fegyver és harc hozta létre műveltségünket, ez tartja fenn ma is. A fegyver éle a vérkeveredés és sociologiai okok hatása alatt tompul, a véres harc mindinkább tért enged, a munkásharcnak, de a küzdelem, a faji harc azért nem szűnik meg. A szószék, a katedra, a sajtó, a kórház, az eke, a gyárak és kereskedők minden czikke nem a béke pálmaágai, hanem megannyi kiválasztási eszköz, megannyi fegyver, ha nem is mindig a vérbeli, de a társadalmi »idegen« legyőzésére, valamint a kiválóság, az uralom megszerzésére.

A mérsékelt övben csak Europa az a föld, mely földrajzi helyzeténél fogva alkalmas egy magasabb műveltségre és legfőlebb az Egyesült-Államok területe fogható némileg hozzá, de Egyiptomot, Mezopotámiát, Indiát, Mexikót, Perut már csak erőszakosan lehet a mérsékelt övhöz számítani. Még azt sem állíthatjuk, amit SCHURTZ mond, hogy a mérsékelt övön kívül még a forró öv *emelkedett* helyei, mint Peru és Mexikó, okai egy magasabb műveltségnek, míg a bőséget árasztó forró mélyedések okai a műveletlenségnek²⁾. Itt csak arról lehet szó, hogy mely terület alkalmasabb a művelődésre, de okozati összefüggést a föld és a műveltség között nem találunk.

¹⁾ GUMFLOWICZ u. o. 219.

²⁾ SCHURTZ: u. o. 34.

Még a fehér faj bölcsője Europa, addig a fekete fajé a sivatag. A feketék sensaulismusa és akarati életének túltengése mind oly vonások, melyek csak sivatagon fejlődhetnek ki. Itt semmi sincs, ami az ember értelmét és képzeletét gazdagíthatná és fejleszthetné; az embernek itt mindig résen kell lennie; mindig csak akarnia kell, akár vadállatok és rablók ellen védekezik, akár maga támad prédájára. Az érzékszervek és az akarat túltengése egyoldalúvá és magasabb civilisatorra képtelenné tette ezt a fajt. A fehérek és a feketék keveredése bizonyos fokig erősítőleg hat az előbbiekre, akaraterejüket fokozza és ezzel egyrészt az árják államalapító erejét fejleszti, másrészt művészi alkotó erejét is fokozza. GOBINEAU téved, midőn a feketéknek fejlett képzelmet tulajdonít, a sivatag éppen nem alkalmas a képzelet és értelem fejlesztésére és gazdagítására, de azért igaza van, midőn bizonyos művészi hajlamot fedez fel bennök, mely azután vérkeveredés útján az árjában hatalmas művészi alkotóerővé fokozódik ¹⁾. Az érzéki élet túltengésével nagyon összefügg a feketéknél a táncz, a rikító szíriek, a harsány hangok szeretete; általában a lyrai elem uralkodik bennük. Nyelvüknek szegénysége feltűnő, de akaraterejükkel szorosán összefügg igealakjaik bámulatos sokaságas). És társadalmi életök is vagy szörnyű despotismus, vagy féktelen egyéni szabadság. Az árják és feketék keveredéséből állottak elő a hamita-semita népek; a sémiták és árják keveredéséből származtak az u. n. semitisált fajok, mint aminők túlnyomó részben a mai román népek, vagy a régi médek, perzsák, hellének és rómaiak. Mindenütt, ahol a fekete, illetőleg a sémita vér vált túlnyomóvá, a vallási élet türelmetlen, sokszor véres fetisismussá (Moloch-Milittacultus, messianismus, Sechet-cultus Egyiptomban, a mohammedánok Tandtach-ja, emberáldozatok a Keltáknál és Mexikóban, a bachanaliák, autodafé-k stb.) vált. Mindenütt papi uralom, szörnyű fejedelmi despotismus, vagy a Patriotismus zsarnoksága (pl. Athene-ben, később Rómában és a francia forradalomban); mindenütt kéjvágy, pazar fényűzés, művészi külsőség, főleg a méretek és a díszítések szenelenségében. Alpathos, bombast, deklamálás, túlérzékenység és általában a lyrai

¹⁾ GOBINEAU: u. o. II. 173.

²⁾ GOBINEAU: u. o. II. 46.

elem jellemzi e fajokat. (A hellenisticus művészet, az epikureismus, sophistika, jesuitismus, barokk-stylus stb.).

Mindenütt, ahol a semitismus az árják között felülkerekedett, romlás és pusztulás állott be és főleg a vallás sínylette meg a sémiták suprematiáját, az árják fenséges naturalismusa rideg politikává, szigorú erkölcsi parancsolatokká zsugorodott össze. Abstract fetisimadás, a mennyország és pokol, a jutalom és büntetés érzéki képzeleti kerekedtek felül az árják benső vallásosságán mindenütt Babelben, Hellasban, Rómában, a germánok közt egyaránt. Katholikusok protestánsok, orthodoxok egyformán nyögnek ennek békói alatt. Ennek a semitismusnak végső hajtása az anarchismus és nihilismus, culturánk eme esküdt ellenségei, a legerősebben semitisált román népek eme szörnyű rémei, melyek Európát a Máhdi-birodalom barbarismusába akarják már sülyeszteni. Ezért mondja CHAMBERLAIN, hogy szokott antisemitáskodásunk helyett előbb ezt a vérünkben fetregő lelkünkkel, culturánkkal ellenkező semitismust vessük ki önmagukból¹⁾.

Homlokegyenes ellentéte ennek a fekete és a vele rokon sémita fajoknak a sárga vagy mongol faj. GOBINEAU Amerikát tartja e faj őshazájának²⁾, de minden jel arra enged következtetni, hogyha Amerikában is, de minden valószínűség szerint a sarkvidéken, a hideg övben keletkezett a faj, és így ősei a mai eszkimók lennének. Ez is materialistikus faj, de materialismusa nem a négerek sensualismusa, hanem *utilitarismus*. Ez a faj valóban a legkeményebb »létért való harcban«³⁾ fejlődött ki. Fantáziája, képzelme a jégvilág ridegségében és egyformaságában éppen nem fejlődhetett ki; akaratereje sem fejlődhetett ki oly nagyon a hatalmas természeti erők ellenében, de annál jobban értelme, melylyel egyedül küzdhetett meg hatalmas ellenségeivel. Ez az értelem embere par excellence. Nem a sémita rationalismus, sem az árja realismus (vagy Idealismus) az ő lelki világa, hanem az empirista materialismus a maga ridegségében. És ez a lelki erő képesíti őt a civilisatorra, Culturája nincs ugyan, de civilisatiója van; sőt van nagyobb mértékben, mint az árja fajoknak. Kína, Japán régi hatalmas civilisatiókkal dicsekedhetnek és e téren ma is

¹⁾ CHAMBERLAIN: Dilettantismus/Rasse Monotheismus, Rom (1903)25.

²⁾ J GOBINEAUN: u. o. IV. 7. fejt.

fölötte állanak az európai fajoknak. Munka, szorgalom, köz-erkölcsiség, iskolázottság, általános műveltség, szakképzettség, törvénytudás és törvénytisztelet tekintetében határozottan fölötte állanak az európaiaknak. Állami életük közigazgatásuk, igazságszolgáltatásuk, földművelésük a bizonyos tekintetben iparuk is fejlettebb, mint az európaiaké.

De culturájok nincs; nincs mindenekelőtt vallásuk. *Konfucse* erkölcsi paragrafusait csak nem lehet vallásnak minősíteni. Nincs továbbá művészetük; nincs bölcsészetök, sem tudományuk. És éppen, mivel culturájuk nincsen, nincs is igazi történetök. Dynastiák, hódítások és lázadások unalmas chronológiája egész múltjuk. Már az európaiak előtt ismerik a papirost és a nyomtatott betűt, de reformatio nem fakad a nyomukban. Ismerik a delejtűt, de új világokat nem fedeznek föl vele. Ismerik a lőport, de ez a társadalmi rendet nem demokratisálja náluk. Nem lévén vallásuk, nincsenek vallás-újítók, reformátoraik, forradalmaik; egyszóval nincs történetök.¹⁾ Egyiptom, India mégis legalább egy-egy vallási reformatiot tudnak felmutatni; ott az aten-cultus, itt a budhaismus előzményei, föllépése és következményei alkotják az egész történeti életet. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a történet legfőbbképpen vallási történet és mint ilyen csak transcendentáiis, magasabb eszményi törekvések folyamánya. Mann, Menés tulajdonképpen vallásalapítók. IV. Amenhotepig Egyiptom egész története az Ammon-cultus és a hierarchia folytonos erősödése. Erre következik IV. Amenhotep és anyjának, Ti-nek, reformatiója, az árja napcultus föltámasztása; de árja párt hiányában e reformatio czélt nem ért és az ellenreformatio teljes diadalt aratott. A lappangó aten-cultus azonban visszhangra talált Mózesben és Dávidban, míg a judaismusban a sémita fetisismus az árja szellemet ismét le nem gyúrte. Majd Jézusban az árja faj legszebb virágát fakasztja, a semitismus azonban ezt is letiporja; Rómából is, Bysanczból is és Mekkából is kiveti hálóját az árja fajra, mely azonban K. u. 1200 óta mindinkább fölszabadul Róma alól. LUTHER, majd pedig KANT a keresztyéniséget a germán faj szabadságával kötik össze és a germán culturától elválaszthatatlanná teszik.

¹⁾ CHAMBERLAIN: u. o. II. 884.

E nevek: IV. AMENHOTEP, MÓZES, JÉZUS, LUTHER a történetnek megannyi éltető forrásai, melyek nélkül sem cultura, sem történet nem volna. És ha még rövidebben akarnók magunkat kifejezni, azt kell mondanunk, hogy az egész u. n. világtörténet a sémita és árja fajok küzdelme, melyben legújabbban mind élénkebben vesz részt a sárga faj is. Árja hódítással indul meg a történet Babelben, Indiában, Egyiptomban, Feni-ciában, Kánaánban, Hellasban és Rómában. Az árja és a fekete faj gyermeke, a sémita faj, azonban despotismusával, romboló ösztöneivel és culturaellenes törekvéseivel mindenütt fölülkerekedett, letiporván a aten-cultust, a mosaismust, a hellenismust és a krisztianismust egyaránt. Hiába Nagy Sándor lángesze; egy ember meg nem törhette e hódító és SZÍVÓS faj erejét; erre csak egy hősi nemzet, a római vállalkozhatott, mely Karthago és Jeruzsálem lerombolásával lehetővé tette, hogy a keresztyensegben és a germán culturában az árja faj új életre ébredjen. De Róma csak megsebezte a semitismust, mely újból feltámadt az árja faj ellen; meghódította a római császárságot, majd a római pápaságban is fölüté fejét a keresztyénség és a germánság ellen egyaránt. A faji küzdelem még jobban kiélesedett a mohammedanismus és a keresztyénség mérkőzésében; és bár a germánság a reformatio óta fölszabadult a római egyház impériuma alól, a semitismus dogmatismusával mégis ott rágódik a germánság lelkén a vallásban, a tudományban, a philosophiában, a politikában, de főleg a gazdasági és socialis életben, a hol a sémita-kérdés a legakutabb kérdéssé vált.

Ámde a sémita kérdésnél még élesebb kérdés napjainkban a »sárga probléma.« Nemcsak azt a veszedelmet értjük rajta, mely a nagy világversenyben a fehér fajt, e kiválóan józan, takarékos, szorgalmas és szívós faj részéről fenyegeti, hanem főleg azt a veszedelmet, mely itt Európában, saját otthonában fenyegeti. GOBINEAU volt az, a ki először hívta föl a figyelmet e faji ellentétre. Európa lakosságának javarészét szerinte a sárga faj teszi ki. Ez az a régi szolgafaja Európának, mely szívósságával az idők összes viszontagságait kiáltotta; mely eltűnni látta az árja faj legnemesebb hajtásait: a keltákat, a görögöket, a rómaiakat; és minden biztonnal túl fogja élni

a germánokat és a szlávokat is.¹⁾ E faj a történet előtti korban már itt volt és hogy Európa népességének legszámosabb részét teszi, azt az európai culturának hanyatlása, civilisatiojának erősödése és általában egész szellemi életünk utilitaristikus iránya, mondhatnók *elmongolosodása* mindenekfelett bizonyítja. Csak a sárga vér hódítására vezetendő vissza az a communismus, mely socialis életünkben egyre jobban tért hódít, mely még a vallásba és a tudományba is bevitte az utilitarismus szellemét és amely az egész közéletet a szorgalmas és agyafúrt nyárspolgár színvonalára süllyesztette le és ezzel nem kisebb mértékben járult hozzá culturánk hanyatlásához, mint a semita-vér.

Már a sárga faj nagyobb számánál és intensivebb faji életénél fogva jobban megőrizte anthropologiai vonásait, mint az árja faj. Elég egy pillantás alsó osztályainkra, főleg a földműves osztályra, hogy testalkatában is a mongol vonások túlnyomóságát észrevegyük. De nemcsak társadalmilag, hanem sok helyen földrajzilag is különválasztva találjuk a race-okat egymástól. így feltűnő Franciaországban a brachycephalok hegyvidéki és a dolychokephalok síkvidéki előfordulása ²⁾ Nagy-Britanniában a sötétebb színűek hegyvidéki és a világos színűek síksági elhelyeződése,³⁾ vagy Németországban a világos szín északi, a barna szín déli, a hosszúfej üség északi, a rövidfej üség déli előfordulása;⁴⁾ úgyszintén Olaszországban a nagy termet lombardiai és sicíliai előfordulása.⁵⁾ Európa arcszín és koponyáikat tekintetében oly ellentéteket tüntet fel egymás mellett levő egy klímájú és egy orographiai területeken, hogy itt földrajzi okokról szó sem lehet; pedig a különböző race-oknak ez az elhelyeződése az európai történet alapja. A szőke és dolychocephal árja faj általában a termékenyebb sík vidékeket tartja kezében, míg a sötét és rövidfejű faj a hegyek közé szorult, ami csak faj-

¹⁾ Die Civilisation schwebt über einem Abgrund, und die tiefen, unbeweglichen Gewässer, welche unten im Schlünde schlummern, werden sich eines Tages als unwiderstehliche Auflösunsmittel erweisen. – GOBINEAU: U. O. I. 133.

²⁾ SCHURTZ: u. o. 34 (1. a térképet).

³⁾ SCHURTZ: u. o. 91 (1. a térképet).

⁴⁾ I. RANKE: u. o. a 290. lap után a térkép.

⁵⁾ J. I. RANKE: u. o. a 134. lap után a térkép.

küzdelem következménye lehet. De az árják között is vannak sötét, színűek és rövidfejűek, miként megfordítva a rövidfejűek között is vannak világos színűek és hosszúfejűek. Ez megint csak vérkeveredés következménye lehet. Íme tehát az anthropologia maga is elénk tárja a történet két alapokát: *a fajküzdelmet és a vérkeveredést*. Fajküzdelem nélkül nincs állam, nincs hatalom; hatalom nélkül pedig nincs történet, nincs műveltség. Európa anthropologiai térképe egyszersmind azt is mutatja, hogy hatalmat és történetet itt csak a világos színű és dolichocephal árja faj alapított, mely északról jött és a termékenyebb, sík vidékeket szállotta meg.

Nagyon jellemző továbbá Dél-Európában a barna arcszín és a hosszúfejűség combinatioja; csak éppen Görögországban találjuk a rövid fej és a barna arcszín combinatióját. Észak-Európában a világos szín és a hosszúfejűség változata válik túlnyomóvá; ellenben Közép-Európában a rövid fej és a barna arcszín combinatioja uralkodik.¹⁾ És ha ehhez hozzátesszük még azt is, hogy Európa őslakói közül a ma is élő baszkok fejalkatukban dolichocephal afrikai typust mutatnak, ámbár nyelvük agglutináló turáni nyelv;²⁾ továbbá, hogy az Alpok közt élő rhaetiaiak apró, kerekfejű és barna emberek,⁸⁾ akkor kétségtelenné válik, hogy Európában már a legősibb időkben is találkozott és vívott élet-halálharcot mind a három ősfaj: a fehér, a sárga és a fekete.

Európának itt vázolt anthropológiája elég alapot szolgáltat arra, hogy az európai történetet rajta építsük fel. Nem tartozik e fejtegetés keretébe, hogy az európai történetet e faji küzdelem alapján teljesen kifejtsük, de kiemeljük, hogy a jövő történetírásnak ezen alapon kell dolgoznia. Az úttörő munkáját már elvégezték GOBINEAU és követői, így CHAMBERLAIN, LE BON, LAPOUGE, WOLTMANN és mások, És ha majdan sikerül történetünkben és műveltségünkben a faji élet összes motívumait föltárnunk, a jelenleg divatos geographiai okok, mint fölöslegések, tévesek és ellentmondók maguktól is meg fognak dőlni, illetőleg kellő értékükre fognak redukálódni.⁴⁾

¹⁾ I. RANKE: u. o. II. 294.

²⁾ R. WIRCHOW: u. o. 39. és 28.

³⁾ I. RANKE: u. o. II. 297.

⁴⁾ GOBINEAU gróf követői közül legnevezetesebbek: GUSTAVE LE

Az eddigiek alapján nagyjában már megvonhatjuk a főhatárvonalat a faj és a geographia hatása közt. Az anthropologic fajok kialakulása a geographiai tényezők műve. Semmi tudomásunk sincs arról, milyen volt az ember faji kialakulása előtt; csak egy bizonyos, hogy a fajok nem születnek, hanem lesznek. Az acclimatisációval a faji folyamat befejeződik és azon túl a geographiai tényezők háttérbe szorulnak és a faj önmagából meríti élete motívumait. A fajt nem a föld, nem a haza tartja fenn, a faj önmagát tartja fenn. Az ausztráliaiaknál műveletlenebb fajt el sem képzelhetni, ötig sem tudnak számlálni és mégis mily jól ismerik a faji élet feltételeit: szigorúan ügyelnek rá, hogy a különböző törzsek házasságot ne kössenek egymással, sőt még az egynevűek sem lépnek házasságra egymással. És ez az, ami őket kiszámíthatatlan időközön át fenntartotta. Ez a faji érzés a történetnek legszámottevőbb ereje; a fajfenntartás ezen erőben gyökeredzik. Ahol ez eltűnt, hatalmas államok és civilizációk dőltek romba, miként az egyiptomi, babyloniai, a görög és a római.

Ez a faj fenntartó erő azonban egymagában még nem csinál történetet, ehhez még egy lelki erő, a fajnak bizonyos lelki kvalitása is szükséges, mely nincs meg minden fajban, és ki sem fejlődhetik minden fajban.) E lelki erő nélkül a fajküzdelem csak rablás, emberirtás, rombolás és a társadalmi rend a szeszélyes despotismusnál tovább nem megy. A tör-

BON: Lois psychologiques des Peuples. 3TM-0 Edit. (Paris 1898). – G. VACHER DE LAPOUGE: Les sélections sociales. (Paris 1896). – L'Arien: (u. o. 1899). – OTTO AMMON: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürl. Grundlagen 3. Aufl. (Jena 1900). – COMTE PAUL DE LEUSSE: Études d'histoire ethnique. Tome I. 2. (Paris-Strasbourg 1899). – H. TT. CHAMBERLAIN: Die Grundlag?n d. XIX. Jahrhunderts 2. Aufl. (iMünchen 1900). -- DR. ADOLF HARPF: Morgen- und Abendland (Stuttgart 1905). – HEINRICH DRIESMANS: Das Keltentum in d. europäischen Blutmischung. – Die Wahlverwandschaften d. deutschen Blutmischung. – Rasse und Milieu. – LUDWIG WOLTMANN: Die Germanen in Frankreich. – ALBRECHT WIRTH: Volkstum und Weltmacht i. d. Geschichte (München 1901). – DR. ALBERT REIBMAYR: Inzucht und Vermischung beim Menschen (Wien 1897), – továbbá O. SEECK és L. GUMPLOWICZ itt idézett művei és mások.

¹) Hogy a faji kiválóság kizárólag lelki kiválóság és mint ilyen lüggetlen a földtől és klímától, mutatja az alantas fajok felülkerekedése a létért való küzdelemben és e fajok jobb alkalmazkodó képessége. A kuli ott is megél, ahol a fehér ember nem élhet meg; a néger is kitartóbb az európainál.

ténet azonban hódítással és nem rablással kezdődik és a történeti élet lényege nem a faj irtás, hanem a faj kizsákmányolás; nem a rombolás, hanem a fönntartás; nem a fogyasztás, hanem a termelés. Erre az életre azonban nem a testi ösztönök kielégítése készíteti az embert, hanem csak a lelki kiválóságnak az az érzése, melynek nem tudunk nevet adni, de melyet érezünk akkor, mikor a Fáraók gúláira, a Parthenon romjaira, a Colosseumra vagy a kölni dómra föltekintünk, melyek mind egy lelki, transcendentális szükségletet elégítenek ki. Ez a lelki, transcendentális erő nincs meg más fajban, mint csak az árja fajban; a történeti életet, bárhol vizsgáljuk is, az egész földön ez kezdeményezte, de a faj keveredés következtében és arányában több-kevesebb rész jutott azon fajoknak is, amelyek vele keveredtek. Keveredés következtében állottak elő a sociologiai fajok, melyek a legkülönbözőbb fajokból alakulhattak és amelyeket idők folyamán a foglalkozás, a közös életmód és életcélok, az együvértartozás és egymásra utaltság, valamint egyéb sociologiai okok képeztek ki fajjá. Ilyen faj pl. európai társadalmunkban a polgárság. Az európai nemzetek is ily sociologiai fajok a legnagyobb anthropologiai különbségek daczára is.¹⁾ A sociologiai fajban azonban az anthropologiai fajok nem semmisültek meg, hanem megosztva, combinálva, csökkentve, vagy erősítve tovább élnek, úgy hogy mindenki továbbra is csak véralkatának megfelelően gondolkodik, érez és cselekszik.

A sociologiai faj élete még fokozottabb mértékben lelki vagy erkölcsi, mert hiszen az anthropologiailag heterogén elemek egyesülése és összetartozása mégis csak általános emberi értelemben vett erkölcsi közösséget jelent és bármit mondjunk is korunk erkölcsi romlásáról, mi azt csak úgy látjuk a socialologiai faj szemüvegén, mert mint sociologiai fajok mind nagyobb súlyt helyezünk az általános erkölcsi szempontokra.²⁾ Sőt bizvást mondhatjuk, hogy a jövőben általános emberi értelemben véve még erkölcsösebbek leszünk és bukásunk oka a jövőben nem is ezen egyetemes erkölcstelenségünk, erkölcsi romlásunk, hanem faji életünk kimerülése, árja vérünk feloszlása lesz. Nincs nemzet, nincs művelt-

¹⁾ GUMPLOWICZ: u. o. 38. és 34. p.

²⁾ GOBINEAU: u. o. I. 4. fejt.

ség, a mely ily egyetemes erkölcsi romlás miatt bukott volna el; minden bukás oka a faji degeneratióban rejlik.¹⁾ Az a sémita és főleg Közép-Európában az a mongol vértenger, melyben a műveltség alapító germán ma már csak pusztuló sziget, fogja idővel a socialis egyenlőség és a szélső tömeguralom kivívása után az európai nemzeteket és az európai műveltséget tönkretenni. Mert bármennyire igaz is, hogy műveltségünk egy sokféleképp kevert faj műve, az alapító és fenntartó erő benne mégis csak a germán vér.²⁾ És bár a mai sociologiai fajok bukásánál épp az erkölcsi kötelekek lazulnának meg és az egész bukás az erkölcsi romlás képét mutatná, az ok mégis csak az erkölcsi kötelekeket összetartó germán vér eltűnése és kimerülése lenne.

Bármennyire menjünk is vissza a múltba, a történet mindenütt csak sociologiai fajokat tüntet fel. Már a hordaélet sem mindenütt anthropologiailag vett faji élet; a törzsek pedig mindenütt sociologiai fajok már, annál inkább a tör-

¹⁾ A római birodalom bukásának oka nem a fényűzés és az élvezetek túltengése, általában nem az erkölcstelenség. Figyelembe kell vennünk, hogy ennek a romlásnak képét a szigorú erkölcsű stoicikusok (Tacitus, Svetonius) adták. Voltak e birodalomnak igen jó törvényei, a rend és a jólét a provinciákban nagyobb volt, mint a köztársaság korában, mikor a proconsulok minden bűnt merhettek büntetlenül. Már a stoicismusnak, a kereszténységnek és a judaizmusnak rohamos elterjedése is az erkölcsi élet javulása mellett szól. Magának az élvhajászatnak háttérében is ott van az élet- és vagyonbiztonság bizonytalansága a barbárok hódításai miatt. Hisz ennél erkölcstelenebb képet mutat Róma a Tarquiniusok vagy Marius korában. Itt csak faji degenetrációról, az árja vér kimerüléséről, felosztásáról lehet szó, és a tömeges öngyilkosságok, kivándorlások és az askézis terjedése azt mindenekfelett bizonyítja.

²⁾ BERZSENYI közismert ódája után általános az a felfogás, hogy a nemzetek alapja a tiszta erkölcs, mely ha elvész, Róma ledől s rabigába görnyed! Állam és civilisatio csakugyan erkölcsön alapulnak, de hozzá tesszük, hogy csak faji és nem általános emberi erkölcsökön. Róma épp akkor bukott el, mikor erkölcsi emberiekké váltak. Hellas is akkor veszett el, mikor erkölcsiében humánussá vált. Viszont a zsidó fajt ma is a Talmud faji erkölcsi tartják fenn. A kínait is Konfucse erkölcstana tartja fenn. Általában a sémiták és mongolok erkölcsi anyagi természetű parancsok, miként azt Hammurabi törvényei, a mózaismus, a Talmud, a mohamedanizmus is mutatják. Ily erkölcsi intézmény pl. a hárem is. Ellenben az árjak gyenge oldala mindig a faji erkölcs volt. Ezek vallásos, kulturális és hódító ajok legfőképpen, melyeknek erkölcstana inkább KANT-féle moralitás volt mindig.

zsek szövetségei és a nemzetek. Ily értelemben azután a történeti élet faji, de sociológiai értelemben vett faji élet: a történettudomány pedig sociológia.

A mondottakból most már azt következtethetjük, hogy a történet csak faji és sociológiai folyamat, melynek okai csak a fajban magában, *a faj természetében (véralkatában)* keresendők. A föld és az éghajlat csak lehetőséget szolgáltatnak a történeti processusnak, annak minőségére azonban semmi hatással sincsenek. Hatásuk csak abban nyilvánulhat, hogy a faji okokat közvetve, sociológiai okok útján csökkenthetik vagy erősíthetik, de azokat meg nem semmisíthetik és meg nem változtathatják. Sőt éppen ellenkezőleg a fajok ott, a hol acclimatisálódni képesek, magát a földet alakíthatják és teszik fajiságuk külső kifejezőjévé. Az embert műveiről, a fajt hazájáról ismerjük meg. A haza azonban nem a föld és levegője, hanem csak az, a mit a faj rajta alkotott. IHERING-nek az a mondása: a haza teszi a fajt fajjává, csak megfordítva állhat: *a faj teszi a hazát hazává.*

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Magyar közjog.

Marczali németül írt magyar közjoga.

(*Heinrich Marczali* Ungarisches Verfassungsrecht. Tübingen J. C. B. Mohr, 1911. XII. és 234 nagy oktáv oldal. Ara füzve 8, kötve 10 márka.)

A legelőkelőbb közjogászok, köztük LABAND, a strassburgi egyetem hírneves tanára és JELÚNEK, a heidelbergi egyetemnek oly váratlanul elhunyt nagyeszű professora a német könyvpiacz egyik legelőkelőbb könyvkiadó cégének, a tübingeni MoHR-féle vállalatnak a kiadásában néhány évvel ezelőtt nagyszabású terv megvalósítását kezdték meg. A régebben megjelent, de közben elavult MARQUARDESEN-féle gyűjteményes vállalat mintájára elhatározták, hogy a jelenkor minden culturállamának az alkotmányjogát külön monographiakban megíratják. A vállalat címe: *Das öffentliche Recht der Gegenwart* és eddigi kötetei az egyes, tárgyalt államok kiváló közjogászainak a munkái. Így például a német birodalom közjogát maga LABAND írta meg s ezt a munkát szerte a világon, mint az államjogi irodalom egyik legsikerültebb alkotását becsülik meg, az osztrák közjognak pedig ULBRICH, a prágai német egyetemnek nemrég elhunyt kiváló közjogásza volt a szerzője. Az összes culturállamok alkotmányjogának önálló kötetekben való megjelenésén kívül azonban ugyanezek a kiadók s ugyanez a cég párhuzamosan még egy vállalatot is folytat, amelynek *Jahrbuch des öffentlichen Rechts* a címe s mely arra szolgál, hogy – évenként jelenvén meg – szintén ismert közjogászok tollából egy-egy – lehetőleg actualis – alkotmányjogi kérdéstről hozzon tanulmányt s ekként mintegy a közjog továbbképzésének legyen az orgánuma. A két vállalat kiegészíti egymást s kétségkívül igen előkelő

szerepet játszik a közjog irodalmában és tekintve, hogy németül jelenik meg, amely nemzetnek különösen jogi képzettsége magas színvonalon áll, érthető, hogy nagy az elterjedtsége is. Nem közömbös tehát az, hogy egy-egy állam alkotmánya milyen feldolgozásra talál itt, mert hisz az érdeklődők ezrei innen fogják ismereteiket meríteni és joggal feltételezhetik, hogy ilyenkor a legjobb forráshoz nyúltak, amely a szigorú kritikát is kiállja, minthogy biztosítékot nyújt erre a kiadók tudományos hírneve.

Ebben a vállalatban jelent meg nemrég Magyarország közjoga is, amelynek a megírására egy historikust kérlek fel. MARCZALI HENRIK egyetemi tanárnak történetírói működését az egész művelt magyar közönség jól ismeri és magasan értékeli. Históriai munkái régen megalapították már a hírnevét, úgy-hogy vitán felül állónak kell azt tekinteni s azt is tudjuk, hogy műveivel jelentékeny szolgálatot tett történeti tudásunk kibővítésének. Amikor tehát mostani vállalkozását kritikai bonczolás tárgyává tesszük, akkor – eddigi történetírói érdemeinek teljes elismerése mellett – egyedül a tárgyilagos bírálat kötelessége vezet bennünket, mert egy sok tekintetben tévesen megírt könyv itthon is kihívja a kritikát, tehát még inkább megokolt ez akkor, amidőn ez a könyv első sorban arra van szánva, hogy idegen nemzetek szerezzenek belőle alkotmányos intézményeinkről pontos tájékozást. Az a német, vagy németül értő más nemzetbeli érdeklődő, aki Magyarország közjogáról akar informálódni, nem tudja, de nem is kutatja azt, hogy MARCZALI nem jogász, tehát hogy a jogászai tévedéseit el kell néznie. Az idegen csak azt vizsgálja, hogy ez a, könyv abban a vállalatban látott napvilágot, amelyben a világ első közjogászai írják meg hazájuk közjogát. Joggal hiheti tehát azt, hogy MARCZALI is Magyarország egyik jogászai előkelősége, akinek a jogi tételei feltétlen tekintélyvel hatnak. Már pedig MARCZALI ebben a munkájában gyakran téved s egész művén meglátszik, hogy nem jogász írta azt, mert nagyrészt hiányzik abból a jogászai precizitás, sőt a tárgyi tévedései akárhányszor megdöbbsentők.

MARCZALI a munka előszavában elmondja, hogy mi birta őt ennek a jogászai munkának az elvállalására? Az, hogy közjogunk még nincs lezárva, hanem egyértelmű az a meglévő alkotmányunk történetével. Tehát – így fejtegeti ő azt – a történész, aki az ország históriáját ismeri, kell, hogy ismerje annak a közjogát is. Nos, ez a tétel ebben az alakban nem egészen áll meg. Tény ugyan, hogy a közjogot lehetetlen kellő történeti ismeret nélkül fejtegetni, viszont az is tény, hogy aki a mi históriánkkal foglalkozik, az eo ipso járatossá lesz bizonyos közjogi tételekben is, ámde ebből még nem következik az, hogy a történész, e minőségéből

kifolyólag, egyúttal közjogász is legyen. Különösen nem akkor, mikor nem valami könnyedebb jellegű munkáról, hanem egy a külföld jogászait informálni hivatott komoly, alapvető műről van szó. MARCZALI, az óriási olvasottságú és nagy tudású történész, talán igen kellemesen tudna beszélni magyar közjogi kérdésekről is oly környezetben, amely nem állítja fel a legszigorúbb követelményeket a jogászi szabatosság magas színvonalára nézve. De alig hihető, hogy czéhbeli közjogászok, vagy általában a közjoggal *ex asse* foglalkozók előtt – s munkájának az olvasóközönsége ezekből fog rekrutálódni – a magyar alkotmányjog tételeit oly kifogástalanul tudná interpretálni, mint amennyire magasabb szintájú műveket alkotott a történetírásban.

A történész tudása bizonyára nagyban elősegíti nála is azt, hogy a közjognak azokat a részleteit, amelyek a történeti előzményekre vonatkoznak, alaposabban tárgyalja, ámbár itt sem ment a tévedésektől, amit élénken illusztrál pl. *a szent korona tanának* teljesen elhibázott fejtegetése, ahol azzal a mérész, de bizonyítékokkal nem támogatott elmélettel lép fel, hogy van egy korona, mely az államhatalmat, s egy szentkorona, amely a főhűbéruri hatalmat jelenti. Tárgyalási módjára nézve különben magam is azt a módszert tartom helyesnek, mely a közjogi intézmények történeti fejlődésére alapítja a jelenlegi közjogi helyzet magyarázatát, s épp azért, mert alkotmányunk nem *charta*, hanem *történeti alkotmány*, amely századokon át fejlődött mai fokára, úgyszólván minden alkotmányos intézményünkben felleljük annak valamilyen régi, rendi korszakbeli előtypusát. Csakhogy a történeti módszert nem szabad túlzásba vinni s ez MARCZALINAK egyik nagy hibája. Ő a közjogban sokszor oldalakon át csak históriát mond el, sőt tetézi azt még azzal is, hogy nemcsak régmúlt, a bírálat retortáján keresztül szűrt adatokat tárgyal, hanem teljesen a napjainkban lejátszódó eseményeket is feldolgoz, amelyek talán egy politikai röpiratba igen, de egy közjogi tudományos munkába éppen nem tartoznak. Hivatkozom itt például az obstructióról szóló fejtegetéseire., melyek során még a chlopy-i hadiparancsról és az ugrai levélről is beszél, ami pedig a tételes magyar közjog kézikönyvébe kétségkívül nem tartozik. Elhibázott általában az is, hogy egyes parlamenti férfiak országgyűlési beszédei gyakran foglalnak helyet a munkájában, s ezekkel ő egyes közjogi tételeket akar bizonyítani, vagy pedig helytelennek tartott tételeket czáfolni. Tudományos könyvben, nagyon vitás esetek elbírálásánál, amikor tényleg eldönthetetlen a két ellentétes felfogás, a szerző által elfogadott álláspont megerősítésére esetleg ki lehet emelni, hogy ez vagy az & politikus is ekként vélekedett, de szokatlan, sőt elhibázott dolog, annyiszor és oly méretekben idézni parlamenti beszédeket, mint

azt MARCZALI teszi. A politikai vitabeszéd elvégre még nem közjogi igazság, s nagyon elismert, minden tábor részéről elfogadott s az idők folyamán általános elismerésre szert tett tekintélynek – pl. egy DEÁK Ferencznek – kell annak lennie, akire, illetve akinek egy parlamenti nyilatkozatára közjogi tudományos kérdések eldöntésénél forrás gyanánt lehet hivatkozni.

A közjog tárgyalásának nézetem szerint ma is a legjobb beosztása az, amelyet a legtöbb közjogász elfogad s amely abból indulva ki, hogy az államnak az alkatrészei a terület, a nép s az afelett gyakorolt főhatalom: a közjog anyagát is ebben a felosztásban tárgyalja. A főhatalom azután a törvényhozó, a kormányzó vagy végrehajtó s a bírói hatalomra való osztásával egyenként vehető bonczolókéss alá, míg a társországokhoz való viszonyunk, nemkülönben az Ausztriával szemben fennálló közjogi helyzetünk külön fejezetben tárgyalható s esetleg ugyanígy oldható meg Bosznia közjogi helyzetének a magyarázata is. Nem állítom, hogy ez az egyedül helyes rendszer, de hogy világos és áttekinthető – s elvégre, külföldi olvasókról lévén szó, ez a fő – azt alig vonhatjuk kétségbe. MARCZALI nem követi ezt a rendszert, hanem először is 24 oldalon át adja a történeti bevezetést, melyben közjogunk fejlődését három korszakra osztja: a patriarchálisra, a rendire s a nemzetire. A következő fejezetben – 25 oldalon – szól azután az állam alapjairól s ennek keretében a szent korona tanáról, az államterületről, a címerről, a színekről és az államnyelvről. A harmadik fejezet – 80 oldalon – az államhatalom tárgyalásának van szentelve, részletei pedig a király jogainak, az országgyűlésnek, a kormánynak, az állami számvevőszéknek, a bíróságoknak s a törvényhatóságoknak a taglalását tárják elénk. Külön fejezet szól azután – 24 oldalon – az egyházak és iskolák kormányzatáról. Az ötödik fejezet – 19 oldalon – a társországokról, tehát Horvát-Szlavonországokról s ezen fejezet főcíme alatt Fiume közjogi helyzetéről is beszél. Végül a hatodik fejezet – 58 oldalon – beszél Ausztriához való viszonyunkról s ennek keretében Boszniáról is. 4 oldalas mutató zárja be a könyvet.

Egy pillantás erre a beosztásra meggyőző bennünket annak hibáiról. Mindenekelőtt – hogy a végét említsük elsőnek – egészen aránytalan dolog az Ausztriával fennálló közjogi helyzetnek 58 oldalt szentelni akkor, mikor az egész könyv csak 234 oldal, tehát ez a fejezet több, mint egynegyedrészt foglalja el annak. Ha azonban olvasni kezdjük ezt a fejezetet, akkor már megértjük, hogy miért olyan terjedős az. Olyan részletességgel tárgyal ugyanis ott mindent, hogy az valóban felesleges. Az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szerződésre pl. 20 oldalt szán, holott egy köz-

jogi kézikönyvben ezt a kérdést éppen csak mint a közös egyetértéssel intézendő ügyek egyikét röviden, markánsan kell fejtegetni, hisz ez alapjában nem közjogi, hanem közgazdasági probléma. Mire való tehát úgyszólván az egész, gazdasági kiegyezési törvénynek szakaszonként való leközlése? Általában tapasztalható, hogy a szerző; nagyon kedveli a törvényszövegek reproductióját. Mintha nem merne a közjogi kérdésekbe mélyebben behatolni s ehelyett inkább a törvényszövegeknek ellenmondást nem, tűrő intézkedéseit kívánná kidomborítani. Ez azonban téves, mert egyes, kérdések magyarázatánál a közjog tudománya csak ott szokta követni az esetleg idevágó törvények beosztását, hol a törvény rendszere a tudományos fejtegetés szempontjából is kifogástalan, azonban szokatlan egy-egy törvénynek szakaszonként való ismertetése ott, ahol az egész kérdés egységes szempontok szerint tárgyalható,

Minthogy a szerzőnek mindazokon a helyeken, ahol erre alkalma nyílik, a nemzet jogainak védelmére irányuló érvelése teljes elismerést érdemel s magyar álláspontját különösen a horvát probléma tárgyalásánál szépen érvényre is emeli, épp azért félreértésekre adhat okot az a beosztása, hogy Fiume közjogi helyzetét a Horvátországról szóló fejezetben tárgyalja. Ennek ott semmi helye sincs és hogy mégis megtörtént ez, csak annak tulajdonítható, hogy a szerző elmulasztotta a magyar államterület történeti fejlődésének a leírását, ahol a legjobb alkalom lett volna Fiume helyzetének a tárgyalására is. Így azután, a tárgy aránylagos csekélységénél fogva külön fejezetet nem szentelhetvén neki, a legrosszabb helyre tette azt, ahol félremagyarázhatják.

Folytatva a szerző beosztásának a kritikáját, úgy véljük, hogy közjogunk fejlődésének patriarchális, rendi és nemzeti korszakait megkülönböztetni: talán új gondolat, de az már vitás, hogy a közjogi értelemben vett patriarchális kor terjedhetett-e – mint a szerző állítja – körülbelül Nagy Lajos koráig s viszont a rendi korszak is csupán 1790-ig terjedhetett-e? Mert először is, ha patriarchális államszervezetről akarunk szólni, akkor ez a kifejezés a közjog-politikai elmélet álláspontja szerint esetleg talán arra a korra illenék, amelyet nálunk a vezérek korának mondanak, amikor a törzs feje egyúttal annak mindenképpen vezére is volt, de amint egyszer kialakult a magyar királyság, akkor politikailag patriarchális korról már nem beszélhetünk. De miért is beszélnénk? Talán azért, mert a királyság kezdő századaiban a királyi hatalom erős volt s a nemzetnek a közügyekre aránylag kevés befolyást engedett? Ez « azonban nem áll, - mert hisz jakkor is voltak idők (pl. II. Endre alatt), midőn a nemzet nagyin-iseztette hatalmát a királylyal, viszont, még ha a király erős

kezű volt, ez legfeljebb a kormányzat autokratikus vonását mutatta, de nem a patriarchálisát. A rendi korszak idejének 1790-ig való megszabását sem lehet jogilag helyeselni, mert hisz köztudomású, hogy a rendiség – minden közjogi járulékaival együtt – egész 1848-ig fennállott, vagy legalább is csak közvetlenül ez évet megelőzőleg került részleges revízió alá, mint pl. a nemesi javaknak nem nemesek által való megszerzethetéséről, a nem-nemesek hivatalképességéről stb. szóló 1844-iki törvények által. Bár nem vonjuk tehát kétségbe azt, hogy a nemzeti felbuzdulás kora 1790-nel kezdődik s ennek a kornak volt – országgyűlésének éppen MARCZALI által classikusan megírt története a bizonyítéka ennek az érdeme, hogy a nemzeti irányt vitte bele közügyeinkbe: mégis közjogilag a rendiség csak 1848-ban szűnt meg. Tehát akkor, midőn a szerző már 1790-ben a rendiséget megszüntnek tekinti, ismét a történetírónak az eszmék *fejlődését* kutató gondolkodása szorította nála háttérbe a tételes jogász *szabatosságra* kötelezett érvelését. A munka általános felosztását illetően meg kell végül még jegyezni azt is, hogy egy közjogi munkában szokatlan dolog az egyházak és iskolák közigazgatásáról külön fejezetben szólni, mert az az állampolgári jogok és kötelességek sorában foglalhat legjobban helyet. E kérdéseknek oly széles mederben való tárgyalása pedig, mint a szerző teszi azt – kivált ellentétbe állítva ezt a közjog fontosabb fejezeteinek általa aránylag röviden történt taglalásával – nem az alkotmányjogba való. Ennek legfeljebb csak a közigazgatási jogban lehetne helye.

Áttérve most már a munka egész anyagának részletes bírálatára, eleve is kiemeljük, hogy megjegyzéseinkben nem a célunk a könyv minden, bírálatra szoruló részletének a leszögezése, azonban a felfogásunk szerinti jelentékenyebb tévedéseknek a felemlítésével képet óhajtunk adni a munka hiányairól.

Nem tarthatjuk például szerencsésnek már azt a gondolatot sem, hogy a szerző előszavában BERZEVICZY GERGELYnek száz évvel ezelőtt tett ama kijelentését idézi, mely szerint a magyar alkotmány fogalma nem lévén meghatározva, mindenki azt érti alatta, amit legjobban érteni szeretne. A külföld, s különösen a német irodalom, ahol annyiszor vádolnak meg bennünket közjogi separatizmussal, olyannal, melynek szerintük állítólag törvényes alapja kevés van, furcsán veheti az ilyen, magyar oldalról hallatszó kijelentést. Hisz elvégre az természetes, hogy mindenütt, ahol az alkotmány a történeti fejlődés eredménye, tehát ahol nemcsak törvényes jogszabályok, hanem különösen a szokásjog állapítja meg az egyes közjogi elveket, ezek bizonyos ideig ingadozók, míg azután végre is egy irányban alakulnak ki. A dologban járatlan idegen azon-

ban az ilyen kijelentést beismerésnek véli – különösen, ha nem mutatunk rá állandóan arra, hogy alkotmányunk nagy része szokásjogi evolutio eredménye – és az ő kételyeinek a megerősítését látja benne, bárha a szerző célja éppen nem ez volt is.

Ezzel a balsikerű idézettel szemben kötelességünk kiemelni MARCZALInak azt a történeti igazságot fejtegető érvelését, hogy alkotmányjogi törvényeink jó részét a nemzet és a dynastia közti bizalmatlanság eredményezte s így törvényeink belső motívumai nagyrészt csak ezzel a lélektani igazsággal lévén megmagyarázhatók, érthető az is, hogy míg alkotmányvédő törvényeink egyrészt gyakran ellenmondtak a hatalom által megvalósított gyakorlatnak, másrészt ismét éppen azért, hogy a hatalom ki ne essék a nemzet kezéből, némelykor önállóságunkból is engedményeket tettünk, mint pl. mikor az államministeriumban – tehát egy nem magyar, hanem dynastikus, illetve birodalmi hivatalban – magyar tanácsosok alkalmazását is követelték. Találónan jegyzi meg tehát a szerző, hogy a nemzet és királya közti ellentétek ezekben a közjogi harcokban soha sem egyik vagy másik fél leverésével, hanem compromissumokkal végződtek.

A könyv irodalmi rovata, a közjog irodalmának idézete hiányos és különösen kevés van benne a közjogi monographiák közül felsorolva s e téren még az idegen nyelven megjelent kisebb értekezésekre is súlyt kellett volna vetnie, amelyekből a magyar közjog egy-egy kérdését kimerítően megismerheti a külföldi. Azonban még a közkézen forgó, vagy egyébként ismert magyar közjogi kézikönyvek felsorolása sem teljes, így nem említi meg pl. BALOGH ARTÚR, KISS ISTVÁN, VUTKOVICH SÁNDOR magyar közjogát. Újabban a német olvasó, számára ügyesen, röviden állította össze közjogunk alaptételeit GMEINER ÁGOST könyve is (Nagyszeben, 1909.), amit szintén fel kellett volna említeni MARCZALInak, de elmulasztotta.

Szokatlan és a német idézeti módnak meg nem felel a szerzőnek az az eljárása, hogy pl. ekként idéz: 1868:XXX. 65. §. Ez teljesen magyaros. A német jogász nagyon praecis s van okom hinni, hogy ezen a szokatlan idézési módon csodálkozni fog, hisz az ő törvényidézési módja a következő: §. 65 des G. A. XXX vom Jahre 1868; vagy röviden ez: G. A. XXX: 1868, § 65.

Az állampolgárság elvesztéséről szóló részben nem tárgyalja a szerző a kivándorlásról szóló 1909:11. t.-cikket, mely pedig éppen az állampolgárságnak elbocsátás útján való elvesztését a polgárok egy jelentékeny részére nézve a rendestől elütő módon szabályozza; e törvény feldolgozása tehát nem volt mellőzhető, annál kevésbé, mert a legtöbb külföldi államnak is a kivándorlás miként való megoldása jelenleg állandó munkát ad.

Az állampolgári kötelességek tana, melybe rendszerint a tankötelezettséget, a közteherviselést s a védőrendszer kérdéseit foglaljuk, MARCZALI-nál aránytalanul röviden, alig 10-12 sorban kerül tárgyalásra (a 41. lapon). Ha meggondoljuk azonban, hogy *véderőnk szervezetének* a kérdése közjogunknak minő, a szíveket és elméket úgyszólván állandóan forrongásban tartó részlete, akkor ezt a szűkmarkúságot semmiképpen sem tudjuk helyeselni, kivált, mikor az iskolák közigazgatásának külön fejezetet szentel a szerző és az Ausztriával való gazdasági kiegyezésről – mint fentebb jeleztük – a közjogi kézikönyv kereteit jelentékenyen meghaladó széles mederben ír. Ez beosztásbeli aránytalanság olyan pl., mint mikor a *koronaőrökről* két és fél oldalon át tárgyal, ami talán mégis meghaladja – tekintve a könyv terjedelmét – ennek az intézménynek a jelentőségét. A hadsereg *történeti fejlődéséről* különben bővebben emlékszik meg a szerző s ebbeli fejtegetéseire nézve a következőket lehet megjegyezni. Nézetünk szerint nem eléggé domborítja ki azt, hogy *a hadsereg századokon keresztül dynastikus szerv volt*, minthogy pedig a Habsburgok nemcsak nálunk, hanem Európa sok egyéb országában is uralkodtak, armádiájuk nem volt német, hanem képviselve volt abban igen sok európai nemzet. Épp azért helytelen a szerzőnek az az állítása (72. oldal), hogy a török ellen folytatott magyarországi hadjáratokban a siker oroszánrészre a német csapatokat illeti meg. Ez, nem tekintve azt, hogy a dynastikus hadsereg alkatának ismert tényével nem is áll teljes harmóniában, a német olvasóközönség előtt veszedelmes következményekkel is járhat, mert megerősíti benne azt a túlzók által úgyis nagyra nevelt hitet, hogy mi a török járom alól való felszabadulásunkat a németségnek köszönhetjük. A hadsereg nemzeti irányú átalakítására célzó törekvéseket különben szépen fejtegeti MARCZALI, de ehelyütt is előtérbe lép nála a historikus, aki olyan részletek elbeszélését véli szükségesnek (pl. Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán javaslatát a 67-es bizottságban), melyek a közjog keretébe már nem tartoznak. Ugyanezt mondhatjuk a Tisza István-féle kilenczes bizottsági javaslat tárgyalására nézve is.

A *főrendiház* tagjainak a felsorolásánál tévedésre adhat okot a szerzőnek az a stilizálása (83. oldal), hogy tagsági joggal azok a legalább 3000 forint állami földadót fizető főrangúak bírnak, akik Magyarország, vagy Erdély területén birtokosok. A közjogunkban nem járatos azt hiheti tehát, hogy a Horvát-Szlavonországok területén birtokos mágnás nem tagja a magyar főrendiháznak. Igaz ugyan, hogy *Magyarország* kifejezése, illetve fogalma alá a társországok is bevonhatók s Horvátország fejezeténél a szerző röviden tesz arra is megjegyzést, hogy a horvátok közül kik a főrendiház tagjai, de

ha már egyszer Erdély, mint most már nem közjogi, hanem csak földrajzi fogalom, a főrendiházi törvénynél megemléttetett, akkor még megokoltabb lett volna Horvát-Szlavonországok, kiemelése, különösen azért, mert éppen az a tény, hogy a horvátországi birtokos főrangúak is a magyar főrendiház tagjai, a közjogunkkal nem ismerős, vagy a horvát túlzók iratai által esetleg félrevezetett külföldi előtt nagyon is világossá teszi azt a közjogi igazságot, hogy Horvátország nem külön állam, hanem csak a magyar birodalomnak egy része.

A főrendiházat tárgyzó részben különben egyéb kisebb hibák is felfedezhetők, így pl., hogy a tagok sorában hiányzik a m. kir. közigazgatási bíróság másodelnökének a felemlítése, azután, hogy a kir. Ítéltábla elnöke van tagul feltüntetve, de nincs megjelölve, hogy a 11 kir. ítéltáblai elnök közül csak a budapestit illeti meg ez a jog.

Az összeférhetlenségi törvény dogmatikus tárgyalásának ugyan kevés helyet szentel a szerző (87-89. oldal), de egy abból folyólag felmerült vitás esetet, azt tudniillik, hogy helyes volt-e, mikor Csernoch János képviselői mandátumát, daczára püspökké történt kinevezetésének, hatályában fentartották, hosszabb fejtegetéssel bonczolgat. Anélkül, hogy ebben a specialis esetben az egyik, vagy a másik felfogás jogosságát vitatnók, az a nézetünk, hogy ilyen jogesetek tárgyalása meghaladja az összeférhetlenségi törvény közjogi ismertetésének a lényegét és határait.

Sikerült a képviselőház tárgyalási rendjéről szóló fejtegetés, de hosszadalmas és teljesen a napi politika terére kalandozik az obstrukcióról szóló fejezet, melyben – mint fentebb már rámutattunk – még a chlopy-i hadi parancsról is szól a szerző, holott ilyen részletek az utolsó decennium politikai történetébe igen, de közjogának anyagába aligha tartoznak.

A bíróságokról szóló részben téved a szerző, mikor azt állítja, hogy az 1897: XXXIII. t.-cz. *a büntető bíraskodást* utalta az esküdtszékek elé (123. oldal), holott ennek csak egy kis része, a főbenjáró büntettek, valamint a sajtó útján elkövetett vétségek egy része tartozik most az esküdtszékek elé, nem pedig az egész büntető bíraskodás. Ugyancsak a bírósági fejezetnek egyik hibája, hogy a m. kir. főudvarnagyi bíróságról szóló törvényt éppen csak megemlíti röviden, de nem ismerteti, holott ennek a bíróságnak a szervezése, a megelőző absolutistikus orgánummal szemben, a magyar állami önállóság, vagy legalább is a külön magyar udvar közjogi létezésének erős bizonyítéka s mint ilyen a külföld előtt nagyon is hangoztatandó. Végül megállapítjuk, hogy Szombathely nem székhelye egy kir. ítéltáblának, amint a szerző állítja, ellenben Debreczen – amelyről a szerző nem szól – igen.

A megyék történeti múltjának a kifejtésénél ismét elismeréssel kell lennünk a historikus történeti tudása iránt, de a *municipálisoknak* éppen jogi helyzetével aránylag alig foglalkozik. Különösen hiba itt az, hogy a főispán hatáskörét bővebben ki nem fejtí, mert ez közjogilag egyik legérdekesebb intézményünk, amennyiben egy királyi tisztviselőnek a kormánykarattal congruens hatáskörét kapcsolatba hozza az önkormányzattal. Ilyent a külföldi közjogok nem ismernek, éppen ezért ennek bővebb kifejtése fokozott érdeklődésre tarthatott volna számot. A megyei és községi rész különben is igen hiányos, sőt erős tévedések is fedezhetők fel benne. Így pl. a közigazgatási bizottságról azt mondja a szerző (126. oldal), hogy az a törvényhatósági bizottság ügyeit előkészíti. Ez nem áll. Ilyen hatásköre az állandó választmánynak van, míg a közigazgatási bizottság tudvalevőleg a közigazgatás ellenőrzésére, azután bizonyos közigazgatási tisztviselők felett a fegyelmi jog gyakorlására s végül mint felelőviteli fórum van szervezve. Mindezt a szerző meg sem említi, sőt arról sem szól, hogy kikből áll a közigazgatási bizottság, holott a bizottság összeállítása is figyelemre méltó megoldása az állami és önkormányzati elemek együttműködésének. Az autonómia védelmére szolgáló, úgynevezett Andrassy-féle alkotmánybiztosítéki törvényekkel nagyon röviden végez, ellenben a közigazgatás államosításának a problémáját, amely elvégre is ma még lehet politikai terv, vagy fölfogás, de nem tételes közjogi intézmény, hosszasan tárgyalja és itt ismét actualis politikai megjegyzést akar tenni, mikor azt mondja, hogy a coalitio győzelme után a közigazgatásnak az 1891. évi XXXIII. t.-cz.-ben elvileg elhatározott államosítását az 1907: LVIII. t.-cz.-kel visszavonták. Törvénymagyarázatnál közömbös, hogy azt a coalitio, vagy más kormány javaslatára hozták-e? Általában ismételten rá kell mutatnak MARCZALI-nak arra a nézetünk szerint nem helyes tárgyalási módjára, hogy folyton politikai eszméket, sőt actualitásokat vegyít az anyagába. Így pl az egyházak közjogi viszonyának a tárgyalásánál (132. oldal) elbeszéli, hogy bár újabban minden bevett vallásfelekezetnek egyforma joga van, a katholicismus ismét vezető szerepre tör, s ennek igazolásául felemlíti, hogy a képviselő- majd a főrendiház is 1906-ban Csernoch János indítványára elfogadott egy javaslatot, mely szerint Magyarországot törvényeinkben mindig így kell nevezni: *a szent korona országai*. Nem tekintve most már azt, hogy ebből a történeti tradíciókra támaszkodó tényből egyáltalán nem lehet a katholicismus egyoldalú érvényesülési szándékát kiolvasni, felesleges is a közjog anyagának a tárgyalásába ilyen megjegyzések felvétele által éppen a tárgyilagosság hiányának a feltételezésére adni alapot.

Az egyházak jogállására vonatkozó fejezet különben ezenkívül is még tartalmaz néhány bírálatra szoruló helyet, így nem tartozik például egy közjogi kézikönyv keretébe a házassági jognak a házasságkötésre vonatkozó részét ismertetni, mert az nem köz-, hanem magánjogi kérdés, tehát nem idevaló (134. lap). A protestáns egyházaknál a szerző állandóan superintendensekről beszél s csak elvétve, vagy zárójelben püspökökről, holott a protestáns egyházalkotmányi terminológia szerint csak püspökök vannak. Nem jelzi, hogy az evangélikus egyháznál nincsenek gondnokok (curator), hanem felügyelők (inspector). Az egyházkerületre ezt a terminust használja: *Superintendent*, e helyett: *Kirchendistrict*. Azt állítja, hogy minden protestáns egyháznak legfőbb közigazgatási szerve a *konvent*, holott ez csak a reformátusokra áll, míg az evangélikusoknál az *egyetemes közgyűlés* foglalja el ennek a helyét. A zsinatot *nemzeti* zsinatnak nevezi, egyházalkotmányi alap nélkül. Zsinatot állítása szerint a reformátusok minden három, az evangélikusok minden tíz évben tartanak, ami ugyancsak téves. A protestáns püspököket szerinte államilag meg kell erősíteni, ami szintén nem áll így általánosságban, csak az erdélyiekre nézve van ez ekként szervezve, aminek történeti okai vannak, mert ott ez a két protestáns egyház már régen bevett felekezet volt. (137. s köv. lapoké Szerző azt állítja (140. oldal), hogy a bevett vallásfelekezetek lelkészei az 1898: XIV. t.-cz. alapján kapnak az államtól congrua kiegészítést, amivel szemben az a tény, hogy a hivatkozott törvénycikk csak a nem katolikus lelkészekre vonatkozik s ezt a törvénycíkket módosította az 1909: XIII. t.-cz., mely az összes, törvényesen bevett felekezetek lelkészi congruáját szabályozza. Helytelen a szerzőnek az az állítása is, hogy a lelkészi jövedelem az állam által 600, illetve 800 koronára egészített ki, holott a valóságban 800, illetve 1.600 koronára történik a kiegészítés. A katolikus autonómiáról beszélni, mint amely még nem közjogi intézmény, csak terv, felesleges, éppúgy, mint az erre vonatkozó sorokban azt is elpanaszolni, hogy bár a katolikus clérusnak két millió holdnyi földje van, a katolikus iskolák még ezenkívül is államsegélyben részesülnek. Ez politikai s nem közjogi érvelés (142. oldal).

Horvát-Szlavonországok közjogi helyzetének ismertetésénél ott, ahol a széles tudású historikus ismereteire van szükség, ott, ahol a szerző a történeti múltat tárja fel, szép, kerekded előadást élvezhetünk, de ahol jogi magyarázatról van szó, ott ismét' nagyot hanyatlik a munka színvonala. A horvát választójogi törvényről pl., mely 1910-ből való s mely a társországok alkotmányos intézményeinek a tárgya-

lásánál nem mellőzhető, nem szól. Ez feltűnő hiány, mert a társországok alkotmányos életének egyik legfontosabb problémája felett hallgatag elsiklani lehetetlenség. Honnan szerezzen tehát erről felvilágosítást az iránta érdeklődő külföldi?

Ausztriához való közjogi viszonyunk rajzának történeti háttére ismét a történettudóst állítja elénk s e tekintetben ki kell emelnünk a *pragmatica sanctio* lényegére s az osztrák császári cím felvételét illető 1804-iki *proclamation* vonatkozó közjogi álláspontjának korrektségét, de megint túlteng a szerzőben a historikus akkor, amikor pl. azt fejtegeti, hogy 1848/49-ben miért nem járt sikerrel külföldre küldött követeink missiója, mivel t. i. követküldési joga csak a királynak van (178. oldal). Ez nem a tételes közjogba való téma.

Téves az az állítása, hogy a quótedeputatióknak 10 tagja van (184. oldal). A tiz képviselőn kívül ugyanis a főrendiház is öt taggal van abban képviselve. Téves a 185. oldalon elfoglalt amaz álláspontja is, hogy az 1907: LV. t.-cz. szerint a Magyarországot terhelő quota a határőrvidéki praecipuummal együtt 37%. Ez nem áll, mert az idézett törvénycikk 4. §-a szerint a határőrvidéki praecipuumról szóló törvény hatályát veszítette, s ekként a magyar quota ma a törvényben megállapított 36.4%. Hibás, hogy közös *kormányról* beszél. Nekünk azt a terminológiát, mely a *Gesamtmonarchiera* tendál, nem szabad használnunk. Nekünk csak közös *minisztereink* vannak. MARCZALINAK, ki nemzeti jogaink mellett könyvének más részeiben oly szépen érvel, és nem hagy kétséget intenciói iránt, csakis a jogi nomenclaturában való tájékozatlanságával tudunk ilyesmit megmagyarázni.

Szintén félreértésre adhat okot, hogy Boszniáról abban a fejezetben szól, melynek a címe: *az osztrák császársághoz való viszonyunk*. Ez is beosztásbeli hiba, mert Boszniára vonatkozó történeti jogainkat szépen védi, sőt – szokása szerint – szakaszonként tárgyalja az új bosnyák alkotmánytörvényeket is. Új törvényeinkkel azonban az Ausztriával közös érdekű intézmények során nem tartja magát mindig *contactusban*, amire bizonyíték pl. az is, hogy a *banktörvény* (1911: XVIII. t.-cz.) még csak röviden megemlíti, de nem tárgyalja, sőt a pótlásban sem *corrigálja* azt.

Mindent egybevetve, MARCZALI munkájáról nem lehet kedvező bírálatot mondani. Nem tagadható ugyan, hogy azoknak, akik alkotmányos intézményeink *múltja és történeti fejlődése* iránt érdeklődnek, bizonyos hibákat (pl. a szentkorona tanát) nem tekintve, értékes adatokkal szolgál, azonban tételes magyar közjogot keveset nyújt s amit kifejt, abban is sok részlet hívja ki a bírálatot. Könyve tehát a magyar közjognak a külfölddel való megismertetéséhez nem fog előnyösen hozzájárulni, sőt – ami nagyobb baj – nem egy kérdésben

helytelenül is informálja a külföldet. Ezen pedig csak sajnálkozni, lehet, kivált mikor jól tudjuk, hogy MARCZALI, ha szakmájánál marad, a külföldön is szolgálatot tehetett volna nemzetünk ügyének.

Öttevényi-Nagy Olivér.

Közigazgatási jog.

Közigazgatási reformok.

(Ferdinándy Gyula: A vármegyék reformja. Kassa, 1910. 84 oldal.)

(Ferdinándy Gyula: Az önkormányzati alkalmazottak fegyelmi felelőssége. Budapest, 1912. 126 oldal.)

Minden jel arra mutat, hogy a közigazgatás reformja küszöbön áll. Az irodalom is megérzi az idők szelét. Az újabb időben mind többen foglalkoznak a közigazgatás reformkérdéseinek tudományos irodalmi tárgyalásával. De eddig még jóformán csak a vármegyei és a községi igazgatás reformjának irodalmáról lehet szó.

A központi, a ministeri igazgatás kérdéseinek tudományos tárgyalásáról még nincs tudomásunk, pedig ennek reformjára volna a legnagyobb szükség. Nálunk azonban közigazgatás alatt csak a vidéki, nem központi hatóságok végrehajtási tevékenységét értik. Köznyelven a vármegye hatósági tevékenységét. Egyszóval magát a vármegyét. Ez azonban nem azért van így mintha a közönség vagy akár az idevágó irodalom is megtudná helyesen különböztetni a *köz'gazgatást a kormányzattól*, mely utóbbi tevékenység a kormányhatóságok,, a ministeriumok feladata volna (csak *volna!*), hanem azért, mert a közigazgatás, illetve a vármegye reformjának a kérdése nálunk a politika országában kiválóképp politikai kérdés.; Az államosítás kérdése.

. – Ha a közigazgatás reformjáról van szó, tulajdonképp azt kell kérdeznünk, akarjuk vagy nem akarjuk az államosítást? Más szóval, állami vagy autonóm közigazgatást tartunk e kívánatosnak? Még világosabban, kinevezett vagy választott tisztviselőket akarunk-e?

Jól tudom, a modern közigazgatástan tisztában van azzal, hogy az autonómiának nem feltétlen kelléke a választott tisztviselői kar. De nem erről van szó; nem arról, hogy mit tanít

a modern közigazgatásban, hanem arról, hogy hogyan fogják föl ezt nálunk a vármegyei tisztviselők szobáiban, a casinókban, a parlamentben, a lapokban,, egyszóval a közéletben. Az kétségen kívül áll, hogy a közéletben a fentebb felállított alternatívát értik. Sőt még kevesebbet. A reform alatt csak az államosítást, a tisztviselők kinevezését értik. Mert ha nem ezt célozza a »reform«, akkor ugyan mit jelentene, mit akarna megváltoztatni, reformálni?

A reform az államosítás kérdése és mint ilyen politikai kérdés, melyet a közéletben tisztán abból a szempontból tárgyalnak, vajjon a reform, azaz az államosítás mellett lehetséges lesz-e egy esetleg még mindig szükségessé válható nemzeti, jobban mondva vármegyei ellentállás: igen, vagy nem?

A közigazgatási kérdéseket tárgyaló tudományos irodalom is e körül a thema körül forog. Az egyes írók vagy szükségesnek tartják az államosítást vagy nem.

A túlnyomó nagy többség szükségesnek tartja. Ezek az írók természetesen keresnek új alkotmánybiztosítókat s föl-találják azokat a parlamentben, a sajtóban, de leginkább a független bíróságban. Az újabb időben főképp a bíróságban; mint például CONCHA GYÖZŐ és BKNKÓ ALBERT. Kevés az olyan író, aki ezen felül a kormány politikai hatalmától független tisztviselői karban látja a legfőbb alkotmánybiztosítót.

Nálunk ugyanis meggyökerezett az a téves nézet, hogy a bíróságnak függetlennek kell lennie a mindenkori kormánytól, ellenben a szoros értelemben vett végrehajtó hatalom hivatalnokának *mindenben* teljesen alárendelve kell lennie a mindenkori pártkormánynak, mert ez a függés a végrehajtó hatalom természetéből folyik.

Eltekintve attól, hogy tulajdonképp a bíraskodás is végrehajtás, kétségen kívül áll, hogy a szoros értelemben vett végrehajtó hatalom közegei is teljesen függetleníthetők a kormány pártpolitikájától, a nélkül, hogy ez által az állami akarat végrehajtása a legcsekélyebb hátráltatást szenvedné. A végrehajtó hatalom közegeinek ilyenén függetlenítésének az az alapja, hogy a hivatalnok ne legyen kénytelen foganatosítani a bár törvényes felsőbbbségnek a törvénybe vagy az alkotmányba ütköző rendeleteit, ami föltételezi azt, hogy *személyében* ne legyen kiszolgáltatva a mindenkori kormány hatalmának. A végrehajtó hatalom hivatalnokának kellő függetlensége tehát intézményesen biztosítandó s ezzel a legnagyobb, a leghatásosabb alkotmánybiztosítót szervezzük és visszük bele magába, a reális életbe.

A modern államban, hogy úgy mondjam technikailag lehetetlen a kormányzás, ha közigazgatás foganatosító szervei nem működnek, mert így lehetetlen megvalósítani, az életbe

átvinni azt a rendelkezést, államfői vagy kormányzói akaratot, amelynek kivitelét, megcsinálását, a közigazgatás foganatosító szervei egyszerűen nem végzik el.

Nálunk a közigazgatásnak ez a kivívó foganatosító része a vármegye, a város, a község kezében van. Ezen orgánumok tisztviselőinek kezében, akik nagyjából választás útján nyerik hatalmukat, hivatalukat. Az ország közvéleménye és régebbi irodalma éppen ebben a *választásban találta* biztosítékát annak, hogy a foganatosító közegek, a törvénytelen rendelkezések foganatosítását megtagadhatták, lehetetlenné tették. Innét van az, hogy nálunk az alkotmánybiztosítás, az autonómia és a foganatosító közigazgatás hivatalnokainak *választása* azonos fogalmakká lettek. Kétségtelen, hogy a választott tisztviselő könnyebben megtagadhatja a kormányzat rendelkezéseinek a foganatosítását, tehát tagadhatatlan az, hogy a választott hivatalnok gyakorlatilag bizonyos garanciája az alkotmány megtartásának azonban a modern idők bizonyos gazdasági és hogy úgy mondjam, közigazgatástechnikai követelményei teszik szükségessé a választási rendszer elejtését. Ezek az okai annak, hogy a mai közigazgatási írók, valamint maguk a tisztviselőknek legnagyobb része is, híve az államosításnak s ennek következtében azt az alkotmánybiztosítékot, melyet eddig a hivatalnok választott mi-voltában látta, *másban* kellett keresniök. Mivel azonban ez a biztosíték nem magában a választásban van, hanem abban, hogy a hivatalnok a foganatosítást megtagadhatja, az alkotmánybiztosítékot is erre a lényegre, t. i. a foganatosítás megtagadásának a lehetőségére kell alapítani, ezt pedig a foganatosító hivatalnok kellő függetlenségének biztosításával lehet csak elérni. Ezt a kellő függetlenséget intézményileg csak az a szolgálati *pragmatica* nyújtja, mely a foganatosító hivatalnoknak jogát törvényesen biztosítja, annak az elbírálását pedig, hogy egy bizonyos esetben a hivatalnok jogosan járt-e el, egy a kormánytól független szervre, a bíróságra bizza. Itt kapcsolódik be a független bíróság az alkotmánybiztosítékok sorába, mint az összes biztosítékokat összeforrasztó láncszem.

FERDINANDY GYULA, aki alegközelebbi múltban Abaúj-Torna vármegye főjegyzője volt s jelenleg a kassai jogakadémián a közigazgatási jog tanára, azok közé a kevesek közé tartozik, akik nem hívei a közigazgatás államosításának. A »Vármegyéek Reformja« című művében elismeri a vármegyei közigazgatás reformjának szükségességét, azonban ezt a reformot nem az államosítással, hanem a vármegye közigazgatásának átszervezésével egyöntetűbbé, munkaképesebbé való tételében látja. Azaz nála a reform szó valóban reformot, javítást jelent, nem egyszerűen csak az államosítást. A szerző beismeri, hogy a közigazgatás általában, különlegesen a vármegyei közigazga-

tás is az idők követelményeinek már nem felel meg. Azonban a reformnak nem szabad megszüntetnie az autonómiát és a választást, melyeket összetartozóknak mond annyiban, amennyiben épp a választás adja meg az autonómia tartalmát, az biztosítja jórésben a közönségnek az önkormányzat iránti érdeklődését, mint amely manapság jóformán csakis a tisztviselőválasztások idejében nyilvánul. Az önkormányzatot az újabb törvények tették tönkre, különösen az 1886. évi XXI. t.-cz. mely üres formasággá tette a szabályalkotási jogot, döntő tényezővé még a tisztviselőválasztásokban is a főispánt.

FERDINANDY szerint az ügyek elintézése iránt azért nem érdeklődik a vármegye közönsége, mert tudja, hogy az ügyek érdemben úgy is a ministeriumokban intéztetnek el. Ezek az igazi okai az önkormányzati szellem hanyatlásának, nem pedig a megélhetés gondjai, nehézségei, melyek azelőtt is megvoltak.

A reformok alapja volna tehát az igazi lüktető önkormányzat megvalósítása, melynek feltétele, hogy a vármegye önelhatározási joga erősbittessék, a kormány jóváhagyásától sokban függetlenítették s hogy a vármegye a saját ügyvitelében szükséges pénzzel rendelkezessék. Az önkormányzati szellem és a központi hatósággal való kapcsolat erősbitését célozza a járási bizottsági közgyűlések létesítése. A közigazgatás javítása végett a közigazgatási bizottság eltörlését s helyette egy kevesebb számú s tisztán csak önkormányzati tagokból álló collegialis testület, *közigazgatási szék* létesítését tártja kívánatosnak. Hogy a közigazgatási bizottság egy lehetetlen szervezet, azt a szerző világosan kimutatja s ezzel csatlakozik az újabb vármegyei írók hasonló véleményéhez.

A közigazgatási tisztviselők választási rendszerének fentartását szükségesnek tartja először azért, mert csak a választott tisztviselői kar lehet hatályos biztosíték az abszolutizmus ellen, másodsor mert a választott tisztviselői kar – nézete szerint – a közigazgatást is jobban ellátja, kevésbbé bürokratikus, a polgárok szükségleteit jobban megérzi, jogait inkább tiszteletben tartja, mint a centralizmusra hajló, kinevezett tisztviselő.

Különösen síkra száll a szerző azokkal szemben, akik a kinevezési rendszert a nemzetiségi törekvések ellensúlyozása szempontjából tartják szükségesnek. És nem vonhatjuk kétségbe azt, hogy itt teljesen igaza van. A nemzetiségi kérdést egyszerűen csak a közigazgatás államosításával nem lehet megoldani, mert jól mondja a szerző, hogy a nemzetiségi kérdés főfészke a nemzetiségek egyházi és tanítóképzési autonómiája, ezt pedig a közigazgatás államosítása nem érinti. Valóban igen naiv az a felfogás, mely a nemzetiségi kérdés

veszedelmét államosítással kívánja elhárítani, mert hiszen ha – különösen egy kellőképpen meg nem gondolt általános választói jog – a központi kormányhatalmat nemzetiségi érzelmű egyének kezébe adja, akkor az államosított közigazgatás egyenesen káros lesz.

De tény az is, hogy az alkotmány biztosítása szempontjából a választott közigazgatási tisztikar nagyobb garantiát nyújt, mint a kinevezett. Ez utóbbiban lélektanilag inkább meg lesz a hajlandóság a központi kormány intézkedéseinek vak végrehajtására, mint a helybeliek közül választott tisztikarban. Már csak azért is, mert az előbbiben kevesebb a collegiális érzület és mintegy átöröklődött már a gépies engedelmesség. Mindennek daczára fenn kell tartanom azt a fönt kifejtett nézetemet, hogy a mai kor viszonyaiba a választott tisztviselő nem illik bele. Nincs biztosítva a környezettől való függetlensége, ami intézkedéseivel szemben bizalmatlanságot szül. Nem biztos a megválasztása, az előmenetele. És ezeken a hiányokon nem lehet segíteni azzal, amit a szerző javasol, hogy a ministeiumok tisztikarának egy bizonyos hányada a vármegyei tisztviselők sorából neveztessek ki. Mert – a mi viszonyaink között – kiket neveznének ki? Nem az erős, önálló egyéniségeket, hanem a felsőbbség kedvében járókat, családi és társadalmi összeköttetéssel bírókat s a legjobb esetben azokat, akik a vidéki életet nem szeretve, a fővárosba vágyanak s minden követ megmozgatnak, hogy oda kerüljenek. Ezekről nem várhatjuk, hogy itt fent képviseljék a vidék érdekeit. Hiszen nem élték bele magukat, tehát nem is ösmerhették meg. És valóban a ministeriumokban kevés is az olyan tisztviselő, aki a vármegyéből kerülve be, ott nagyot alkotott volna. Azok, akik alkottak, tisztán *nagy tehetségeikből* kifolyólag alkottak, de nem azért, mert vármegyei tisztviselők voltak. És alkottak volna akkor is, ha a ministeriumban kezdték volna a szolgálatot. És ez természetes is. Aki Pestmegyében szolgált, az nem ismeri Mára-maros, vagy Kolozs, Nyitra vagy Tolna viszonyait. Hisz azok egész mások. Más az éghajlat, a gazdálkodás, a nép, a társaság, mások az emberek. Legfeljebb a vármegyei ügyviteli szabályokat, a közgyűlések, a sorozások rendjét, a kihágási eljárási szabályokat fogja gyakorlatból tudni. Ám ezeket könyvből is megtanulhatja. Ha tehát azt akarjuk, hogy a közigazgatási tisztviselő ismerje a vidéket, az életet, akkor az ország különböző vidékein kell őt szolgáltatnunk, ez pedig csak az államosítás mellett lehetséges.

Mindamellet egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy az *államosított* közigazgatás még nem *jó* közigazgatás. Viszont a választott közigazgatás is lehet jó. Tehát, ha jön is az az államosítás, ez még nem elég. A fő az, hogy legyen meg a

reform, a javítás. De abban is egyet kell értenünk a szerzővel, hogy nem elég a jó reform sem, hanem szükséges az is, hogy a közigazgatásban meg legyen az alkotmánybiztosító erő is, és hogy nem elégséges alkotmánybiztosítékok a parlament és a sajtó. Már csak azért sem, mert egyre jobban elvesztik a köztiszteletet. De meg gyakorlatilag is kitűnt, 1905-ben, hogy nagyon gyenge lábon állanak e téren. Igaz alkotmánybiztosíték csak a foganatosító közigazgatás lehet, illetve ennek a közigazgatásnak, a közigazgatási tisztviselőknek az a joga, hogy a kormányzatnak az alkotmányba ütköző rendeleteit ne legyen kénytelen foganatosítani, illetve – mért ez a fontos – ha a foganatosítást megtagadja, azért ő hivatalától elmozdítható ne legyen. A régi vármegye helyét alkotmányossági szempontból a foganatosító tisztikar van hivatva átvenni.

A szerző második munkájában, mely nemcsak az önkormányzati alkalmazottak fegyelmi felelősségével foglalkozik, hanem igen részletes és beható tanulmányt nyújt a közigazgatásnak a közszolgálati viszony jogi természetéről szóló tanairól is, mintegy betetőzi fentebb ismertetett művét, midőn részletesen ismerteti azokat a jogelveket és azokat a megvalósítandó intézményeket, melyek a közigazgatási tisztviselők fegyelmi jogát teljesen modern és függetlenségüket biztosító alapokra fektetnék.

E második művével megnyerte a Községi és Körjegyzők Országos Egyesületének a fegyelmi jog ismertetéséről és reformjának irányelveiről írandó műre kitűzött pályadíjat. Az előszó, melyet BENKÓ ALBRT irt, szinte meghatározza az egész mű célját és fontosságát, midőn azt mondja, hogy »alkotmányosság szempontból nem a tisztviselők alkalmazásának módja, hanem a tisztviselők helyzetének jogi és anyagi biztosítottsága s a tisztviselők ebből eredő közszelleme a fődolog« s a tisztviselők függetlenségének – helyzetük minden irányban való biztosítottságából folyó – érzete adja meg a foganatosító közigazgatásnak azt az erőt, amely megtöri az esetleg az alkotmányra törő hatalmat.

A szerző ebben a művében behatóan tárgyalják a közszolgálati felelősség összes kérdéseit, ismerteti az önkormányzati alkalmazottak mai fegyelmi jogát, melyről megállapítja, hogy az nemcsak nem felel meg a követelményeknek, hanem egyenesen a legnagyobb jogtalanságokra vezet. A mai fegyelmi jogban a hatalom mindig érvényesítheti akaratát, s amíg a közönséges büntettest, a rablógyilkost a törvény megvédi a hatalom visszaéléseivel szemben, addig a tisztviselő teljesen ki van szolgáltatva a hatalomnak.

Hogy a fegyelmi jog kellő függetlenséget biztosítson a tisztviselőnek és jogát megóvja, szükséges hogy a fegyelmező akarat két mozzanata, ti. *a felügyeleti hatalom* és *a fegyelmi*

bíráskodás szervezettel elválasztassék, azaz, hogy ne maga a hivatali felsőbbség ítélkezzék a tisztviselő fegyelmi ügyében, mint ahogy az ma van. Ma még a hivatali felsőbbség indítja meg a fegyelmi eljárást, viszi a vádat és bíraskodik. A szerző a bíraskodásra külön szervezett collegiális bíraskodást kíván, mely bíraskodásból a tisztviselő hivaltársai épp úgy ki legyenek zárva, – nagyon helyesen – mint felebbvalói. Ismerteti a német fegyelmi jogot, melyben ezek az elvek keresztül vezettek már 1873-ban. Valóban az alkotmánybiztosítás érdekében, de kulturális szempontból is feltétlenül szükséges, hogy nálunk is megalkottassék a modern fegyelmi jog, mert csak úgy lehet jobb a közigazgatás, ha abból a pártpolitika és a hatalmaskodás teljesen kiküszöböltetik és csak úgy lehet erős egy ország, ha anyagilag és egyéniségükben is kellőképp biztosított önálló gondolkozású férfiai vannak s ezért a szerzőnek ez a második műve – melynek megírására igazán nagy szükség volt – kiválóan alkalmas arra, hogy tisztázza a fogalmakat, s hogy a benne lefektetett elvek a legerősebb alkotmánybiztosíték, – a szolgálat pragmatika – alapjául szolgáljanak.

Steinecker Ferencz.

Jogtudomány.

Kassai jogakadémiai dolgozatok.

(A kassai kir. jogakadémia hallgatóinak tudományos dolgozatai. Lupkovich György: A magyar rendi országgyűlések^ 1608-1848-ig. Kassa 1911. - Szent-István Béla: I. Az akarat szabadság. II. A patronage-munkásság. Kassán. – Sichermann Frigyes: Adalékok a bűncselekmények tényállásának szerkesztéséhez, különös tekintettel az élet és testi épség elleni bűncselekményekre.)

Jogi főiskoláinknak, amellet, hogy az ifjúságot gyakorlati pályákra kiképezik, kiváló figyelemre méltó céljuk az is, hogy a jogi és államtudományok elméleti művelésével foglalkozó nemzedéket neveljenek. Ezt a célt csak úgy lehet elérni, ha a főiskolai ifjúság rátermett tagjainak mennél előbb és mennél több alkalmat adunk arra, hogy a szakmájukkal való elméleti

foglalkozás iránti hajlandóságuknak tudatára ébredjenek s emellett gondoskodunk róla, hogy azt a megfelelő vezetést és irányítást, amelyet a tudományokkal való szakszerű foglalkozás a kezdőnél igényel, ne nélkülözzék. Egyetemünk és jogakadémiánk ennek a célnak az elérésére tartanak fenn seminariumokat, melyekben az ifjúságnak azt a részét, mely a tudományok elméleti művelésére hajlandósággal bír, az egyes szaktanárok egy-egy szakmának a rendes tananyag határain túl terjedő művelésébe bevezetik. Bármily nagy leletőséget is tulajdonítsunk azonban a seminariumoknak az elméleti kiképzés terén, ezenfelül a tudományos irodalom hivatott művelőinek a kiképzése föltételezi még azt is, hogy az írói pálya kezdetén álló ifjakat azokon a nehézségeken, melyek szellemi termékeik közrebocsátásával fölmerülnek, átsegítsék. Ebből az okból, de azért a biztatásért is, mely az ily dolgozatok közrebocsátásában az ifjúságra nézve rejlik, nagy jelentőséget tulajdonítunk a kassai jogakadémiai tanári kar abbéli elhatározásának, hogy – a német egyetemek mintá'ára – hallgatóinak arra érdemes dolgozatait a közoktatásügyi kormány által engedélyezett évi átalány költségére ki nyomatja.

A kassai jogakadémia e téren, tudtunkkal, kezdeményező lépést tett, mert egyetemünk sem adják ki rendszeresen a seminariumokban készülő dolgozatokat.

Csak természetes, hogy – mint arra a jogakadémia nagyérdemű igazgatója KÉRÉSZY ZOLTÁN a kiadványokban irt előszavában rámutat – ezeket a dolgozatokat nem szabad a tudományos kritika szigorával értékelni, hanem azzal a jóindulattal kell fogadni, amely azokat az ifjakat, kikben komoly törekvés van arra, hogy tehetségüket majdan tudományos irodalmunk fejlesztésére fordítsák, kétségtelenül megilleti.

Azok a dolgozatok, melyeket a kassai jogakadémia az első alkalommal arra méltatott, hogy kiadványai sorában közzé tegye, valamennyien megfelelnek annak a színvonalnak, melyet a jogi és államtudományi tanulmányokkal való foglalkozás kezdetén álló ifjaktól elvárhatunk, sőt az elsőnek közrebocsátott dolgozatok közül kettő; LUPKOVICS GYÖRGY-nek a rendi országgyűlésekről és SICHERMANN FRIGYES-nek a bűncselekmények tényálladékának szerkesztéséről szóló dolgozatai ezen a színvonalon felül emelkedve, annak a tárgynak, amelyet felölelnek, valóságos monographiaszerű feldolgozásai. A három közül leginkább kiemelendő SICHERMANN FRIGYES munkája. Az a német jogi írókra emlékeztető alaposág, melylyel a fiatal szerző tárgyát metaphysikai alapokra felépítve, a dogmatikai módszer egész részletességével bonczkés alá veszi és emellett a gyakorlati élettel is kapcsolatba hozza, a dolgozatot, mely

különben a három közül a legterjedelmesebb is, irodalmi értékkel bíró munkává avatja.

Érdeemes munkát végzett különben a harmadik füzet szerzője: SZENT-ISTVÁNY BÉLA is. A füzetben tartalmazott két dolgozata közül az egyik, az akarat szabadságról szóló, a büntetőjog alapjainak egy sarkalatos kérdésével foglalkozik. Ilyen nagyszabású kérdés feldolgozása sokkal nagyobb feladatot ró arra, aki azzal megpróbálkozik, semhogy a szerzőtől elvárhatnák, hogy ennek a soha el nem dönthető kérdésnek az ügyét előbbre vigye. Határozottan jó szolgálatot tett azonban a hazai patronage-ügynek a szerző másik dolgozatával, melyben a kassai patronage-munkásságról tájékoztatja azokat, kiknek ezt az ügyet szívéükön viselik.

Örömmel üdvözljük a kassai jogakadémia életrevaló kezdeményezését. Reméljük, hogy nemcsak többi jogakademiánk, hanem egyetemeink is csakhamar követni fogják a jó példát.

Már ezek a dolgozatok is mutatják, hogy a főiskolák utolsó évfolyamának hallgatói és az cnnan kikerült ifjak magába a tudományos munkába haszonnal bevonhatók, amennyiben főképp az egyes kérdésekre vonatkozó anyag összegyűjtése és rendezése által a tudománynak, mint azt ugyancsak a német főiskolák kiadványai mutatják, nagy szolgálatot tehetnek.

H. E.

Társadalmi politika.

Társadalompolitikai szempontok a nyugdíjtörvény reformjához

Negyedszázados nyugdíjtörvényünk legtöbb intézkedése annyira nem felel meg a kor szellemének, hogy immár semmi kétség sem forog fenn az iránt, hogy azt egy új, megfelelőbb törvénynyel kell mielőbb pótolni. Egy jó nyugdíjtörvény nemcsak az igényjogosultak szempontjából bir nagy fontossággal, hanem a nemzeti politika és a socialpolitika szempontjából is. Köztudomású, hogy az állam rosszabbul fizeti alkalmazottjainak a munkáját, mint a magánmunkaadók, mert a közszol-

gálati viszonynál nem lehet egyedül a rideg gazdasági szempont az irányadó, hanem az állam és alkalmazottja között fennálló magasabb morális viszony. Viszont azonban éppen ezért az államot fokozottabb kötelezettség terheli kiérdemesült munkása és azok hozzátartozóinak eltartása körül, kivált akkor, amidőn már az általános aggkori ellátás gondolatával mindjobban előtérbe lép az a felfogás, hogy az állam bizonyos körülmények közt még azokról is köteles gondoskodni, akik nem a közügy szolgálatában töltötték életüket. De a socialpolitikai szemponthoz járul a több nemzetiségű államokban, amilyen a mi hazánk is, még egy másik, a nemzetpolitikai szempont is. Legelőször is foglalkozunk ez utóbbival, melynek érvényesülése nálunk főfontosságú.

Az 1900. évi népszámlálási eredmények szerint – melyek mellett az új népszámlálás adatai teljes közzétételéig az összehasonlítás eszközölhetése végett meg kell maradnunk – Magyarország – csak az anyaország – népességének 51.4 százaléka volt magyar anyanyelvű.

Ezzel szemben az állami tisztviselők 94%-a volt magyar anyanyelvű. Ebből látszik, hogy a nemzetiségi vidékeken az állami tisztviselők, valamint családtagjaik a nemzeti eszme szempontjából mily fontos szerepet töltenek be. Hozzájárul még ehhez, hogy az állami tisztviselők száma rohamosan emelkedik, így az 1890-1900-ig lefolyt tíz év alatt 36.8%-kal szaporodott a számuk, úgy hogy 1890-ben 2.097 lélekre jutott egy állami tisztviselő, 1900-ban már 1.690 lélekre jutott egy-egy. Egy postai alkalmazott, adótisztviselő stb. tehát mind az állami, mind a társadalmi élet szempontjából fontos állást tölt be, és a nemzeti eszme érvényesülése nagy mértékben tőle függ, különösen a perifériákon, ott ahol a nemzetiségi izgatások alkalmas talajra találnak. A magyarság szempontjából nemcsak az állami tisztviselők veendőik különösen figyelembe, hanem az önkormányzati tisztviselők is, mert a megyei tisztviselők közül 92%, a törvényhat. jogú városok tisztviselői közül 89.5% és a rend. tanácsú városok tisztviselői közül 80.5% vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A föld népével folytonos közvetlen érintkezésben álló községi és körjegyzőknek több mint négyötöd része 857% magyar. A falusi községek vezetése a jegyzők kezében van, érthető tehát mennyire fontos a jegyzői kar nemzeti érzülete a nemzeti politika szempontjából. Nem kevésbé fontos a lelkészek és segédlelkészek hazafias érzülete, mert ők hivatvák valláserkölcsei motívumokkal híveikre hatást gyakorolni. Sajnos, a lelkészeknek csak alig több, mint a fele, 58%, vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Örvendetes csak az a tény, hogy a lelkészek magyarosodása is szépen halad, mert tíz év alatt 1890-1900-ig csak a magyar anyanyelvű lelkészek arányszáma emelkedett, míg a

nemzetiségi arányszáma egytől-egyig mind fogyott. A falu harmadik értelmiségi személye, aki főképpen azért fontos, mert a jövő nemzetség sorsára döntő befolyást gyakorol, a tanító. Száz néptanító közül 1900-ben 73 volt magyar. Tehát itt kedvezőbb százalékot találunk, mint a lelkészeknél. Igen érdekes a tanítók magyarságát az iskolák jellege szerint kutatni. Az állami népiskolák tanítói közül 92% magyar, tehát majdnem ugyanaz a százalék, mint az állami tisztviselőknél; a községi népiskolák tanítói között már csak 80⁴/₁₀₀-kal van a magyarság képviselve. Ha a felekezeti népiskolák tanítóinak anyanyelvét tekintjük, azt látjuk, hogy a reformátusok kivételével a magyarság minden felekezetbeli tanítóknál kisebb arányszámot mutat, mint az állami iskolák tanítóinál.¹⁾ Tehát itt is megállapíthatjuk, hogy általában az állami alkalmazottak – éppen úgy, mint a tisztviselőknél – nagyobb arányban növelik a magyarságot, mint a nem államiak. Az állami tanítók működésének eredményéről a magyarosítás terén a következő hivatalos adatok nyújtanak fölvilágosítást:²⁾

Az állami elemi iskolákban volt:

	A tanulók száma	Magyarok %-ban
1901—1905 évi átlag	303.561	53.7
1906	362.077	53.8
1907	383.047	54.1
1908	426.561	55.3
1909	465.168	55.5

A magyarosodás tehát fokozatosan halad. A tíz év előtti népszámlálás Magyarország – csak az anyaország – népességében 51.4% magyar anyanyelvűt talált. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az 1909. év végén a kiszámított népesség 18,437.396 volt s ebből 53.79% magyar, az állami elemi népiskolák tanítványainak 55.5 százaléknyi magyarsága szép biztatásul szolgál a jövőre nézve, amely eredményt derék állami tanítóink hazafias buzgó működésének köszönhetjük.

Az értelmiség, mely nemzetpolitikai és kulturális szempontból egyaránt vezető szerepre van hivatva, 1900-ban a népességnek 3.3%-át tette ki. Absolut számokban kifejezve: 249.836 ember tartozott ide mint kereső, míg a hozzájuk tartozó eltartottak száma 390.756 egyén volt. Összesen tehát 640.592 ember tartozott ebbe a foglalkozási csoportba. A nemzeti cultura, valamint a nemzeti politika szempontjából tehát a lakosságnak ide tartozó része kiváló gondoskodást igényelhet az államhatalom részéről mind szellemi fejlődése

¹⁾ Róm. kath. 85.9%, görög kath. 28.2%, református 99.5%, ágostai 50.2%, görög keleti 0.5% izraelita 87.3%.

²⁾ Lásd Magyar statisztikai évkönyv. Budapest. 1910.

feltételeinek megadása, mind anyagi helyzetének biztosítása tekintetében. Első sorban az állam saját alkalmazottjainak anyagi helyzetét tartozik biztosítani. Ez nemzetpolitikai szempontból annál fontosabb körülmény, minthogy az értelmiséghez tartozó állami alkalmazottak között a *magyarság*, mint azt fõntebb láttuk, nagyobb arányban van képviselve, mint a nem államiak között.

De ez utóbbiak közül is az önkormányzati tisztviselõk valamint különösen a falusi községek szellemi és gazdasági életének vezetõi: a községi és körjegyzõk, továbbá a lelkészek és a tanítók megélhetésének a biztosítása kell, hogy az állam eminens feladatai közé tartozzék. Tehát nemcsak az állami alkalmazottak s özvegyeik és árváik nyugellátásáról intézkedõ s a mostani életviszonyoknak már meg nem felelõ 1885: XI. t.-cikkeknek a méltányos igényeket kielégítõ törvényvel leendõ pótlásáról kell az államnak gondoskodnia, hanem az önkormányzati tisztviselõknek, az összes állami és nem állami tanítóknak, valamint a lelkészeknek a nyugellátásáról hol közvetlen intézkedési, hol közvetve legfõbb felügyeleti jogánál fogva is gondoskodni tartozik, amint ezt kormányunk nemrég benyújtott törvényjavaslatával részben már el is ismerte. Csali a méltányos igények kielégítése folytán anyagiilag függetlenített intelligencia lesz képes fontos hivatásának megfelelni. Amilyen a falu papja, jegyzõje és tanítója, olyan a falusi lakosság is hazafiság tekintetében. Ha a falusi értelmiség meg van az anyagi helyzetével elégedve, csak igen kivételesen csábítható el akár a hazafiatlan nemzetközi socialismusra, akár a nemzetiségi hazaellenes eszmék befogadására. És miután az anyagi existencia biztosításához a méltányos nyugellátás okvetlenül szükséges, a mostani, már többé meg nem felelõ törvényes intézkedések helyett a kor szellemének megfelelõ törvényes intézkedésekrõl kell mielõbb gondoskodni. Természetes dolog, hogy az értelmiséghez tartozó úgynevezett szabad foglalkozásokról sem szabad az államnak megfélelkeznie, hanem pl. helyes adópolitikával, ügyvédi rendtartással stb. igyekezni kell a nemzetet vezetõ értelmiség fejlesztésére és megerõsítésére.

Az értelmiséghez 1890-ben 191.074 egyén tartozott mint keresõ, 1900-ban ez a szám már 249.836-ra emelkedett. De nemcsak absolut számban nõvekedett az értelmiség, hanem a népesség százalékában is, mert míg az értelmiség az összes polgári népességnek 1890-ben csak 2.6%-át foglalta magában, addig ez a százalék 1900-ban 3'3-ra emelkedett. Igazi fejlõdésrõl azonban ez irányban csak akkor lehet szó, ha az értelmiség nemcsak mennyiségileg, hanem minõségileg is gyarapszik, mert a mennyiségi nõvekedés magában véve sohasem jelent még fejlõdést.

Kis nemzetek, mint a miénk csak fejlődött culturával képesek a culturállamok sorában. Miután az értelmiség a vezérszerep a cultural fejlődésben, azért minden, amit az állam közvetlenül az értelmiség érdekeinek előmozdítására tesz, azt közvetve egyúttal a többi társadalmi osztályok érdekeinek előmozdítására is cselekszi. Mert, bármely társadalmi osztálynak helyesen felfogott érdekei sohasem lehetnek ellentétesek a többi társadalmi osztályok érdekeivel.

Így tehát az értelmiségnek szellemi és anyagi fejlesztése és megerősítése a nemzeti politika legfőbb feladatai közé tartozik.

A közszolgálatban alkalmazottak nyugellátásának megfelelő szabályozása természetesen, amint már említettük is, társadalmpolitikai szempontból szintén igen fontos. Ezt bővebben kifejteni nem is látszik szükségesnek, annyira magától értetődik.

Áttérve már mos azokra a szempontokra, melyek a nyugdíjtörvénynek a reformjánál felmerülnek, elsőnek a kötelező szolgálati idő leszállításának a kérdésével kell foglalkoznunk.

A nyugdíjtörvény által megállapított negyven évi kötelező szolgálati időnek leszállítására vonatkozó kívánság mindinkább terjed. De nemcsak az állami alkalmazottak körében nyilvánul ezen kívánság, hanem minden egyéb szolgálati viszonyban is, ahol ilyen hosszú szolgálati időt követel a munkaadó alkalmazottjától. A mai életviszonyoknak ez a negyven év már nem felel meg, kivált hazánkban. Nézzük most a statisztika világitásánál, miképpen jelentkezik a mi helyzetünk?

Hazánk lakosainak valószínű élettartama nagyon elmarad a nyugati államok lakosainak élettartama mögött. A férfi újszülöttek valószínű élettartama a Magyarbirodalomban 40 év, Németországban 38, Svájcban 47, Németalföldön 51, Dániában és Svédországban 54, Norvégiában 56, Franciaországban 4(3, Angliában 51 és Olaszországban 33 év.¹⁾ Tehát Olaszország és Németország kivételével a férfi élettartama nálunk a legrövidebb és azért nem lehet a külföldi életviszonyokra szabott törvényes intézkedéseket egyszerűen a mi életviszonyainkra alkalmazni. Pedig a mi helyzetünk még rosszabb, mint ahogy az a felsorolt statisztikai adatokból kitűnik. Ugyanis itt nem szabad elhallgatni azt a fontos körülményt, hogy a külföldi adatok 15-30 évvel *régiebbek*, mint honi adataink s hogy azóta a külföldi állapotok tetemesen javultak.

Népmozgalmi adataink szerint az 1900-1901. évek átlagában ezer lélekre a Magyarbirodalomban a közszolgálat és szabad foglalkozásokban 177 haláleset jutott; ezzel szemben a közlekedésben 21.5, az iparban 23.5, az őstermelésben 26.9, a bányászatban 31.5.

¹⁾ L. KENÉZ BÉLA: Magyarország népességi statisztikája.

A közszolgálat és szabad foglalkozásokhoz tartozók ezen alacsony halálozási arányát azonban természetesen nem szabad tisztán a foglalkozás egészséges természetének betudni, hanem az ide tartozók magasabb intelligenciájából származó józan, mértékletes életmódjának, valamint annak a fontos körülménynek, hogy köztük a fiatalabb korosztályok nagy arányban vannak képviselve.

Az újabban a tisztviselőkkel szemben támasztott fokozottabb igények alighanem azok szolgálati időtartamát csökkenteni fogják. Régi tisztviselők tapasztalják azt, hogy a hivatal fokozottabb igényekkel lép föl az alkalmazottal szemben. Valamint a hétszámra vadászgató alispán és főszolgabíró, úgy a hivatalában kényelmesen pipázgató állami tisztviselő is már csak a letűnt kor alakjai közé tartozik. Már a hivatali pályára való előkészület maga is nagyobb, fáradtságosabb tanulmányt igényel jelenleg, mint a múltban. Tapasztalati tény az, hogy a folytonos személyszaporítás nem halad párhuzamosan az ügyforgalom emelkedésével, hanem mindig mögötte marad el. A folyton megfeszített munka idő előtt kimeríti a tisztviselő fizikai és szellemi erejét. Ezért még abban az esetben is, ha a halálozási arány kedvezőbbre fordulna, a tisztviselő képtelen a kötelező negyven évet kiszolgálni, hanem a saját és hozzátartozói anyagi helyzetének megromlásával kénytelen idő előtt nyugalomba vonulni. Socialpolitikai szempontból tekintve a helyzetet, ez csak az intelli gens középosztály meggyengülésére vezethet. Pedig az államnak eminens érdeke ezen társadalmi osztály megerősödése, mely a cultural haladásban vezető szerepre hivatott. Törvényhozás, kormányzat, közigazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, az egyházi és a hitélet gondozása jobbra az ő kezébe van letéve.

Közelebbről vizsgálva az állami tisztviselők részéről teljesített szolgálati időt, az állami főszámszék zárszámadási adatai szerint a következő eredményekre jutunk:

Szolgálati ideje	1908-ban		1909-ben	
	nyugalmazott száma	állami száma	alkalmazottak száma	száma
10 éven alul . . .	73 ¹⁾	6·3	54 ¹⁾	4·5
10—15 éves . . .	240	20·8	232	19·3
15—20 » . . .	154	13·4	165	13·7
20—25 » . . .	168	14·6	181	12·0
25—30 » . . .	117	10·2	144	12·0
30—35 » . . .	152	13·2	143	11·9
35—40 » . . .	141	12·3	131	10·8
40 éven felül . . .	106	9·2	153	12·7
Összesen . . .	1.151	100·0	1.203	100·0

¹⁾ Túlnyomóan csendőrök, pénzügyőrök és főispánok.

A rövid ideig szolgáló állami alkalmazottak magas százaléka legjobban bizonyítja a munkaerő gyors elernyedését úgy, hogy csak kevesen érik el azt a magas kort, mely a testi és szellemi erők elgyengülése folytán okozza a munkaképtelenséget. Erre nézve még világosabb áttekintést nyújt a következő kis táblázat:

	Az 1908-ban nyugdíjazott állami alkalmazottak közül szolgált	Az 1909-ben állami alkalmazottak közül szolgált
	%	%
10 éven alul	6·3	4·5
15 » »	27·1	23·8
20 » »	40·5	37·5
25 » »	55·1	52·6
30 » »	65·3	64·6
35 » »	78·5	76·6
40 » »	90·8	87·3
40 évig és azon fölül	9·2	12·7

Tehát mindkét évben a nyugdíjazott állami alkalmazottnak több mint fele 25 évnél rövidebb szolgálati idő után volt már kénytelen nyugalomba vonulni, közel $\frac{4}{5}$ -öd része 35 évnél kevesebb szolgálati idővel bírt, a kötelező szolgálati időt pedig csak egy kis része (9.2%, illetve 12.7%) volt képes elérni.

A felsorolt adatok kétségtelenné teszik azt a tényt, hogy a 40 évi kötelező szolgálati idő a mai életviszonyoknak már nem felel meg, tehát az leszállítandó, és ha ez megtörtént, remélhető, hogy a hosszabb ideig szolgáló alkalmazottak nagy része nem fogja munkaerejét túlcsigázni, mint most, hogy a kötelező szolgálati időt kitöltve, az egész fizetést kaphassa meg nyugdíj gyanánt.

A szolgálati idő kérdésénél nem kevésbé fontosak a nyugdíjtörvénynek az állami alkalmazottak házasságkötését hátráltató intézkedései. Ezen törvény 20. §-a a nyugdíj-jogosultságot az alkalmazott javára annak legalább 10 évi beszámítható szolgálatától, a 34. §-a pedig az özvegyek és árvák ellátására vonatkozólag legalább öt évi szolgálattól teszi függővé. Ezek az intézkedések a XX. században, a humanizmus korában elavultnak tekintendők. Nem állhat meg az igazságosság és méltányosság bírálata előtt olyan törvényes intézkedés, mely lehetővé teszi azt, hogy az alkalmazott és annak családja a szerencsétlen véletlennek áldozatul eshettek. Mert a törvény 30. §-a, illetve 40. §-a csak azokban az esetekben tesz ez alól kivételt, »ha az alkalmazott a szolgálat teljesítése közben vagy a szolgálat következtében lett teljesen és nyilván bizonyíthatólag szolgálatképtelenné.« Tehát az alkalmazott minden más esetben, ha nem is okozta önmaga a szolgálatképtelenséget, mind maga, mind családja a legnagyobb nyomor-

nak lehet kitéve¹. Ez a bizonytalan állapot mindenesetre késelteti a házasságkötéseket.

Ha hosszabb időre visszatekintünk, a házasságkötések arányszámának európaszerte majdnem általános csökkenését tapasztaljuk. A magyar birodalomban is az 1865-1869. évek átlagában 1.000 lélekre 10.33 házasságkötés esett, az 1900-1901. évek átlagában már csak 8.8 házasságkötés. Köztudomású, hogy az állami alkalmazottak zöme városokban lakik, ahol aránylag sokkal kevesebb házasságkötés fordul elő, mint a vidéki népességnél. Az 1900-1901. évek átlagában esett ugyanis ezer 26-59 éves nem nős férfire a vidéki népességben 1647, ellenben a városokban csak 69.6 házasságkötés. Igen érdekes az alábbi kis táblázat, mely a házasságkötéseket a vőlegények foglalkozása szerint részletezve mutatja ki. Esett ugyanis *ezer* húsz éven fölüli nem házas kereső férfira házasságkötés az 1900-1901. évek *átlagában* az oldalt megnevezett foglalkozási ágaknál a magyar birodalomban:

Östermelés	171·7	Véderő	7·9
Bányászat	179·5	Különböző ágbeli nap-	~
Ipar	131·9	számosok	81·7
Kereskedelem és hitel	105·1	Házi cselédek	74·8
Közlekedés	171·2	Egyéb foglalkozások .	45·9
Közszolgálat és szab-		Összesen	136·2
bad foglalkozások	89·5		

E táblázatból azt látjuk, hogy az országos átlagon fölül csak az östermelés, a bányászat és a közlekedéshez tartozók házassági arányszáma emelkedett. Nagyon alatta maradt az értelmiség csoportjába tartozók arányszáma (89.5), melynek tagjai pályájukon soká tartó előkészület után léphetnek csak a keresők sorába, és csak későn köthetnek házasságot, aminek következménye házasságuk rövidebb tartama, a palingam házasságok kisebb száma, valamint a propagatív erő alászállása és a házasságuk termékenységének csekélyebb mérve, amint ezt alább látni fogjuk.

Az utóbbi években a házasságkötések száma a magyar birodalomban volt:

	a házasságkötések száma	esett ezer lélekre
1906-ban	176.826	8·7
1907-ben	201.431	9·8
1908-ban	188.648	9·1

Érdekes a házasságkötések arányszámát a vőlegények foglalkozása szerint hosszabb időközökben összehasonlítani, hogy meglássuk, mily változások mutatkoznak az egyes foglalkozási ágakban.

100 vőlegény közül az oldalt megnevezett foglalkozáshoz tartozott:

	1900	É v 1908
I. Őstermelés	69·6	67·4
II. Bányászat	1·3	1·1
II. Ipar	17·2	18·1
II. Kereskedelem és hitel . . .	2·8	3·2
II. Közlekedés	2·4	3·0
II. Összesen	23·7	25·4
III. Közszolgálat és szabad fog- lalkozások	2·9	3·5
IV. Véderő	0·5	0·6
V. Különböző ágbeji napszámos	2·0	2·0
VI. Házi cseléd	0·5	0·3
VII. Egyéb foglalkozás	0·8	0·8
	100·0	100·0

Csökkenést csak az őstermelésnél és a bányászatnál látunk (eltekintve a házi cselédektől különleges viszonyai miatt). Az emelkedés az értelmiségi foglalkozásoknál igen jelentékeny. Volt ugyanis a közszolgálat és szabad foglalkozásokhoz tartozó völegények száma: 1900-ban 4.937, 1908-ban 6.577. A szaporodás tehát 1 640, ami 33.2% emelkedésnek felel meg. Az értelmiséghez tartozó völegények számának ez a nagy mérvű szaporodása, az értelmiséghez tartozó kereső férfiak nagymérvű szaporodásával függ össze, amiről már fentebb szólottunk. Az őstermeléshez tartozó völegények számának csökkenése valószínűleg a tengerentúli kivándorlással áll összefüggésben, mely az utóbbi években nagy mértékben emelkedett.

Áttérve a születésekre, mindenekelőtt meg kell állapítanunk a születési arányszámoknak *csökkenő* irányzatát.

Ha a születések számát a foglalkozási ágak szerint részletezzük, azt látjuk, hogy ezer 20-49 éves nőre esett élveszületés az 1900-1901. évek átlagában:

Őstermelés	298·9	Véderő	277·0
Bányászat	387·2	Különböző ágbeji nap- számos	217·0
Ipar	270·6	Házi cselédek	150·5
Kereskedelem és hitel	212·0	Egyéb foglalkozások ¹⁾	114·2
Közlekedés	274·8	Összesen	273·7
<i>Közszolgálat és szabad foglalkozások</i>	<i>170·5</i>		

Itt is eltekintve a házi cselédektől, kikenél a házasok csekély száma érthetővé teszi a születések alacsony arányszámát, *a legkevesebb születés a közszolgálat és szabad foglalkozások*

¹⁾ Itt nem jöhetnek tekintetbe, mert ide tartoznak a nyugdíjasok és tőkésék, kik között a fiatalabb korosztályok természetesen csak gyéren vannak képviselve.

csoportjában fordult elő. Ezt a csekély szaporodást, ha nem is egészen, de legalább részben a *gyermekáldástól való tartózkodásnak* kell betudni, ez pedig *nehéz megélhetési viszonyok* következménye, valamint annak a bizonytalanságnak, melyet a nyugdíjtörvény föntidézett szakaszai az állami alkalmazottak házassági hajlandóságának csökkentésére éppen abban a korban idéznek elő, melyben a propagatív erő a leghatékonyabb. A csekély számú születéseknek következménye a házasságoknak gyér termékenysége, amely sajnálatos jelenséget az alábbi táblázatból határozottan megállapíthatjuk.

Az 1900-1901. évek átlagában esett természetes szaporodás (születési többlet) ezer lélekre számítva az anyaországban:

I. Őstermelés	13·1
II. A) Bányászat	25·4
» B) Ipar	16·6
» C) Kereskedelem és hitel	14·8
» D) Közlekedés	24·0
	II. Összesen 17·6
III. Közszolgálat és szabad foglalkozások	12·0
IV. Véderő	4·4
V. Különböző ágbeli napszámosok	1·0
VI. Házi cselédek	17·3
VII. Egyéb foglalkozások	27·4
	I—VII. Összesen: 12·4

A statisztikai hivatal a napszámosok csekély arányszámát a helytelen adatszolgáltatásnak tudja be, a miért is a mezőgazdasági cselédeket, a mezőgazdasági munkásokat, a különböző ágbeli napszámosokat és a házi cselédeket összefoglalva, szaporodási arányszámukat 140% ban állapítja meg. Már ebből a táblázatból is látjuk azt a megszorító valóságot, hogy a közszolgálat és a szabad foglalkozásokhoz tartozók arányszáma a legkisebb.

Vizsgáljuk most az értelmiségi csoportot közelebb.

A természetes szaporodás ezer lélekre kitesz:

Mezőgazdasági tisztviselő	17·5
Ipari »	15·3
Kereskedelmi »	16·2
Közlekedési »	14·8
Tulajdonképpen értelmiség	10·9
Katonatisztek	14·6
	Összesen: 12·6

Ebből a táblázatból megállapíthatjuk azt a tényt, hogy a tulajdonképpen értelmiséghez tartozók bírnak a *legkisebb szaporodási arányszámmal*. Ezért kell a nyugdíj képességet a

beszámítható szolgálati idő *kezdetétől* számítani. A netaláni visszaélések megelőzésére más módok is kínálkoznak, mint a nyugdíj-jogosultság életbeléptét évekkel hátratulni. Ugyanez áll a 35. §-ról is, mely a nyugdíjas, valamint a 60 évnél idősebb alkalmazottnak házasságkötését megnehezíti, sőt ez által esetleg lehetetlenné teszi azt, hogy egy idősebb leány vagy özvegy nő családi otthonot találjon és inhumánus intézkedésével könnyen okozhat a családnak meg nem érdemelt anyagi és erkölcsi hátrányt.

Az állami alkalmazottak, valamint özvegyeik és árváik anyagi ellátásának *mérvéről* szólva, csak annyit akarunk itt megemlíteni, hogy a »standard of life« kétségtelenül sokkal magasabb most, mint volt a múlt század nyolczvanas éveiben, mikor a nyugdíjtörvény életbe lépett. Ezen valóság előtt az állam sem hunyhat szemet. Ezt a körülményt az ellátás megszabásánál figyelembe kell venni, mert enélkül az igazságtalanság érzetéből származó elégedetlenséget támad alkalmazottjaiban, ami kétségtelenül károsan hat vissza az államhatalomra. Pedig a közhatalom csak akkor állhat szilárd erkölcsi alapon, ha annak minden – törvényhozási, kormányzati és közigazgatási – intézkedése egyaránt kiállja az igazságosság és emberszeretet bírálatát.

A nyugdíjtörvénynek a fentieket szem előtt tartó reformja nagy szolgálatot tenne nemzetünk egyik legfontosabb oszlopának, az értelmiségnek és így annak mielőbbi keresztülvitelében fontos közérdeket kell látnunk.

Fülöp Kornél.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Közegészségügyi szaktanácskozmány.

Februárius hó 20-án tovább folyt és befejezést nyert az egészségügyi értekezés.

Először is DEUTSCH ERNŐ az »Ingyentej egyesület« igazgató főorvosának véleménye olvastatott fel, mely szerint az individuális és socialis hygiénének ismerete a felső tízezrek között épp oly gyengén van megalapozva, mint a legalsóbb néposztályokhoz tartozóknál. A legelőkelőbbek, a babona, és

kuruzslással nagymértékben rokonszenveznek és a socialhygénének legfontosabb részét, a jóléti ténykedést socialis érzék híjján, garasoskodó jótékonykodás alakjában úzik. Mindenekelőtt tehát azon köröket kell megfelelően gyakorlati alapon álló tanfolyamokon kioktatni, kik a socialhygiéne és egyéni hygiéne ismeretének terjesztésére hivatva vannak. Kellő socialis tudás mellett a vezető közegek jobban értik meg egymást, a kicsinyes hiúsági szempontok mindinkább háttérbe szorulnak s a karöltve ténykedésnek, a nagy horderéjű központosított munkának útja egyengetve lesz. A gyakorlati tudás terjedésével ki fog alakulni az állam és társadalom közt a kellő és célirányos munkafelosztás.

A hygiéne ismeretének alapvető oszlopa a gyermekvilágban gyökeredzik. A család keretében kellő példaadás, az iskolában megfelelő oktatás óriási horderővel bírnak. Az emberiséget tizedelő népbetegségek (alkoholismus, tuberculosis és syphilis) leküzdésére a szülő, tanító, orvos és lelkész, a gyermekek kellő irányítása révén rendkívül sokat tehetnek. Előnyösebbnek tartja a különböző tantárgyak keretében történő oktatást, mint a külön egyes népbetegségekkel foglalkozó tanításokat, mindazt a nemi felvilágosításra vonatkozólag LISCHNEVSZKA, az alkoholismus leküzdésére pedig HELLENIUS ajánlották. Nagyfontosságú természetesen az is, hogy a tudás terjesztésére hivatott tényezők kellő előképzettséggel bírjanak. Az iskolaorvosi intézményt és a szülői értekezleteket is igen fontosaknak tartja. Az egészségügyi museumok értéke is igen nagy.

Végezetül utal arra, hogy egy modern egészségügyi értekezleten a fajhygiénét háttérbe szorítani nem lehet, ha socialhygiéne révén politikát akarunk úzni, úgy annak egyetlen elfogadható módja a modern biológiai kutatásokat tartva szem előtt, a faj javításának érdekében küzdeni!

Ezután MANDELLO GYULA jogakadémiai tanár szólalt fel. Egyetért abban LIBERMANN tanárral, hogy a társadalmi museumot kell egészségügyi museummá fejleszteni és a drezdai kiállítás magyar pavillónjának gazdag anyagát ott kell elhelyezni. Egészen téves dolog lenne, ha egymással versenyző intézményeket létesítenénk, ahelyett, hogy a már meglévő tökéletesítsük. A Társadalmi Museum ma is sokkal inkább egészségügyi, semmint társadalmi museum. Ahhoz, hogy tényleg társadalmi museum legyen, még igen sok dolog hiányzik, mert ami értékest pedig tartalmaz, az mind az egészségügyre vonatkozik. Concret indítványa tehát, hogy az értekezlet foglaljon állást mellett, hogy a drezdai magyar pavillon anyaga és ami még azonkívül beszerezhető, feltétlenül a Társadalmi Museumban találjon hajlékot, nem pedig esetleg valamely külön létesítendő egészségügyi museumban.

A museum ebben az irányban tovább fejlesztve hathatósan fogja szolgálni a hygienikus ismeretek terjesztését. A közegészségügyi ismeretek kétségtelen, hogy igen nagy szerepet játszanak abban, hogy egy nemzet állami, társadalmi életében a közegészségügy magas fokán álljon. De a közegészségügy tanítása, ismerete magában nem elegendő arra, hogy az emberek tényleg egészséges módon éljenek. Az állam – épp úgy, mint az egyes – nem élhet csak az egészségügynek és életében esetleg fontosabb feladatok is merülhetnek fel, mint az egészségügy érdekeinek szem előtt tartása. Hála azonban a természetnek, az emberi szervezeten az egészségügy követelményeivel szemben való egyes vétkezés nem, vagy csak kis mértékben bosszulja meg magát, kellő pihenés által helyrehozható. Hogy az egészségügyi követelmények tényleg realizálhatók legyenek, annak más előfeltételei is vannak, mint a nagyközönség felvilágosítása. E ponton kell utalni az egészségügyi kérdéseknek a szociális és gazdasági problémákkal való összefüggésére. Azt lehet mondani, hogy ezek elválaszthatatlanok. Aki egy adott társadalomban adott gazdasági és társadalmi viszonyok között meg akarja változtatni a hygienikus berendezéseket, de úgy, hogy magukon a gazdasági és társadalmi viszonyokon mit sem változtasson, az feltétlenül kudarcot vallana. A hygienikus szempontokat lehetetlen érvényre juttatni, anélkül, hogy a mi társadalmi életünk gazdasági, technikai, jogi, társadalmi fundamentumait is ne érintsük. Épp azért bármennyire üdvös, amit az értekezlet tagjai terveznek, legyenek arra elkészülve – s jobb is azt előre tudni – hogy amit elérhetnek, az sokkal kevesebb, mint az, amit ideálképpen a hygiene terén maguk előtt látnak.

A másik dolog, amit ki akar emelni, az, hogy a végéig az emberi fejlődés terén két sajátágos fejlődési irány észlelhető. Vannak intézmények, törvények, szabályok amelyek szerint az emberek élete be van rendezve. Ha bekövetkezik valamely átalakulás, fejlődés, megváltozik a termelés technikája, a forgalom, az egész életmód, akkor azok az intézmények, törvények, amelyek előbb talán megfeleltek a czélnek, már nem alkalmazhatók kellően az új viszonyokra. Ha a fejlődés rohamos, akkor az ellentét a fennálló intézmények, törvények és a között, ami szükségletek gyanánt mutatkozik, nagyon erős s rendszerint nagy társadalmi bajokban, betegségekben, visszasságokban nyer kifejezést. Összes intézményeink, amelyek új berendezéseket tudnak létrehozni, új törvényeket alkothatnak, a lassú ütemben alkotó intézmények kategóriájához tartozván, igen nehéz a mi gyorsan haladó korszakunkban ezt az alkalmazkodást külsőleg elérni. Ebből pedig az következik, hogy a hygiene terén folytonosan szem előtt kell

tartanunk, hogy milyen irányban haladunk tulajdonképpen a gazdasági, a társadalmi élet terén.

Ami a museum felállításával, az intenzívebb oktatással elérhető, az igen becses. De mindez csak úgy értékelhető, mint ahogy egész életünkben mindent relative kell értékelnünk. Egyik adott perczen ezek a fontosabb szükségletek és ezeket kell szolgálunk, másik perczen mások. Hogy Magyarországon jelenleg, tekintve nemzeti céljainkat, politikai jövőnket, tekintve az óriási gyermekhalandóságot, a tuberculosis pusztítását, az alföld népének szükségleteit és jövőjét, a hygiene elsórangúan fontos kérdés, az bizonyos. Éppen ezért nagyon helyesli e kérdés napirendre tüzését.

PÉRTIK OTIO, egyetemi tanár nem akar a szerkesztőbizottság feladata elé vágni, mely a felszólalásokban feltárt sok érdekes képnek lényegét rögzíteni és egységes bizonyító mederbe terelni lesz hivatva; azonban épp e helyen, *nem kizárólagos orvosi közönség előtt*, czélszerűnek tartja rámutatni arra a rendkívüli, de eddig sehol kellőleg nem méltányolt *culturtörténelmi jelenségre*, hogy az orvostudomány az utolsó 60-70 év alatt többet haladt, mint a megelőző két évezred alatt: pedig haladásának arányában gyakorolt mind kiterjedtebb s mind mélyebb áldásos befolyást úgy az egyén, mint az egész társadalom életére és azért az emberiségnek tett nagy szolgálatait fejében kellő méltatásra és figyelembe vételre is joggal tart igényt.

Az orvostan fejlődésmenetében felszólaló szerint a HIPPOKRATES-tól majdnem két évezredig tartó symptomás, azután az anatómiai, végre az aetiologiai, vagy oknyomozó epochát kell megkülönböztetni.

Amaz a jelenségek, a symptomák által vélte a betegségeket jellemezhetni és a tünetek chaosába merült el. A második fontos anatómiai kutatásokkal előbb a chaosból jól jellemzett egyes betegségeket bírt izolálni, a kórképeket osztályozni és a betegségeket a különböző szervekbe localisálni. VIRCHOW lángelméje belőle támasztotta életre a *sejt-kórtant*, a boncztoni álláspontnak ezt a legnemesebb virágját, mely egész orvosi gondolkodásunkat áthatotta, cellularissá tette, de az orvostan egységének szétdarabolását megakadályozni, az okozatos kutaiásnak s/élesebb alapot adni nem bírt; azért a gyógykezelés és védekezés belőle hasznót alig látott.

Aki az orvostan legújabb korszakába vezetett és az orvosi gondolkodás újabb teljes átalakulását indította meg, az a chemicus PASTEUR volt. Hiszen tudva van, hogy az erjedések ti kát ő fejte te meg és rajta vált be az a régi jóslat, hogy az erjedések megfej löje lesz a fertőző bántalmak meggyarazója is.

PASTEUR bűvárlatait más módszerekkel és felfogással

szinte csodálatosan egészítette ki ROBERT KOCH. Így született meg a tudományok történetében majdnem páratlan példaként ként a legrövidebb idő alatt egy új tudomány, a bacteriologie, amely a régi contagiumok és miazmák mysticismusát az immár tudományosan bebizonyított *mrus vivum* exact fogalmával helyettesítette és csakhamar arra a magas biológiai álláspontra vergődött, amely a fertőző betegség o'-át nem egyszerűen a bacteriumokban, hanem a szervezet reakciójában látta; azután bebizonyította a *bacteriumok specificus voltát* és ezen az alapon a boncztanüag igen eltérő betegségeket is, például a tuberculosis legkülönbözőbb alakjait aetiologiai (kóroktani) alapon új kóregységgé bírta egyesíteni. A *specificitás* fogalma utóbb áttörte a bacteriologia korlátait, megteremtette a serológiát, azután a chemotherapiát és szolgáltatott új szempontú gazdag therapiát és új védekező eljárásokat (prophylaxist).

Így született meg a *praeventiv orvostan* (la médecine préventive) és, ha a politikai kormányzás lényege az előre látás – »gouverner c'est prévoir« – úgy az orvostan is a hatalom ezen magaslatára emelkedett, törekvésében, módszerianában, felfogásában pedig ma *egységesebb, mint volt valaha*.

Bár felszólaló nem higienikus, hanem boncztani pathologus, mégis azt tartja, az orvostan most jel emzett mai nagy egységessége mellett mii den szakmabeli orvos jogosan járulhat a tanácskozás kérdéseinek a megvilágításához.

Első sorban azt kívánja hangsúlyozni, mennyire *téves és igazságtalan* volna azt *hinni, hogy hygiene a bacteriologia előtti időkben nem létezett*. Hiszen már az ó-kor culturnépeinél észszerű empiria alapján jól ismerték a tisztaság, a jó levegő stb. értékét, mint azt a zsidók vallási parancsolatai, a rómaiak vízvezetékei stb bizonyítják; k, másrészt a természet-tudományok, a phisika, a chemia már a bacteriologiai epocha előtt is exact segéd s közöket nyújtottak; a járványok pedig állandó memento-ként tette serkentették a vétkes kczőnyt, sőt a praeventiv orvostan JENNER felfedezésében tisztán gyakorlati tekintetből máig is felül nem múlt diadalát ülte. Amit azonban a *modern bacteriologia* nyújtott, az az igazán tudományi s a ap volt, mely a leggyümölcsözőbb oktani, aetiologiai magyarázatokkal szolgált, minden egyes fertőző bántalom számára a védekezés megfelelő eszközeit praecisebbekké tette, sőt JENNER himiőojtá-ának enigmáját, a praeventiv gyógykezelés eddig megfejthetetlen csodáját, mely épp ezért az orvostanra nem volt termékenyítő hatással, PASTEUR a maga kutatásával tudományosan is megvilágította, kimutatván, hogy a tehénhimlő nem egyéb az emberi himlő enyhített vírusánál.

A *modern gyakorlati higienikus törekvések* ugyancsak a bacteriologiai aera előtt tudvalevőleg *Angliából* indultak ki,

hol azt a gyári ipar nagy fejlődése, az embereknek egyes góczpontokban való óriási felhalmozódása keltette szükség-szerűleg életre, mint azt boldogult FODOR tanár »A közegészségügy Angliában« című és a helyszínén inspirált művében a legnagyobb részletességgel követhetjük.

A bacteriologia fejlődésével nem tartott azonban lépést az *epidemiológiáé*. Hiszen a dolog természetében rejlik, hogy az egyes bacterium-faj ok tulajdonságainak, a hővel, vegyi szerekkel való ellentálló képességének, virulentiájuk laboratóriumi tanulmányozása sokkal hozzáférhetőbb, mint a természet fennálló rendjében való életmódjuk, szaporodásuk, lappangásuk, pusztulásuk módjainak stb. kikutatása.

A német higienicusok nagy részének manapság erősen elméleti iránya mellett különben az epidemiológia gyorsabb ütemű haladása nem nagyon valószínű.

Felszólalása lényegének megvilágítására az *inductiv utat, a concrétből való kiindulást* és pedig első sorban *a felső sziléziai gyilkos éhtyphus-járványt*, egyetlenegy kerületben 60-80 ezer halálózással, választotta. Két okból: először, mert ez az 1847-48-iki járvány legalább másfél századdal visszamaradt, elnyomorodott népet (Oberschlesier = Wasserpolaken) támadott meg és másodsor, mert arról Németország XIX. századbeli legnagyobb orvosa, az akkor csak 27 éves RUDOLF VIRCHOW írta meg szörnyű vádként hangzó jelentését, mely igazi social-hygienicus tanulmányvá lett. A bacteriologia előtti aerában ugyanis Németország higienicus triászát PETTENKOFFER, a tudományos megalapozó, AUG. HIRSCH a geographus és epidemiologus és RUDOLF VIRCHOW a practicus higienikus, Berlin közegészségügyi reorganisatora képezte.

VIRCHOW azt az elvet vallotta, hogy az orvostanban minden megvan, ami a bölcsességhez vezethet vagy tartozik (HYPPOKRA'IES) és hogy – ha az emberi nemet egyáltalában nemesíteni lehet – a hozzá való eszközöket egyedül az orvostan nyújthatja (CARTESIUS). Innen annak a szükségessége, hogy az orvos az emberi társadalom minden rétegével szoros érintkezésbe lépjen, főleg a szegényekkel, gyöngékkal és elnyomorodottakkal.

»Die Aerzte sind – úgymond – die natürlichen Anwälte der Armen und die sociale Frage fällt zu einem erheblichen Teil in ihre Jurisdiktion.«¹⁾ Ebben a szellemben harczolt VIRCHOW, mint gyakorlati higienicus a gyilkos járvány ellen.

Az ország geológiai viszonyainak (csapadékok szabálytalansága) vázolója után a lakosságot jellemzi: annak indolentiáját, rettenetesen szennyes voltát, minden testi s szellemi

¹⁾ »A hygiene az emberszeretett talajából kell, hogy nőjön«, Gaal J. elnöki megnyitójában.

megeöltetés gyűlöletét. »Seine souveräne Neigung zum Müsiggang, vielmehr zum Müssigliegen, dabei seine hündische Unterwürfigkeit treiben mehr zum Eckel als zum Mitleid.«
 »Der Oberschlesier wäscht sich gar nicht, sondern überlässt dies der Fürsorge des Himmels.«

Hozzájárult a *bureaucratia indolentiája*, mely a nyomor s degradáló süllyedség mindennapos látása által az iránt egészen eltompult. »Es ist ein Fluch des Menschengeschlechts - kiált föl - dass es durch Gewöhnung auch das Schrecklichste ertragen lernt; dass es an der alltäglichen Schändlichkeit das Schändliche vergisst und dass es kaum begreifen kann, wenn Einzelne die Vernichtung desselben anstreben.«

Az éthyphus mintaszerű orvosi leírása után a *jövöbeli gondoskodás es a teendők nagy kérdése* áll elő. »Es Handelt sich für uns - hangzik a válasz - nicht mehr um die Behandlung dieses oder jenes Typhuskranken durch Arzneimittel; nein, die Cultur von 1 ½ Millionen unserer Mitbürger, die sich auf der untersten Stufe moralischer und physischer Gesunkenheit befinden, ist unsere Aufgabe geworden.«

Ezzel már socialis térre jutott s így lett itt először *hivatalosan s meggyőzően megmutatva, mennyire kapcsolatos a közegészségügy a politikai intézményekkel*, melyeket VIRCHOW nem vonakodott a legélesebben, szinte megrázóan bírálni.

Poroszország - úgymond - büszke volt a maga törvényeire és hivatalnokaira. Hiszen a törvény biztosított az éhhalál ellen; a törvény garantálta a kenyérkereső munkát; itt volt az iskola is; itt volt az egészségügyi rendőrség, hogy a nép lakására és életmódjára vigyázzon. Igen, mondja VIRCHOW. »Das Gesetz war da, die Beamten waren da und das Volk starb zu tausenden Hungers und an Seuchen.«
 »Das Gesetz half nichts, denn es war nur beschriebenes Papier; die Beamten halfen nichts, denn das Resultat ihrer Thätigkeit war wiederum nur beschriebenes Papier. Der ganze Staat war allmählich ein papierner, ein grosses Kartenhaus geworden und als das Volk daran rührte, fielen die Karten in buntem Gewirr durcheinander.

Die Beamten waren eben nicht vom Volk für das Volksinteresse, sondern von dem Staat für das Staatsinteresse eingesetzt. Die Bürokratie konnte also dem Volk nicht helfen. Die Aristokratie brauchte ihr Geld um dem Luxus zu fröhnen. Die Geldaristokratie kannte die Oberschlesier nicht als Menschen, sondern nur als Maschinen, als Hände.

Das Volk arm, unwissend, knechtisch, unterwürfig, hat alle Tatkraft, alle Selbstbestimmung verloren... es war indolent geworden bis zum Tode, ja bis zum Tode durch Hunger! «

Arra a súlyos kérdésre, mint lehetne a jövőben elejét

venni a felső-sziléziaiakhoz hasonló rémséges és siralmas állapotoknak, VIRCHOW szerint a *logicus* válasz egyszerű: *Műveltséggel és az ő édes leányaival, szabadsággal és jóléttel.* (Ezt felelte különben a párisi orvosi akadémia is egy a pestis tárgyában hozzája intézett kérdésre. Annál nehezebb azonban a *tényleges válasz*: ennek a *nagy* *sociális problémának a megoldása.*

Íme, igen tisztelt hölgyeim és uraim! így vezetett az orvostan észrevétlenül a *sociális* térre. Az orvostannak, mint az emberről szóló tudománynak kötelessége ezek elé a feladatok és problémák elé állítani s elméleti megfejtésüket megkísérelni; az *államférfiú, a hazafias practicus anthropologia* feladata a megoldás eszközeit megtalálni.

Így találkozik s ölelkezik össze a *sociális* érzés a *hygiene* iránti érzéssel. (*Az enquête I. kérdése.*)

Első helyen marad tehát a nép nevelése, művelése, tanítása. (A megtizedelt Felső-Sziléziában a rengeteg sok árvával: árvaházak, nép-, ipari-, földművesiskolák, népkönyvek stb.) (*Az enquête II. kérdése, melyre GAAL, LIEBERMANN, ILOSVAY, LUKÁCS, ROSENBERG k. a. apró részletekig feleltek.*)

Persze nem feledkezett meg VIRCHOW a *műveltség gyermekeiről: a szabadságról és jólétről.* Szabadság és műveltség szervesen összetartozók; mert szabadság műveltség nélkül anarchiára, műveltség szabadság nélkül felforgatásra, forradalomra vezet. (Az előbbire példát a *socialismus* bizonyos része, az utóbbira Oroszország művelt osztályai nyújtanak.) Felső-Szilézia egyelőre törvényhatósági önkormányzatra szorult.

A műveltség második leánya: *a jólét.* Itt csupán VIRCHOW az a két postulatuma álljon, hogy az állam munkaalkalomról köteles gondoskodni s az elemi *hygienicus* existentiát minden munkás számára biztosítani.

A *jólét* kérdésével (*az enquête V. kérdőpontja*) a felszólalók egész sora foglalkozott. LIEBERMANN tanár egyenesen kimondotta, hogy »az állam feladata a jólét, a vagyonosodás előmozdítása s hogy a *hygiene* voltaképp pénzkérdés«.

Az enquête kérdőpontjai tehát nemcsak magukban foglalják VIRCHOW javaslatainak lényegét, de az executiva módjaira is sok részlettel szolgálnak. Ez a találkozás mindenestre igen figyelemreméltó.

Így lett az orvostan a fejlődés fonalán, a viszonyok erején *mindinkább* *sociális tudomány*yá. Ma azonban nem bizza már a felállított probléma megfejtését kizárólagosan a *hazafias practicus anthropologusa*, a *hazafias politikusra*, hanem tudásának összes fegyvereivel lesz annak a végrehajtásban is segítő-társává. Igaz, hogy a *hygiene* annyiban nem önálló tudomány, amennyiben saját önálló vizsgálati módszerekkel nem rendelkezik, ellenben az összes orvostudományszakok és sok

más tudomány (physika, chemia, geológia, meteorológia, statistika, technika stb.) értékesíthető módszereit s eredményeit a legmagasabb gyakorlati célra: a köz javára, a betegségek leküzdésére s megelőzésére veszi igénybe. Ez okból vannak az értekezlet kérdőpontjai oly módon fogalmazva, hogy mindeme szakmák képviselői értékesíthessék tudásukat.

A hozzászólóktól felhozott igen sok részletező eszmét, gondolatot, indítványt szinte nehéz áttekinteni (uszály-, automobil-por, annak kötelező bejelentése [Rosenberg], gyermekhalandóság, a taberculosis bacteorologiai úton való kiirtása [Detre], jólét, alkohol, lakás, élelmezés, orvosok helyzete [Nékám], oktatás: növevelés, szemléltetés, museumok, háztartási iskolák stb.) *A legfőbb kérdés azonban az marad, mi módon volnának ezek a szétágazó, nagyrészt életképes, szép eszmék, tervek, indítványok megvalósíthatók. Nehogy a papiros-bureaucratia mintájára – papiros-hygienébe essünk!!*

A helyes útra talán a sziléziai járványból merített inductiv tanulságok mintájára egy rövid történelmi inductiv vissza-pillantás vezethet.

A régi zsidóknál a higienikus szabályok, részben a judicatura is, vallási parancsok is voltak. (Pl. kötelező kézmosás étkezés előtt, fürdés, gyermekágy, mosakodások stb.) Ugyanígy a mohamedánoknál, kiknél a honvédelem is vallási törvénynyé lett (a szem háború a próféta zászlója alatt). De a judicature, a honvédelem is, bár általános társadalmi érdekeket jelentettek, az államra lett ruházva.

Bár általános társadalmi érdek a személy-, a vagyonbiztonság, az ország biztonsága ellenséges támadás ellen, a társadalom azt állami feladattá tette. Éppen így, bár általános társadalmi érdek, hogy fertőző bántalmak, járványok ne pusztítsanak: *a társadalom régen belátta, hogy nem képes a közegészséget rendezni. A közegészségügy társadalmilag nem, csak államilag rendezhető.*

A vagyonbiztosság állami garantiájából következik-e, hogy az állam az egészséget, mint a polgárok első és legtermészetesebb tulajdonát is garantálni köteles? Az állam legfőbb kincse a polgárok élete és azért a közegészségről, mint az állami jólét alapjáról való gondoskodás minden esetre a legfontosabb állami feladatok egyike. Az állam, a polgárok összeségének ez az ethikai egysége, nem is a vagyonbiztonság analógiája, hanem az összeségnek az összeséggel szemben való solidaritása alapján köteles polgárainak a legelementarisabb higienikus követelményeknek megfelelő existenciát biztosítani.

Az államférfiak ennek a kötelességnek a tudatától, általában az egészségügy fontosságának fajsúlyától, az orvostan nagy haladásából fakadt praeventiv erejének kormányzati jelen-

tőségétől főleg nálunk még kellőképpen nincsenek áthatva, mint azt a közegészségügy szervezetének a közigazgatás minden egyéb ágánál fejletlenebb és visszamaradottabb volta ékes szóval bizonyítja.

Ezt a nagy feladatát az állam csak úgy oldhatja meg, ha a közegészségügyi szolgálat nagytekintélyű és hatalmú, törvényes és független központi szakértő vezető erővel rendelkezik.¹⁾

Ez a vezető erő nem lehet valami exquisit politikai, hanem a napi politikától, pártingadozástól távolabb álló valamely olyan stabilisabb *ministerium*, mely a munka, a vezetés és felfogás bizonyos folytonosságát képes biztosítani, melynek törzsét, gerinczét azonban megfelelő képzettségű orvosok képezzék és melynek élén hygienicus képzettségű, széles látkörű, de az államtudományok szellemétől sem idegen szakember álljon.

Ezt a követelményt leginkább *Anglia* valósította meg, mert Németországban a legfontosabb hygienicus berendezések a városi testületekből indultak ki, sőt az orvosi és közegészségi collegium utóbb jurisdictiójától megfosztott tanácsadó testületté süllyedt. *Anglia* volt ellenben az, hol az államhatalom legelőször lépett hygienicus alkotások terére. így 1842-ben léptette életbe a királyi vizsgáló bizottságokat a gyárak, ipartelepek, lakászsúfoltság, talaj- és vízszennyezettség és egyéb socialis viszonyok ellenőrzésére. Az 1848-iki *Public Health Act* pedig állandó souverain állami egészségi hivatalokat létesített teljes organisatiós törvénnyel, nevezetesen egy központi (general board of health) és számos vidéki hivatallal (local board of health), melyek mindegyike executív hatalommal, a csatornázást és vizet illetőleg még az adókivetés hatalmával is fel volt ruházva. Igaz, hogy a »General board of health« utóbb megszűnt, de az 1871/2. és az 1872/5. iki *Public Health Act* a viszonyokat újból szabályozta, a local board-ok kompetenciáját kiterjesztette, sőt a szegényügy, az egészségügy és a helyi közigazgatás számára külön államtitkári *ministeriumot* létesített. Az országot közegészségi kerületekre osztotta, megfelelő egészségügyi főnökökkel, kiknek

¹ Nálunk az az elv, hogy a miniszternek nem kell szükségképpen szakembernek lennie. Jól tudom, hogy a miniszter nem arra való, hogy valamely védekező eljárást, vagy csatornázási tervet kidolgozzon, de igenis szükséges, hogy szakba vágóan tudjon gondolkodni, ítélni, bírálni, megfelelő szemhatárral a kérdéseket megfogni, áttekinteni és ha kell, iniálni.

Bizonyos, hogy ebben a miniszteriumban szükség lesz megfelelő politikai, közjogi és közigazgatási erőkre is, nehogy megismétlődjék az olyan eset, mikor, mint hallom, az államtitkár távollétében a közegészségügyi osztály Horvátországgal, mint külfölddel »de puissance, à puissance« kezdett tárgyalni.

p.l. járványok esetén végrehajtó hatalom és teljes intézkedési jog is volt biztosítva.

A javasolt ministerium mellett még több érv is szól. Milyen határokon belül maradjon az állam részéről a *személyes szabadság* érintetlen, az az államtudományban is még vitás kérdés. Az állam ma még azt az elvet vallja, hogy hygienicus okokból nincsen joga a családi életbe belenyúlni és nem köteles a betegek kezeléséről gondoskodni (de a lueticusok kezelési költségeit már viseli). Így tehát mindenkinek joga van magát fertőzni és tetszése szerint kezelteni. Ez az álláspont nem is volna kifogásolható olyan bajnál, melylyel a beteg csak magának árt. Ámde a fertőző beteg közveszedelmet jelent. Az 1900-iki *párisi congressus minden fertőző betegség bejelentésének óhaját fejezte ki*; mert hiszen éppen az eltitkolt esetek mutatják a legnagyobb halandóságot és a közre is a legveszedelmesebbek.

Az állam mai álláspontja e kérdésben hovatovább tartahatatlan. A buja- és gümőkór-ellenes küzdelem sikeressége a személyes szabadság bizonyos fokú korlátozása nélkül lehetetlen. Épp így bizonyos eugeniticus rendszabályok megvalósítása, pl. a házasulóktól megkívánandó egészségi bizonyítvány. Mindezt az állam csak független és törvényes közegészségi ministerium útján fogja tehetni, amely mint más politikai ministeriumoknál kevésbé exponált forum, mindennemű visszaéléseknek is inkább lesz képes elejét venni.

Az enquête felszólalásai keretében hangsúlyozva lett a közigazgatás és az egészségügyi közigazgatás elválaszthatatlan voltának szükségessége: mert, mint pl. LIEBERMANN tanár mondotta, ahol az alispán és a szolgabíró hygienicus kérdésekben teljesen tudatlan, ott az orvos sem tehet semmit. Ilyenmű helyzetek elkerülésére kell, hogy *az összes közegészségügyi közigazgatás kizárólag szakemberektől vezettessék*, akik kell, hogy a végrehajtást is biztosíthassák és azért független budgetvel kell birniok. Ezen államegészségügyi hivatalnokoknak törvényben kimondandó függetlenségét, végrehajtási hatalmát is csak szervezett közegészségügyi ministerium biztosíthatja.

Felmerül a kérdés, *milyen legyen e ministerium?* Semmi esetre sem tárcza nélküli, mint pl. a király személye körüli, vagy a horvát ministerium. Minden esetre legyen 1. *önálló budgetje*, hogy ne lehessen a neki megszavazott összegeket virement-nal más czélokra fordítani, (mint az a székes-főváros nagy kölcsöneinél a tervezett óriás kórház költségeivel kétszer történt). 2. Legyen *parlamentí képviselöte*, amely a Házban csak a közegészségügy kérdéseit védelmezhetvén, ereje szét nem forgácsolódhatik, mint az a számos más nagy ügygyei terhelt belügyministerek kezében eddig történt.

Vájjon mindeme feladatoknak a »sous-secrétaire d'état« vagy »state secretary «-féle méltóság nem felelne-e meg, mely a működési kör érintetlenségét és a vezetés folytonosságát szintén biztosíthatná: nyílt kérdés maradjon.

Mindenesetre óriási munkakör és nagyfontosságú feladatok egész sorozata hárulna erre a ministeriumra. Ezeknek tetemes részére NÉKÁM tanár meggyőző statisztikai adatokban is gazdag alapos felszólalása mutatott rá, azért csak taxatív soro-landók fel a figyelemreméltó főbb pontok ezek volnának.

1. *Az orvod állások reformja.* Az állam fizeti a körorvosokat, de nem nevezi ki, azaz az állam subventiót választott a teljes államosítás helyett. A körök új beosztása és szaporítása, a fizetések megélhetést biztosító emelés, a körök osztályozása és a fokozatos előléptetés biztosítása,¹) az állam méltányosabb elbánása az orvosokkal, függetlenítés a választásoktól és az állami adminisztratív közegektől, nyugdíj stb., csak a teljes államosítástól várható, a melynek legfőbb biztosítékát épp az említett ministerium nyújthatja,

2. *Az orvosi közszolgálat szervezésének reformja.*

Itt az irányelv nem lehet más, csak az, hogy ne minden orvos lehessen hygienicus közeg, hanem alapos hygienicus szakképzettség, specialis qualificatio, nevezetesen a vizsgálati módszerekben való jártasság követeltesék meg; állásuk a praxissal incompatibilis, de fizetésük ennek megfelelő legyen. Ide tartozik természetesen a tiszt- és törvényszéki orvosok mai túlnyomóan elméleti irányú szakvizsgálatainak reformja is.

3. *A beteg-, a szegény-, nemkülönb a kórházi ügyek reformja.* Kórházaink teljesen elégtelenek, túlszűfoltak, tökéletlenül, vagy éppen nem felszereltek és maga az *alapelv, mely a kórházat üzletnek és nem humanitárius intézménynek tekinti, feltétlenül elvetendő*, sőt megbélyegzendő.

4. A *contemplant* közegészségügyi ministerium körébe tartoznék az általa szervezendő *országos közegészségügyi hivatal* (a német Reichsgesundheitsamt mintájára), mely által szervesen összetartozó, a hygiene-be vágó tudományágak hatása a népeletre közvetlenebbé válna, vagyis gyakorlatilag inkább érvényesülne, mint eddigelé.

Ennek létesítése azonban a legszerveesebben függ össze az *országos közegészségügyi tanács* reformjával, melynek az adminisztrálásba nincs beleszólása; volna ugyan kezdeményezési joga, de a múltban akárhányszor nem hallgatták meg, így a NÉKÁM tanártól felhozott szabad orvosválasztás, sósorszesz, ku-

¹ HELLEK JABAB városi tiszt- orvos kollegánk egészen életrevaló javaslata szerint a körök háromféle minőségűek legyenek és az orvosok megfelelő szolgálati idő után lépjenek elő a jobb körorvosi állásba és innen a járási, a városi, a törvényhatósági főorvosi stb. állásokba kerülhessenek.

ruzlók és hirdető orvosok kérdéseiben stb.; és azért nem csoda, hogy tevékenysége mindinkább véleményezésre szorított és hogy mert benne a kör- és községi orvosok fontos testülete sem volt képviselve, kapcsolata az étellel is meglazult, mint azt az »Egyke« tárgyában adott szenzátiós meglepő véleménye is bizonyítja.

5. A *betegpénztarügy* a kereskedelmi ministeriumból mindenestre a közegészségügyi ministeriumba volna áthelyezendő s ott harmoniás reformba öntendő.

6. Az 1876. XIV. törvénycikkkel (közegészségügyi törvény) a be ügyi ministeriumban, mint közegészségügyi legmagasabb fórumban létesített VII. főügyosztály négy alosztályának (VH/a. b! c. d.) mindegyike külön ministeri tanácsos alatt külön osztályként működne, a mit ezen mostani alosztályok nagyon is terjedt ügykörének áttekintése igazol.

7. Logícusan az *orvosképezés* is ezen ministerium joghatálya alá volna helyezendő, de féltő, hogy a megvalósítás nehézségei az idők folyamán inkább növekedni fognak, mint csökkenni.

Mégis emlékeztetni akar a felszólaló reá, hogy Németországban az orvosdoctori diplomát az egyetem, a gyakorlatra való jogot (s vele a gyakorló orvos = praktischer Arzt címet) pedig az állam adja megfelelő államvizsgálat (Staatsprüfung) alapján. A jogi téren nálunk is megvan ez scissio: az ügyvédi vizsgálatot állami bizottságok végzik, a jogi doctoratus az egyetem adja.

Az igények és szükségletek sokfélesége között meg kell, hogy álljon az egységesítő elv, az egységes felfogás megvalósítása után való törekvés. Ilyen központosító eszmének tartja felszó aló a közegészségügyi ministeriumot, mely a jelen enquete-ben felvetett, sok gyakorlatilag is üdvös eszme megvalósítását, hazánk közegészségügyének egyöntetű átszervezését, a magyarság egészségét és erejét volna hivatva biztosítani.

De hát minden dolognak megvan a maga ideje és minden jó szándéknak a maga órája az Ég alatt! *Megjött e az idők teljessége közegészségügyi minisztérium létesítésére*, fájdalom, *nagyon kétséges!* Éppen napjainkban, mikor az ország közegészségügyének hajója sülyedőben van, mikor a belügyministerium egészségügyi osztályának vezetését igaz, hogy egy kiváló és nagy kötelességérzésű közjogász, de végre is jogász – a közrendészeti s kihágási osztály volt vezetője – vette át, ami éppen egy negyedszázaddal való visszaesést jelent. 1848 előtt a »*protomedicus Hungáriáé*« volt a nádor tanácsadója orvosi kérdésekben; a nádori méltósággal megszűnt a protomedicus állás s az ő ügyköre 1867-ben a belügyministeri egészségügyi osztályra lett bízva, melyet 1886-ig jogász vezetett; utána jött azután a nagytalentumú s

gazdag tapasztalása orvos: Chyzer Kornél dr., akit a megfelelő executiva hiánya, az állami administratiótól való függése, az önálló budget, szóval a fennebb hangoztatott követelmények hiánya bénított s akinek utódja most ismét jogász lett. így érkezünk el újra 1886-ba! Fájdalom, nem tagadható, hogy ezzel bizonyos degradálást szenvedett el az orvosi szakképzettség.

Megjött-e – kérdehetjük újra – az idők teljessége a közegészségügyi ministerium létesítésére, *midőn* nem látjuk az emberi élet, mint az állam legfőbb vagyonának azt a határtalan megbecsülését, melyet boldogult Rudolf trónörökösünk szavai oly világos elmével s megértő meleg szívvel hirdettek?

midőn vezető államférfi ajkairól hangzik a szó, hogy a közegészségügy rendezésének szerves tervszerűsége felesleges? Elég azt incidentaliter rendezni – és *midőn* – last not least – 1.800 millió korona áru iparczikket vásárlunk évenként Ausztriától, mely minket gazdasági függésben tart s melynek gyári munkásait mi tartjuk el?

És ez a gazdasági kiaknázás tetézve van ellenséges szomszédokkal, társadalmi s felekezeti szétszakgatottsággal, meg nem fékezett nemzetiségek irredentista hajlandóságú agyarkodásával s végezetül a gümőkór, gyermekhalandóság és a ki-vándorlás okozta vérvesztéssel.

Az aggodalmak valóban megdöbbenítő sorozata!

Az első helyet anyagi erőnk elégtelen volta foglalja el; de a közegészségi és közjóléti törekvések részéről Európaszerte hangzik ugyanez a panasz, melyet a 40 éves európai fegyveres béke milliárdjainak egy töredéke oly szépen bírt volna elhallgattatni. Az egyik oldalon az egészséges állam, az élet istápolásának s megmentésének eszménye kér alamizsnát; a másikon a tömeggyilkolás folyton változó rendszerű fegyverzet és gépei fogyasztják a meg nem számlált milliókat, elvonva a legmunkabíróbb fiatal erőket, kettévágva azok pályáját, terjesztve a nemi bajokat stb.

Bízunk kell azonban a civilisatio és cultura békítő hatalmában. Nem culminálhat a kettő a saját maga lerombolásában. El kell jönnie a loyálisabb megértés idejének. S azért a magyar nemzeti családnak az enyészettől való megmentéséről, erről az első kötelességről, melyet a tanácskozás elnöki megnyitója oly szépen kötött a szívünkre, ennek a harcnak a szervezéséről, melynek *törzskarát a közegészségügyi ministerium lenne hivatva képezni*, nem lehet lemondanunk. Küzdjön az élő nemzedék és gazdagabb eredmények számára egyengesse az utat utódainak.

OKOLICSÁNYI KUTHY DEZSŐ, egyetemi m. tanár szerint a sociális érzék felkeltésében és terjesztésében minden írásnál és élő szónál sokkal fontosabb és hathatósabb tényező

a tett, a cselekedetekben megnyilvánuló eleven példaadás. A népszálló megnyitása, a Wekerle-telep felépülése, a munkásház-actió sokkal többet tesznek a socialis érzék felkeltésére, mint minden tanítás.

A neveléstől e tekintetben igen sokat vár, első sorban a népiskolától, amelynek azonban szintén nem lehet csak szóval oktatnia. Hogyan fejlődjék ki a hygiene iránti érzék a gyermekben, mikor poros, rozoga iskolába jár, szűk, rosszul szellőző szobákba, amelyeknek rossz a padlója, ahol a gyermekek össze vannak zsúfolva és tanítója a szegénységtől nemcsak szomorú lelkületű, hanem egyenesen elkeseredett. Ha ezek mind másképp lesznek akkor a népiskola is eredményesen működhetik közre a közegészségügy javítása körül. Az iskolának lehetőleg kertben kellene állania, minél nagyobb kertben, annál jobb. Akkor egészségesebb is volna az iskola és az illetén szándékos elhelyezés időnkint való megmagyarázása már magában véve egyszerre világossá tenné a gyermek lelke előtt azt, hogy mi a napfénynek, a szabad levegőnek értéke, a növényzet kedvelésének hygienikus haszna és egyszerre felébredne benne az ösztön, hogy: vissza a természethez. Az iskolák minden osztályában kézmosó készüléket kellene beállítani és a kézmosásban a tanító járjon elől jó példával. Természetesen ezt a tanítóknak is meg kellene tanulnia, azért egyelőre a tanítóképzőkből hozná magával a tanító ezt a praktikus hygienikus érzését, később azután már a népiskolák oltanák bele mindenkibe.

Ami a felnőttek oktatását illeti, a népszerű előadások végén tartott eszmecserék, melyeket a Társadalmi Museum kezdeményezett belga mintára, igen jól beváltak. A vándorkiállítások kérdését külföldi példára igen jól lehetne megoldani, ha egy-egy vasúti teherkocsit rendeznének be a különböző szemléleti tárgyakkal és azokat utaztatnák körül az országban; minden állomáson megállana pár napig és az ottani orvosok készséggel magyarázgatnának a népnek vasárnap délutánonként a kiállításról. Lehetne forgalmasabb helyeken kirakatokat bérelni, ahol a museum duplikátiumait felvilágosító sorok kíséretében elhelyezhetné.

Az egyház szerepét, illetőleg hivatkozik az amerikai tuberculosis elleni vasárnapokra, amikor az Unió minden felekezetének minden templomában egy napon a tuberculosis elleni küzdelmet praedikálták. A nemzetközi egyezményeknél lehetne egyöntetű megállapodásra jutni például a tuberculosis kötelező bejelentése tekintetében.

Mindezek a dolgok azonban csak, akkor fognak tényleg érvényesülni, ha a hygienikusan oktató iskola neveltjei fognak oda kerülni az állami főbb hivatalokba.

Schächter MIKSA egyetemi magántanár: Mindenekelőtt

arra utal, hogy a történet, melyet egészségügyi vonatkozásokban a drezdai kiállítás oly szépen mutatott be, arra tanít, hogy már régen, évezredek előtt az emberiség a hygienet annyira becsülte, hogy nagy vallásalapítóinak egyike a vallás keretébe is foglalta. A drezdai kiállítás historikus osztályában elhelyezett eredeti szentírás – pergament – tekercsek azt bizonyították, hogy a hygiene szabályait, az egészséges emberi élet mindennapi exigenciáit, az étkezés, a lakás, a tisztálkodás, a nyugalom, a fertőző nyavalyák elleni védekezés szabályait a több mind háromezer év előtt élt törvényhozó már a vallás törvényeivé avatta. És akármennyire nevelésesnek tartotta is ezt a nagy francia gúnyolódó, VOLTAIRE, ki az ó-testamentumról azt mondta, hogy az részben mesekönyv, részben törvénykönyv és részben szakácskönyv, akármennyire csodálkozunk is azon, hogy az ehető és nem ehető állatok felsorolása mikép lehet egy nagy és szent könyv tartalma, a história, az emberi élet e nagy tanúja azt bizonyítja, hogy az emberi egészség ily nagy becsülése és ily felmagasztalása, valóban évezredekre kiható cselekedet volt. Hogy az a maroknyi nép évezredek viszontagságait átélni és megmaradni képes volt, azt annak a törvény, mese és szakácskönyv egészségügyi intézkedéseinek is köszönhetette. Ennek ellenpróbáját is az elfogulatlanul észlelő történelem szolgáltatja. A zsidó vallás nagy és világraszóló reformja: a kereszténység ugyanis kiküszöbölte a vallásból a látszólag oda nem tartozó részek közt a hygienet is. Magasabb talapzatra akarván emelni az Isten szolgálat fogalmát, a kereszténység nagy alapítói és ezek közt különösen Pál apostol, tervszerűen mindent elhagytak, ami az emberek földi életével, ez életnek szabályozásával úgy foglalkozott, hogy az nem transcendentalis jelentőségű volt. Krisztusnak azt panaszolják, hogy hívei közül valamelyik nem tartja meg a szombatot. Krisztus azt válaszolja, »hogy nem a szombat a te urad, hanem te vagy ura a szombatnak« Krisztusnak mondják, hogy tanítványai megszegik az étkezési törvényeket és nem mossák meg étkezés előtt a kezüket. Krisztus avval utasítja el a vádaskodókat »nem azáltal fertőztetik az ember, amit a száján bevesz, hanem ami a száján kijön, a rossz gondolatok, melyek a szívből fakadnak -és a szájon a beszéddel kijönnek fertőzik az embert«. És azóta kétezer év telt el és ma a culturállamok törvénye kénytelen magasabb socialis – egészségügyi szempontból kimondani, hogy »a szombat legyen a te urad« és világi törvénynyé avatni a vallási szabályt. És ma villágszerte iparkodnak meggyőzni a culturemberiséget arról is, hogy »azáltal fertőztetik az ember ami a száján bemegegy«

Mert megtörtént az, hogy ebben az elmúlt kétezer évben nagy csapások, járványok, pestis, himlő, kolera tizedelték

meg azt a culturemberiséget, mely Európát lakta és e járványok nagy része úgyszólván szemlátomást és csodaszerűen megkímélte a nemzetek közt szétszórta és nagyrészt nagy nyomorban élő zsidóságot. Nem lehetett másképp, minthogy ők a kutakat mérgezték meg, amikből mások ittak. A gonoszság és tudatlanság a kútmérgezésben találta meg a magyarázatot, amiért a dögvész ezt a nyomorban sínlódó népet elkerülte, holott a magyarázat abban állott, hogy becsben tartotta vallási törvényét, melynek egyik pontja azt mondta, hogy azáltal fertőztetik az ember, ami a száján bemegey. Kétezer év alatt hatalmas államok pusztultak el és nagy népek tűntek el a föld színéről, az a csekély nép, melynek vallási szabványai azt írják elő, hogy ott alakíthat községet, ahol tíz ember imára összegyűlhet és fürdőt tart fenn, melyben a vallási törvényekben előirt tisztálkodását végezheti, megmaradt. A fürdők egész művelt Európában a középkorban a fertőző betegségek terjesztői lettek, a fürdő compromittáló valami volt még az erkölcsre is; a zsidók rituális fürdője, melynek néhány mintáját mutatja be a dresdai kiállítás historikus osztálya, fennállott és óvta a testnek és az erkölcsnek tisztaságát egyaránt. A nagy roy soleil, XIV. Lajos udvarában tiltva volt a jó ízlés által a fürdés és ezelőtt néhány évvel a nagy német népfürdőmozgalom avval a jelszóval indult meg, hogy a hygiene eszménye Németországban az volna: »Einem jeden deutschen Mann wöchentlich ein Bad und ein reines Handtuch«.

Nagyon elterjedt az a nézet, hogy a hygiene fejlesztése, erősítése társadalmi feladat. Az embereknek úgyszólván magándolguk. Erre reá lehet tanítani az embereket, meg lehet kedveltetni az emberekkel, de ezt nem lehet decretálni. A história tanulsága ennek homlokegyenest ellentmond. A vallás keretéből ma a hygiene kiesett. Semmi valószínűsége annak, hogy ezt a nagy uralkodó vallásokba ma többé visszahelyezni lehetne. Hisz tudvalevő, hogy a vallásossággal együtt onnan is pusztul, ahol mint törvény évezredekken át menedéket talált. A vallás helyébe mint törvényt szabó, törvényt ellenőrző tényező minden téren más közösség: az állam lépett. Nem lehet arra hivatkozni, hogy a jó, egészséges élet minden embernek legsajátabb magánérdeke, őt magát kell arra tanítani, hogy ez érdekét is megértse és hogy az élethez való ösztönszerű ragaszkodás révén megkedveltessük vele azokat a szabályokat, melyek a hosszú, egészséges életet mintegy biztosítják. Ez téves felfogás. Minden embernek az is legsajátosabb érdeke, hogy vele igazságtalanság ne történjen, tulajdona, élete biztosítva legyen, de azért az egyesre bízzák-e azt a culturnépek, hogy szerezzen magának igazságot, ha tulajdonában háborgatják? Nem codifikálta-e az állam az ember

jogát és nem tart-e fenn ezen codifikált jog megőrzése végett külön nagy apparátust, testületet: a bíróságot? Vagy az egyesre, a társadalomra lehet-e bízni a köznek a védelmét? Mindnyájunknak érdeke, hogy az amit hazának ismerünk, integritásában megmaradjon, megvédessék. Nem kénytelen-e a kulturállam e védelmet szervezni, nem kénytelen-e oly intézményeket teremteni és fenntartani e célra, melyek súlyosan nehezednek követelményeikkel az egyesekre és a közre? Kinek jutna ma eszébe mindazt, amit az igazságszolgáltatás és a honvédelem útján az állam végez és provideál — az egyesekre, vagy a társadalom önkéntes belátására bízni? Épp oly kevésbé lehet a köznek azon érdekét, mely a közegészségügyben rejlik az egyesekre, a társadalomra, a nép felvilágosítására bízni. És nem szándék nélkül említem fel ez utóbbi tényezőt. Nagyon elterjedt vélemény és sokszor ismételt szólam az, hogy a közegészségügy javulását a terjedő művelődéstől, culturától várhatjuk. Misem tévesebb, mint ez. Ha úgy volna, ha a terjedő cultura, műveltség valóban garantiája volna a közegészségügy iránti fogékonyságnak, akkor nem látnók azt, hogy a kuruzslás oly culturnépnél, mint a német, valósággal virágkorát éri és nem látnók azt, hogy nagyműveltségű társadalmi rétegekben nálunk is úgy mint másutt, a kuruzsló, az egészségügy e fattyúhajtása, közkedveltségnek örvend. A társadalmat, a népet arra lehet nevelni, hogy megértse az állam vezetésének jó intenióit az egészségügy csinálása és terjesztése, biztosítása terén és megértve, annak követését szívesen vállalja; de magát az állam vezetését, az állam kategorikus imperativusát az egészségügy terén is a társadalom spontán iparkodásával, előadásokkal, vándortanítókkal, mozikkal és gramfonokkal helyettesíteni nem elehet. Még ott is, hol az állam traditiója a legmesszebbmenő szabadságot enged az egyének az egészségügy terén, Angliában is, az állam kénytelen mind szűkebbre szabni az autonómiát, még a községek és területek autonómiáját is az egészségügyi intézmények vezetésében. A munkásbiztosítást például, ezt a nagy socialis kérdést, mindedig Anglia magukra a munkásokra bízta és szinte szánakozva nézte Németországot, mely ennek állami szabályozását vitte keresztül. És most, épp most Anglia oly munkásbetegbiztosítási törvényt hozott, mely még a németnél is messzebb megy az autonómia megszorításában az egészség kényszerbiztosításában. Angliában nincsenek tételes törvények az igazságszolgáltatás legtöbb ágában, hanem csak ezer és ezer praecedens, bölcs bírói ítéletek, melyekre az utódok hivatkoznak és támaszkodnak. Az egészségügyet ellenben az állam folyton szaporodó és tökéletesedő törvényekkel szabályozza és ha valamely házban rossz a canalisatió, sokkal biztosabb annak

a háziúrnak büntetése, mintha valamely egyéb kihágást követett volna el. A haladás a hygiene terén az, hogy az állam gondoskodik annak meggyökeresedéséről és nem bízza azt az egyesek belátására és jóakarására. Az iránt lehet eltérés a véleményekben, hogy jó ez az állam mindenhatósága, de annyi bizonyos, hogy ha valahol, úgy az egészségügy terén ez az omnipotentia üdvös és productiv.

Mert az is már nagy haladást jelentene, ha annak belátása terjedne el, hogy az egészségügybe fektetett tőke nem« improductiv. Ma, sajnos, még sokfelé ez a felfogás és nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ez a fiskális felfogás az egészségügyi kiadások improductiv voltáról éppen annak az eredménye, hogy a hygiene az állami administratióban is hozzá nem értő u. n. jogászok dirigálják. Aki nem tudja, hogy a hygiene micsoda, az persze azt se tudja, hogy az mit ér. És az hajlandó azt is elhinni, hogy az államnak nincs is e téren semmi egyéb dolga, mint némi kis ellenőrzés és amint azt a nemrég lezajlott budgetvita alkalmával hallottuk, »incidentaliter intézkedések.« Ha Magyarország vezető férfija azt mondja, hogy az egészségügy terén nem lehet előre construált programm szerint a dolgokat vezetni, hanem csak incidentaliter lehet intézkedni, úgy ezt annak a nagyállású államférfiúnak csak: azért nem lehet hibául felróni, mert tulajdonképpen csak tanácsadóinak nézeteit reprodukálja és ma olyan epizodot élünk: egészségügyünk vezetésében, amidőn az egészségügynek abc-jét sem ismerők a hivatott tanácsadók az országban. Holott-épp az ellenkező az igaz. Aminthogy jó hygiene már évezredek előtt is csak tervszerűen és nem incidentaliter lehetett csinálni, úgy ma is csak ez annak a módja. És ez ma elsőrangú állami feladat.

Minden egyéb kérdés, minden, amit a társadalom és az egyesek, egyesületek tehetnek az egészségügy javítása terén,, csak azután jön, amit az állam tehet, amit az államnak kell tenni ... Az állam kell, hogy jó példával járjon elől; a társadalom dolga, hogy az állam tanítását megértse, kövesse . . . De az állam nem jár jó példával elől, amidőn a hygiene oly kevésbé veszi komolyan, hogy vezetésével ahhoz teljesen nem értőket biz meg.

Fejtsük ki tehát a tervezendő memorandumban röviden és velősen azt, hogy az egészségügy vezetésében és csinálásában az államot illeti a munka és a felelősség túlnyomó része és ezért az egészségügy vezetésében a hozzáértésnek: kell megnyilatkozni és érvényesülni. Egészségügyet az állam csak úgy csinálhat és vezethet, ha az állami tényezők értenek hozzá és ha a társadalom a hygiene megbecsülése terén is az állam példáján buzdul. Az állam intézkedésének és vezetésének e téren csak úgy lesz tekintélye, ha ezt meg is-

érdemli. Ki kell mondani azt, hogy igenis az egészségügyet lehet programszerűen vezetni, sőt csakis így lehet és kell vezetni. Mert ha az egyéb politikában az a szabály, hogy »uralkodni annyit tesz, mint előrelátni«, úgy az egészségügyben ez a szabály százszorosan áll. Az egészségügyi politika főkeleléke az előrelátás ... és ezt a politikát csak az vezetheti és csinálhatja, ki valóban tud is előre látni, mert egyáltalában tud látni . . .

HAVAS ADOLF egyetemi m. tanár: Minthogy a kérdéseket már kimerítették, csak a nemi betegségek ellen való küzdelemmel kivan foglalkozni. Ez a küzdelem csak azóta mutat fel eredményeket, mióta nemzetközileg szervezték. A statisztika szerint a venereás syphilitikus megbetegedések száma nálunk a munkások közt 8%, a katonák közt 4%, a kereskedők és képzettebb iparosok között 16%, a pinczérnök közt 20% és a magasabb intézeteket, egyetemet, akadémiát látogató tanuló ifjúság körében 25%. Ezek rettenetes számok, amelyek a legerélyesebb küzdelemre intenek. 1906 óta működik Magyarországon a nemi betegségek ellen küzdő egyesület, amely több fontos kérdésben eredményesen agitált. Ilyenek voltak: a prostitutio rendezése, a munkások kioktatása, a bábahallgatók kioktatása stb.

Nemzetközi kezdeményezésre jöttek létre a leánykereskedelem elleni, a nők éjjeli munkáját eltiltó, a kiskorúakat védő törvények. Sok történt a cselédkérdés rendezésére is. A nők megélhetési viszonyainak emelése is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a prostitutio, a fertőzőbetegségek is apadjanak; ezen a téren is nagy a haladás.

A venereás betegségek mellett még az alcoholismus és a tuberculosis ellen küzdenek a culturállamok. Az alkohol elleni küzdelem különben rokon a nemi betegségek elleni küzdelemmel, mert az alkoholfogyasztás korlátozásával karöltve jár a venereás betegségek apasztása.

Fontos teendők volnának még: a tudatos fertőzés szigorú büntetés, a kártalanítás megítélése, a házasság előtti vizsgálat. A socialis érzéket fejleszteni kell, hogy az egyes ember a maga megbetegedését ne tekintse magánügynek, hanem közügynek, mert ő másokat is fertőzhet. Azután: az apasági keresetek megkönnyítése és egyszerűsítése. Ezeket a kérdéseket szintén fel kellene venni a szerkesztendő memorandumba.

GERLÓCZY ZSIGMOND egyetemi m. tanár szerint a kérdőpontokban foglalt témákra meg lehet találni a feleletet az országos Közegészségügyi egyesület 25 éves működésének annaleiseiben, f á s ü g y, nevelésügy, iskolai oktatásügy, élelmezési ügy, fertőző betegségek ellen való védekezés módjai: mindezek kérdések már szerepeltek az országos közegészségügyi

egyesület vitái során és valóságos hygienei tanulmányt készítettek róluk. De hogyan lehessen várni a nép széles rétegeiben az egészségügyi érzék felébredését, mikor azokban, akik a közegészségügy körül vezető szerepre hivatottak, sincs meg ez az érzék. Ma már mind hangosabb a társadalom minden rétegében a tiltakozás az ellen a lehetetlen állapot ellen, hogy a közegészségügy vezetése hozzá nem értő emberek kezében van.

Nem óhajt a részletkérdésekbe bocsátkozni, csak fel akarja hívni az egyesület figyelmét arra, hogy a memorandum elkészítésénél legyen tekintettel azon viták eredményeire is, amelyeket e pontokról az országos közegészségügyi egyesület tartott és amennyiben az egyesület igénybe óhajtana venni az országos közegészségügyi egyesület közreműködését, a legnagyobb készséggel áll rendelkezésre.

PATAKY BÉLA: Az iskolák nagy fontosságát kívánja kiemelni a hygienikus érzék fejlesztése körül. A mai oktatási rend alig terjeszkedik ki a hygienere. A tantervben több időt kellene fentartani a hygiene oktatásának, az olvasókönyvekben is helyet kellene adni népszerű olvasmányoknak. Az elemi iskoláknak csak a 6. osztályában tanítják ma az egészségtant, pedig a 2,800.000 iskolás gyerek közül 2,200.000 csak négy osztályt végez, tehát sohasem hall egészségtanról. A polgári iskoláknál és iparos tanonciskoláknál is nagyobb teret kell adni az egészségtan oktatásának. Az iskolákat továbbá mosdó-helyiséggel és fürdővel kellene felszerelni.

HELLER FARKAS műegyetemi m. tanár a véleménye szerint minden oly intézménynek, amely nagy tömegekkel jut érintkezésbe, fontos feladat jut a közegészségügy javítása körül. Először is azért, mert közvetlenül sok embernek nyújthat egészséges környezetet, másodsor pedig azért, mert óriási nevelő hatást fejthet ki ez irányban. Az iskola, sőt még a katonaság hivatása e téren már említve volt, de a gyárak nagy szerepét e téren még nem hangoztatta senki, holott ez is igen nagy lehetne. A munkásra, aki idejének nagy részét a gyárban tölti, tehát éppenséggel ném közömbös, hogy milyen környezetben dolgozik ott, mert azokat a szokásokat, azt a szellemet és felfogást, amely ott uralkodik, otthonába is magával viszi. Azért kívánatos, hogy a gyárban a munkást megtanítsák a tisztaságra, a rendes egészséges életre – a milieu is már, amelyben dolgozik, erre intse őt. Az egészséges otthon megteremtésére is ez a legjobb út, mert a gyárban a tisztaságra szoktatott munkás bármily szerény otthonában is igyekezni fog a vérévé vált helyes élet módot megvalósítani. Az ipartörvény 116. szakasza értelmében kötelező gyári munkarendet lehetne e tekintetben felhasználni és az első fokú közigazgatási hatóságoknak, mint iparhatóságoknak

volna feladatuk figyelmüket e kiegészítésre kiterjeszteni. Egyébként a kereskedelemügyi minister az ipartörvény revisiója. kapcsán fel volna hívandó arra, hogy az új ipartörvényben tegye kötelezővé, hogy a gyári munkarendek az elemibb egészségügyi szabályokat is magukban foglalják. Természetesen a munkáslakások kérdésének a megoldása szépen egészítheti ki a tömegek egészségügye érdekében teendő intézkedéseket.

A higienikus ismeretek tanításától eredményt csak úgy várhatunk, ha azok oktatása egyúttal socialis ismeretek tanításával együtt történik. Amíg nem tanítjuk meg az embereket arra a socialis khatásra, amely minden egyes cselekedetünk-ből éppen egészségügyi szempontból származik, addig mindig lehetetlen lesz elérni, hogy ez az egészségügyi ismeret ne valami elszigetelt tudás legyen az emberben, hanem valóban éljen. A socialpolitika eszmekörének megértése nélkül az egészségi ismeretek tanítása igazán messzemenő socialis khatással nem lesz.

Örömmel hallotta GERLÓCZY magántanár felszólalásából, hogy az országos közegészségügyi egyesület is szívesen működne össze más egyesületekkel közegészségügyi kérdésekben. Ettől függetlenül is indítványozni óhajtott, hogyha máiannyi egyesületben forgácsolódik szét a magyar társadalom ereje, a társadalom különböző egyesületei legalább a közös célok tekintetében igyekezzenek keresni egymással az érintkezést. Kivált az orvosi és socialpolitikai egyesületek közös érintkezési pontokat könnyen találhatnak. Az ipari védelem egész tág mezeje, a gyermekmunka kérdése, a maximális munkanap, vagy bármely socialpolitikai intézkedés, amely leg-, távolabbról is közegészségügyi khatással bír, mind olyan kérdések, amelyek megoldására együttesen törekedhetnek a különböző orvosi és socialpolitikai egyesületek. De itt van azután az ipari mérgezések tág mezeje, hol sikert csak karöltött működés mellett lehet remélni. Ha a közegészségügyet és a socialpolitikai szolgáló egyesületek e téren egyöntetűen fognak eljárni és egyszerre emelik fel szavukat, annak meg lesz a hatása.

Szövetkezni kellene a közegészségügyi és socialpolitikai egyesületeknek arra a célra, hogy a nagy közönséggel megértessék, mennyire nem közömbös az egész társadalomra nézve, hogy a munkás az egészségét állandóan aláadó viszonyok közt dolgozik számos iparágban. Vállvetett munkássággal kellene ezen egyesületeknek a nagy közönséggel megértetni, hogy a munkásosztály rossz anyagi helyzete és kedvezőtlen munkaviszonyai az egész társadalmat, tehát a felsőbb osztályokat is állandóan veszedelemmel fenyegetik, mert a nagy népbetegségek gyökerei éppen a kedvezőtlen munkaviszonyokban és a rossz anyagi helyzetben vannak.

Ami a hygienikus rendelkezések keresztülvitelét illeti, fontos volna, hogy az orvosok részt vegyenek az iparfelügyeletben. Történjék ez bár azáltal, hogy az iparfelügyelők közül többen az orvosi korból neveztetnek ki vagy pedig az által, hogy az iparfelügyelők a hatósági orvosok igénybevételére köteleztetnek, de az orvosok közreműködésének intenzívnek kell lenni. GAÁL JENŐNÉ, a női egyesületek országos szövetsége munkásügyi bizottsága alelnöknője megbízásából, ki megjelenésben gátolva volt, utal a felszólaló egyúttal arra is, hogy az iparfelügyeletben a nők részvétele is mily nagy fontossággal bírna.

Igen nagy súlyt helyezne arra, hogy az ipari pályára lépő ifjak pályaválasztásuk alkalmával kellő irányításban részesüljenek, mint azt egy 1910. évi angol törvény el is rendeli. Egyes pályák mortalitási statisztikája ugyanis feltűnően magas. A borbélyoknál például 57.9% hal meg tuberculosisban a központi statisztikai hivatal részéről a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete részére a dresdai kiállítás alkalmából készített kimutatás szerint, holott az általános tuberculosis halandóság ezen kimutatás szerint az iparosok közt 36.6%. Ennek egyik főok a az, hogy leginkább a gyenge szervezetű ifjak lépnek a borbélyüzletekbe, hová testi erő nem szükséges; ők azután a fertőzés veszélyével szemben igen fogékonyak. így van ez, amint minden statisztikus tudja és főképp LEVASSEUR figyelmeztetett rája, sok más iparágnál is, mert éppen az egészségre ártalmas anyagokkal dolgozó iparágakat keresik fel a gyenge szervezetű munkások szívesen. SOMMERFELD a berlini aranyozók óriási halandóságát 15-20 év között ennek tulajdonítja, mert később, miután a leggyengébb szervezetű munkások tömegei elpusztultak, az aranyozók halandósága csekély. A dohánygyári munkások, de a nyomdászok nagy halandósága is részben erre vezethető vissza. Mindez nagyon csökkenthető volna, ha az ily gyenge szervezetű munkások pályaválasztásuk alkalmával figyelmeztetésben részesülnének az irányban, hogy egészségükre kevésbé veszélyes pályát válasszanak.

PACH HENRIK orvos szerint a közegészségügyet socialis intézkedésekkel kell előmozdítani. így például a kereskedelmi alkalmazottak körében igen sok gyomor- és bélmegetegedés fordul elő, mert nincs idejük rendesen étkezni. Kell tehát valamit tenni, hogy a közönség dél idején ne vásároljon be. Az esti túlsoká dolgozás miatt gyakoriak az idegbetegségek, korai kimerülés. Ezen kis jóakarattal és a közönség felvilágosításával könnyű segíteni.

A gyermek nevelésénél megjegyzi, hogyha meg tudták teremteni a fák és madarak napját, akkor még inkább meg kellene csinálni az egészségügyi napot, amikor a kötelező

oltást végző orvos népszerűen magyarázna a gyermekeknek és anyáknak – amint ez Pozsonymegyében most is meg van. Az államvasutakat is fel lehetne használni az egészségügyi ismeretek terjesztésénél. Az indóházakban plakátok népszerűsítsék a tüdővész elleni küzdés módjait. Transzparensek hasznos orvosi tanácsokat hirdethetnek lapidáris tömörséggel. A vasúti kocsikban népszerű egészségügyi füzetek heverjenek.

Figyelmeztet arra is, hogy a tej szövetkezetek ellen érelyesen síkra kell szállani, mert ezek szaporodása nagyban fokozza a gyermekhalandóságot. Az a paraszt ugyanis, aki tehenét eladta a szövetkezeteknek nem jut tejhez és nem tudja gyermekét táplálni.

SCHODITS LAJOS, építész, a negyedik kérdőpontra kivan válaszolni. Igen fontosnak tartja, hogy ne csak a nagyobb városokban, de a vidéken, a kisebb városokban, községekben is ügyeljenek az építkezéseknél a hygienicus rendszabályok betartására. Ma a vidéken épült állami épületeknél is találunk világító udvarokat, holott ezeket könnyű elkerülni, különösen olyan épületeknél, amelyek szabadon állanak. Szükséges volna a vidék számára kisebb építési szabályrendeletet kidolgozni ezeknek a dolgoknak a kiküszöbölésére. A vidéki városok most a főváros egészségtelen építkezési rendszerét utánozzák. A szabályrendelet állapítsa meg azt is, hogy hol szabad építkezni, mert ma mindenfelé építkeznek, ott is, ahol egy méter mélységben talajvíz van. Szabályozza a rendelet a telek alakját is, mert ma a végletekig viszik a parcellák elaprózását. Az építési módokat is meg kell állapítani, hogy ebben is bizonyos rendszer legyen és evvel kapcsolatban az egyes helyiségek minimális dimenziói is megszabandók. Ügyelni kell arra is, hogy fertőzött anyagokkal ne építkezessenek, mert ma a fővárosban lebontott házak anyagából építkeznek a vidéken és avval a fertőzést terjesztik. Az ablakok méretezésének megállapítása is a szabályrendeletbe tartoznék. A szabályrendelet betartására a község bírása vagy jegyzője ügyelne fel.

GAAL JENŐ főrendiházi tag, elnök, a tanácskozás befejeztével meg kívánja állapítani, hogy az egyesület e szaktanácskozmány rendezésével nem lépte át hatáskörét, mert a kérdés socialis oldala minden egyéb vonatkozása fölött dominál.

Megállapítani kívánja továbbá, hogy az enquête rendezése nem volt fölösleges. Az értekezlet lefolyása tanúskodik arról, hogy igen sok becses eszme, törekvés került felszínre, amit kár lett volna lappangani hagyni. Hálás köszönetet mond azoknak a jeles szakembereknek, theoreticusoknak és gyakorlati embereknek, orvosoknak, paedagogusoknak, lechnicusoknak és socialpolitikuskoknak, akik a tanácskozásban részt vettek és legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint előadták véleményüket a kérdőpontokra nézve.

Az értekezletről elmaradtak a közigazgatás emberei, akik közül pedig több szakférfiú kapott meghívót. Ez annál inkább sajnálatos, mert a felszólalások sokszor érintették a közegészségügyi közigazgatás problémáját.

A buzgó résztvevőknek nem az egyesület, hanem a nagy közérdek nevében kell köszönetet mondania, mert az eszmecserek egész lefolyásából is kiderült, hogy az egészséges nemzet fogalma magában foglalja az okos, valóban művelt – esnem a félművelt – a rendes viszonyok között élő és gazdag nemzetnek a fogalmát is, tehát nagy nemzeti ügyet és emberességi ügyet is szolgáltak a felszólalók. Végül köszönetet mond Grosz Emil egyetemi tanár úrnak, aki az egyesületnek az értekezlet megtartásához szükséges tárgyi segédeszközöket bocsátotta rendelkezésére és az ügy iránt való nagy szeretettel, egyéniségének egész melegével támogatta az egyesületet munkájában.

Az elnök javaslatára ezután az értekezlet egy bizottságot küldött ki, mely a szakértekezlet eredményeit egybefoglaló emlékirat felülbírálatát lesz hivatva végezni. A bizottság munkálata, mely »Szemlénkben« is közzé fog tétetni, a maga helyére fel fog terjesztetni. Ennek kijelentésével az elnök a szakértekezletet bezárta.